د اریاني فلالوژۍ تاریخچه

(لرغوني دوره)

Ketabton.com

دینار ګل امین سهاند

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل پوهنتون
ژبو او ادبیاتو پوهنځی
پښتو څانګه

د آرياني فلالوژۍ تاریخچه

(لرغونې دوره)

(د ماسترۍ تېزس)

لیکوال:

دینار ګل امین سهاند

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: د آرياني فلالوژۍ تاريخچه

ليکـــوال: دينار گل امين سهاند

خپرونډی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنگي څانگه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډيزاينگر: ضياء ساپی

پښتۍ ډيزاين: فياض حميد

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحريك د خپرونو لړ: (۷۱)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ

اروا ښادې مور ته چې په ماشومتوب کې یې ګلون راته ویل، ښوونځي ته د تلو پروخت به یې زما جېبونه له وچو اولمدو مېوو راډکول او کله چې زلمی شوم دهرې اونۍ په لومړي سهار به یې کابل پوهنتون ته د راتلو پرمهال د کلي د چینې رڼې اوسړې اوبه د کور له ورستي وره یا کړکۍ راپسې شیندلې.

الله دې وبښه ادې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ:

د آرياني فلالوژۍ «ژبپوهنې» تاريخچه (لرغونې دوره) تر سرليک لاندې د ماستري تېزس مې وکوت.

ښاغلي دينارګل امين سهاند په دغې ليکنه کې لاندې سرليکونه را نغاړلي دي:

- د ځينو مفاهيمو توضيح، آرياني فلالوژۍ ارزښت او آريانا پوهنه د آرياني ژبو څانګې په اند و آرياني ډله کې د ژبو موقعيت آرياني ژبې او څانګې يې، د آرياني ژبو دورې، د تاريخ په اوږدو کې د آرياني ژبو ځانګړتياوې، لرغونې دوره، زړه فارسي، ساکي ژبه ميدي ژبه او داسې نور سرليکونو په راوړلو سره يې موضوع ښه څېړلې ده.

زه د لارښود استاد په توګه د نوموړي دغه تيزس د ماسترۍ د پايليک په توګه بشپړ ګڼم او دلوی څښتن تعالی څخه ورته د نورو برياوو هيله کوم.

پوهاند محمد صابر

خوېشکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیل خبرې

ځرنګه چې ښکاره ده څېړنه یاتحقیق یوه مسلکي کړنه ده ،چې بېلابېل ډولونه هم لري نو څېړونکي ته ښایي چې دموضوع سره سم داړوندو څېړنیزو کړنلارو څخه کارواخلي .ترڅودخپلې موضوع دڅېړلو په بهیرکې له لږو ستونزو سره مخ شي ،که څه هم تحقیق چې هرډول وي ، په سیمه کې وي او یا کتابتوني پرمخ وړل یې اوتر سره کول یې یواري اونا ځاپي کار نه دی . بلکې وخت ،فکر اوزغم ته اړتیا لري ،کېداشي څېړنه د نړۍ په کارونو کې یو ستونزمنه چاره وي ؛خو زیار او ملا تړلو ته اړتیالري . دا ځکه چې څېړنه په واقعیت کې ظاهرآله نشت یالږڅرګند څیزڅخه یو څیز را پنځول دي . په طبیعت او ژوند کې د ورکو او پټو پدیدو موندل دي . نو ځکه دغه ستونزمنه چاره د نورو له مرستې پرته ترخپلې موخې نه شي رسیدای . په ټولیزه توګه څېړنې ځینې پړاونه لري چې لومړی یې د موضوع ټاکل دي د موضوع ټاکلو له پاره د مفکورې موندل یا هم فکرکول دي . د موضوع د ټاکنې له پاره د مفکورو په برخه کې بیلابیل لاملونه شتون لري چې په هغو کې یوه هم دپورته یادونې پربنسټ مسلکي اړتیا ده . زما د تېزس موضوع یا (سرلیک) ټاکنې له پاره لومړۍ مفکوره: د(اریاني فلالوژۍ تاریچه) وه ،په پښتوژبه کې د داسې یوه اثر شتون چې د(اریاني فلالوژۍ تاریخچه)او داړوندو ژبو د فلالوژیکي ویشنې په برخه کې بېلابېلې نظریې او اندونه په کې څېړل شوي وي ،نه شتون و. کله چې ما د دې موضوع په اړه له ښاغلي استاد پوهاند محمد صابر خوېشکي سره خبره شریکه کړه او خپله لېوالتیا مې ورته څرګنده کړه . استاد هم په ډېر ورین تندي او مهربانۍ سره پرې هو کړه وکړه . بیا مې د څېړنې له پاره دویم پړاو پیل کړ ،چې هغه د څېړنې طرحه ده :دا جوت ده چې د څېړنې سکالو د څېړنې له شالید څخه څه ناڅه الهام اخلي ،په همدې بنسټ د دغې موضوع او هغو سرلیکونو په اړه چې زما د څېړنې په لړلیک کې ورته اړتیا وه ښاغلي لاربنود استاد په بشپړه توګه معلومات درلودل او زه یې ترینه برخمن کړم چې په دې برخه کې یې زما څېړنه په پراخه پیمانه اسانه کړ. دې موقع ته په کتو سره مې د خپلې تېزس سرلیک د څېړنې د پوهنیزو (علمي) اصولو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ ، د (اریاني فلالوژۍ تاریخچه) و ټاکه ، دکابل پوهنتون ریاست ته مې تر دغه سرلیک لاندې غوښتنلیک وړاندې کړ، دنوموړي پوهنتون علمي بورډ له خوا دا سرلیک دیو څه محدودولو او اصلاح په شرط سره تائید او ومنل شو چې دا شرط بیاما دلاربنود استاد سره په سلا ،(داریاني فلالوژۍ تاریخچه(لرغوني دوره). په بنه اصلاح کړاوپه دې اړه مې خورا ډېر اثار چې لاربنود استاد راته ښودلي و ، پیدا کړل په خورا غور او دقت سره ولوستل او خپل یادښتونه مې ترې واخیستل، چې په اخځلیک پاڼه کې راغي. په دغو آثارو کې یې د (Iosif Mikhailovich Oranskii) اثر(مقدمه فقه اللغه ایراني) ترجمه کریم کشاورز او (مقدمه برزبان اوستایي) د څېړنپوه ډاکټر خلیل الله ارمړ لیکنه .زما دموضوع له ځینې سرلیکونو سره نېږدېوالی درلود. ښاغلي لاربنود استاد څخه نړۍ مننه کوم چې د خپلو خورا ډېرو بوختیاوو سره سره یې ، ما ته هرمهال او موقع کې په ډېره لېوالتیا او سړه سینه سلا مشورې راکولې مننه او دبریالي ، هو ساڅوندهیله د الله څخه ورته غواړم . همدارازله استاد څېړنپوه ډاکټر خلیل الله اورمړ څخه ډېره مننه کوم ،چې دځینې کتابونو او اړوندو موادو په واک کې راکولو سره یې زما دڅېړنې موضوع نوره هم غني کړه ،په همدې توګه له استاد محمد ذاکر ذکي او ژورنالیست محمد ضیا والحق محمدي څخه دزړه له تله مننه ،دالله (ج)څخه ورته دژوندپه ټولو چارو کې د بریا غوښتنه کوم . چې په خپلو لورونو سره یې زما د څېړنې په بشپړتیا کې هراړخیزې اوپه ځانګړې توګه کمپوټري چاروکې مرستې ونه سپمولې .

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز:

داتېزس دبنې لـه مخې پـه ټـوليزه توګـه درې څپرکوکې څېړل شوی، چې پـه لاندې ډول يې وړاندې کوم : کابل پوهنتون دماسټرۍ پوهنيز (علمي)بورډ د تيزسـونو د شـکلي جوړښـت د اصولوپربنسـټ دغـه څيړنـه لـومړی: دلاربښوداستادنظر، سرخبرې،همدالنډيز، لړليک،سريزه، دسکالو ارزښت اوموخه،موضوع شاليد ، وروسته اصلي موضوع چې پـه لومړی څپرکي کې داړوندومفاهيموتوضيح ده: چې په پيل کې د آريا اصطلاح په مفهوم او معنا ، ژبنۍ ريښه ...هراړخيزه څېړنه شوې. بيا د آريانا (پخواني افغانستان) پـه اصطلاح اونوم په مفهوم اونومونې ،په بېلا بېلو لرغونو آريـايي ژبو کې تلفظ او معنـا اونوراړوند مسـايل څېړل شـوې. ورسـته لـه دې د آريـايي کليمې پـه تعريف ،دچا له پاره يې کارونه همدارنګه دلرغونې فلالوژۍاو دژبپوهنې له مخې په بيلا بيل ډول سپړنه او څېړنه شوې .دې پسې لرغونې آرني ستاينوم پـه اړه دپخوانۍ آريانا دنوم ،امتيازات او ارزښتونو منصفانه او مناسب نومونې پـه توګـه او پـه راوروسـته کې د (پارسيک او بـاختري)ټبرونو اوژبو لـه پـاره دلرغونولاسوندونو پربنسـټ يـې نومونـه لـه هراړخه مطالعـه او تـر اوسـني پراختيايي بهيره معلومات وړاندې شوي دي. له دې سرليک وروسته دژبې پېژندنې پـه اړه لنډ معلومات ورکړل شوي .همدارازپـه وروستي عنوان کې فلالوژۍ پر پيژندنې ،موخې اودندې پـه تفصيلي بحث شوی. هېره دې نوي چې د دې څپرکي دهرسرليک پـه پـای کې يـوه لنډه نتيجـه اخسـتنه شوې ده ،چې د معلوماتو په لنډ او ژر پوهاوي کې ګټوره پرېوځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتېزس دويم څپرکی د آرياني فلالوژۍ په سرليک پيلېږي .نو موړی عنوان په لاندې څنګزنو سرليکونو کې :دآرياني فلالوی له نظره دتاريخ ارزښت او آرياناپېژندنه،دختيځپوهنې په څانګو کې دآريانا او آرياني فلالوژۍ دريځ او اهميت په ډول ډول سپړنو او څرګندونو سره تشريح شوی .ورپسې سرليک دژبپوهنې په هکله :ژبپوهنه په آريانا ،تاريخي بهيرېې په آريانا کې ،دتاريخ په اوږدو کې او دژبپوهنې څانګې او ډولونه يې، سرليکونو کې رانغاړل شوی دی. چې په دې برخه کې علمي او تحقيقي اصولو له مخې دژبو دوېشنې نظريې (ځپه ييزې،جنټيکي،شجريي)دځينې خپلوانو ژبو ترمنځ پرتلنه او دژبو ترمنځ تناسبات او اړيکې هراړخيز بحث شوی.په همدې ډول دنړۍ دژبو په کورنيو دفلالوژۍ له مخې پوهنيزې څېړنې ترسره شوي .چې په همدې سره بحث د آريک يا آرياني نيا (مورينې)ژبې او څانګو ته رسيږي ،دنوموړې ژبې په اړه نظريات،دييارغونې په سيستم او اصولويې څرګندونې او دګاتا ،ريګويدا دلاسوندونو پربنسټ يې دآرياني، اندوآريايي، زړې پارسي اوپښتو دځنې کليمو پرتله او اړيکې يې ،څانګو په اړه يې نظريات ،په ډلو ،زونونو وېشنه او موقعيت يې ،آرياني ژبې ،څانګې،وېشنه باندې يې په توليزه بڼه علمي،فلالوژيکي تاريخ او پټلنو سره تربحث او څېړنې لاندې نيول شوي.

دريېم څپرکی دآرياني څانګې لرغونې دوره رانغاړي: لومړی داوستا ژبې پېژندنه ،دکشف او څېړنې لنډه تاريخچه يې،الفبايې ،ليک او تاريخچه يې ،تدوين يې ،منځپانګ يې ،متاخره اوستا ګاتونه اويسنونه يې، کوچنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستاپه پـه هکله د فلالـوژي تـاريخچې لـه مخې څېړنـه او لنډې څرګنـدونې .زړه فارسي اوتېريې،مېخي ډبرليکونـه ،الفبـاد فلالوژيکي تـاريخ پربنسـټ لنډه څېړنـه پرې کړې .بـه دې ترڅ کې پر سـاکي ژبـه اوسـاکانو همدارازميدي ژبه اومېديانوڅومره چې اسناد و شتون درلـود لـه هغو څخـه پـه ګټې اخسـتنې سره پرې بحث او څېړنه شوې ده .د څيړنې په وروستيوکې د اصولو سره سم يـوه تـوليزه پـايله ليکل شوې،چې د موضوع خلص او نتيجه اخسـتنه انځوروي. لـه دې وروستـه يوه لنډکې پـايليزه لري چې د څيړنې وروستۍ لنډونـه پـه کې پـه څـو کرښـوکې راوړل شـوې ده.چې د څيړنـې موضـوع د مناثشـې ،ځينـې وړانديزونو او اخځليکونو پـه وړاندې کولو سره پای ته رسيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دژبو په هکله تاریخي او پرتلیزې څېړنې که هغه دفلالوژۍ په برخه کې وي یاهم په نورو برخو کې، بوه بنسټیز هموخه یې دمړو ژبو په برخه کې دهغو د تاریخ راژوندي کول او دژبو په کورنۍ او نورو برخو کې یې تاریخي مقام په نښه کول دي. خو دژوندیو ژبو په برخه کې د تاریخي موضوعاتو ترڅنګ دهغو دنا څېړل شوو اړخونو هراړخیزه څېړنه او دژبو په کورنۍ او اړوندو مسایلو کې دریغ روښانه کول دي. دې موخې ته درسېدو بوه لارهم داده، چې له نورو خپلوانو ژبو سره داړوندې ژبې دژبنیو توکو او موادو پرتله او مقایسه لکه څرنګه چې ځینې څېړونکو کړې نوره هم وکړو. دآریاني فلالوژۍ دلرغونې دورې اثار لکه: داوستا ژبې او متونو، یادهخامنشیانو دوخت (۲-۴ مخزېږد پېړۍ) د زړې فرس ژبې مېخي ډبرلیکونه، همدارنګه دلرغونې ساکي ژبې ځینې اصطلاحات او ځانګړې نومونه او دمېدي ژبې راپاتې څو کلمې او داسې نورو اثارو او اسنادو د څېړنې، لوستنې، تحلیل، دهغو درمزونو راسپړل او څرګندول بوازې دفلالوژیکي او ژبنیو علمي، تاریخي او پرتلیزو څېړنو په ترسره کولو سره شوي دي. په همدې توګه د آریاني ژبو منځنۍ دوره، معاصره دوره؛ او د ساکي، پښتو، آسي، اورمړي، دري، پراچي؛ پامیري... او داسې نورو ژبو اړیکې د اندواروپایي ژبوله کورنۍ او دآریاني ډلې له ژبو سره؛ دهمدې څېړنو له مخې ثابتې شوې دي. همدې اړتیا او تشې ته په کتو سره، ماهم د(آریاني فلالوژۍ تاریخچه-لرغونې دوره) ترسرلیک لاندې موضوع دخپل تېزس له پاره دلیکلو هوډ وکړو او د کابل پوهنتون، ژبو اودبیاتو پوهنځی، دپښتو څانګې دماسترۍ دورې دمحترم بورډ له خوا دلایحې سره سم د رسمي او اداري پړاونو د ترسره کولو وروسته دښاغلي پوهاند محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صابر خوښکی په لاربښونه ومنل شوه. ترڅو د ماسټرۍ د علمي بورډ د موخو او لرلید پلان (پالیسی) سره سم په دې برخه کې څېړنه ترسره کړم. څرنګه چې د دموضوع اړوند کورنیو او بهرنیو څېړونکو او پوهانو لږ ډېرې څېړنې کړې خو په دې برخه کې باید ډېر څه وشي. د یادولو وړ یې بولم، چې د دې موضوع عمده توپیر او مزیتونه له مخکنیو څېړنو سره په دې کې دي چې دا موضوع تر دې سرلیک لاندې یوه نوې څېړنه ده. او په ځانګړې توګه په پښتو ژبه کې تر اوسه چا پرې کار نه ده کړی. او مستقل اثر ګڼلا شو په ځانګړې توګه د ماسترۍ تحصیلي دورې د زده کړیالانو د مطالعې له پاره ګټور دی. ځکه چې دوی په یاده دوره کې د آریاني ژبو اړوند مضامین لولي په ساده روانه پښتو ژبه ښه مومد او اړوند مواد موندلای شي. څرنګه چې د دې تېزس موضوع یوه فلالوژیکي او تاریخي څېړنه ده، نو پرهمدې بنسټ ډېری له تاریخي، ترکیبي، مقایسوي مېتودونو څخه ګټه اخستل شوې. چې اوس مهال د فلالوژکي مسایلو په څېړنه کې منل شوي کړنلارې دي. د دې څېړنې موخه داده، چې د مطالعې لرونکو محصلینو او څېړونکو ته د ژبې څېړنې او فلالوژۍ د تاریخ د پیل او تر دې مهال یې د څېړنو د پرمختګ او پراختیا څرنګوالی او لاملونه روښانه او څرګند کړم؛ او دا چې د دغو څېړنو په اوږدو کې څنګه یوه بهیر په بل هغه خپل اغېزښند لیښکاره کړم. او دا چې فلالوژي هم د نورو پوهنو له ډلې څخه یو علم دی، چې پرمختګ یې له پیل تر اوسه په سیستماتیکه بڼه د پېړیو په پوړیو کې د خپل عروج پړاو نه تېر کړې دي. نو د فلالوژۍ تاریخي بهیر له هغو زمانو څخه چې یونانیانو د فیلوس (وست) او لوګوس (د فکر کولو) لومړني تفکرات او لید لوري د ژبې د زد کړو او پید اینښت په اړه پیل کړل یا هغه مهال چې انسان دیته پام شو؛ چې دغه ژبه چې موږ پرې غږیږو دا پدیده له کومه شوه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابتدايي بهيرونه را پيل شول.چې زه بوازې دفلالوژۍ پا اړه څه ناڅه معلومات وړاندې كوم.دا تېزسپه ټوليزه توګه درې برخې لري.لومړی څپركی دموضوع اړوند مفاهيمو(آريا ،آريانا ،آريايي،آرياني،ژبه اوفلالوژي)په هراړخيزه توګه لكه دژبې پېژندنه، دفلالوژۍ: تعريف، موخې، دندې،تاريخي ارزښت يې، دتاريخي اوعلمي شواهدو ، لاسوندونواوددې اصطلاحاتو په اړه دكورنيواوبهرنيوپوهانونظريات راوړل شوي اوپه تفصيل سره تشريح شوي دي.په دويم څپركي كې دآرياني فلالوژۍ دتاريخي اهميت اودختيځپوهنې په څانګوكې دريځ روښانه شوی،ورپسې دژبپوهنې تاريخي بهير په اړه څېړنه شوې ژبپوهنه په آريانا اودبنسټ ايښودوتاريخي ارزښت يې، يونان،اوديونانيانوله خوا نورو ژبو سره استعماري چلندارزونې لاندې نيول شوی،دعربواواسلام دسپېڅلي دين دراتلوپه وخت كې دژبې اوژبپوهنې ځلاندتاريخ ته كتنه ، دنورژبوسريې چلنداونوروژبوويونكوته دعربوله خوادعجم اصطلاح كارونې سپړنه شوې،دژبپوهنې ډولونه،له هرلوري مطالعه اوڅېړل شوي. بل د ژبو د ستې موندنې او د ژبې څېړنې په ډګر كې د ښې څېړنې په موخه د نړۍ ژبې د هغو د څانګړتياوو له مخې ووېشې چې ددغو څېړنو په پايله كې د ژبو كورنۍ رامنځته شوې نو له موضوع سره په اړيكه كې د ژبو كورنۍ اوځينې ژبې چې پېژندنه يې د آرياني ژبپوهنې په ډګر كې اړينه ده ، هم د ضرورت پر بنسټ څېړل شوې دي، په لنډه توګه اندواروپايي ژبوكورنۍ معرفي اوبحث څخه وروسته داندوآرياني ډلې څېړنه ،پرتلنه شوې ورپسې دآريک ژبې ترسرليک لاندې داړوندوژبوپېژندنه اودځينوترمنځ پرتلنه له پښتوسره شوې ده، په تعقيب يې په څانګوواوزونونوو ېشنه.ضمنن دآرياني ژبولنډه د تاريخ له مخې معرفي څېړل شوې،اوپه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربوا ړودوروتېولیزبحث شوی، همدارازد ډلبندی پربنسټ پرتلیزجدولونه اونقشې راوړل شوي. په دریم څپرکي کې د دآریاني فلالوژۍ د لرغوني دورې په تاریخچه په تفصیل سره څېړنه شوې ده، چې داوستاژبې پېژندنه اودکشف، مطالعې، الفبا، تدوین، منځپانګه باندې پراخ بحث شوی اودمتاخرې(اوسنۍ)اوستا ،ګاتونو ، یسنونو یایشتونو ، کوچنۍاوستاپور ه څېړنه شوې ده.همدا ډول په زړه فرس دهغې په تورواونوروبرخود پام وړ څېړنه شوې ده،ورپه سې په ساکي اومېدي ژبودفلالوژیکي څېړنوله مخې رڼا اچول شوې. په عمومي توګه داتېرس لاندې پوښتنوته ځوابونه وایي:۱-آریا ،آریانا ،آریایي،آریاني ،څه معنا ؟۲-ژبه اوفلالوژي څه مفهوم لري اوموخې، دندې، ارزښت اوارتیاڅه ده؟ ۳-آریاني فلالوژۍیعنې څه،دتاریخي اهمیت اودځتیځپوهنې په برخه کې څومره ونډه لرلای شي؟ ۴-ژبپوهنه له فلالوژۍ سره څه توپیرلري اوژبپوهنه دتاریخ په اوږدوکې څرنګه دې اکریاحالت تاورسېده ګټې څه دي؟ ۵-دژبوکورنۍ دکوموقواعدوله مخې رامنځته شوې،آریک ژبه څه ډول ژبه وه، دڅانګوترمنځ پرتلیزې اړیکې څه ډول دي، کومواصولوله لارې دآریاني ژبووېشنه اوډلبندي شوې اوپښتوژبه چېرته ژبنی موقعیت لري؟ ۶-دآریاني څانګې دلرغونې دورې ژبې کومې وې، څومره اثارترې راپاتې دي اوکومې معاصرې ژبې ترې پاتې دي؟اوداسې نورواړوندومسایلوپه اړه ځوابونه.

زه ددې دعوه نلرم چې زمادا څېړنه به پورته یادواوداسې نورو پوښتنوته دهرچاله لیدلوري، ځواب ویونکې وي. او یاداچې له هره پلوه یوبشپړاوجامع اثر دی.ما ترخپلې وسې پورې هڅې کړې زیارمې ایستلی، چې مواداومعلومات له معتبرواخځلیکونواومنابعوڅخه په سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دقيق ډول ثبت او بيا يې د رنو لو ستو نکو ته وړاندې کړم. خو له دې سره سره انسان نيمګړی دی، هره څېړنه او کار د تېروتنو او خطاوو سره مخکېږي؛ د سهوې په درلودو سره له ټولو درنو لوستونکو څخه هيله لرم چې ښنه وکړي. په پای کې له خپل لار ښود استاد ښاغلي پوهاند محمد صابر خوېشکی څخه د زړه له تله مننه کوم چې له ما سره يې د دې تېزس په څېړنه او بشپړولو کې هر اړخيزې مرستې، سپارښتنی او لارښوونې کړې دي او خپل شخصي کتابونو يې زما په واک کې راکړي. د الله(ج) له دربا څخه دا ورېد ،هو سا او بريالي ژوند هيله کوم.

په درنښت
دينارګل امين سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښېړنې موخه او ارزښت

په تولیزه توګه هره څېړنه بېلابېلې موخې او ارزښتونه لري چې همدې موخوته د رسېدو او ارزښتونوته یې د پاملرنې پر بنسټ د څېړنې ټولې چارې سمبالیږي، زما د څېړنې موخې د څومره والي او څرنګوالي له مخې د لاندې لاملونو پر بنسټ د ارزښت وړ دي. د تېرس لومړی څپرکی چې د موضوع اړوند و مفاهیمو توضیح رانغاړي: د آریا ، آریانا ، آریایي، آریاني، ژبه او فلالوژي ده.او د کمي اهدافو په بڼه یې مطرح کوم ؛د دې سرلیکونو له مطالعې څخه به نوي محصلین او زدکړیالان، په پښتوژبه د خپل هېواد د تاریخ د ځینې مهمو اصطلاحاتو ،ژبپوهنې او فلالوژۍ؛ په اړه څه ناڅه نوي مواد و پېژندنه ،د نومونې او کارېدنې تاریخي، کلتوري او ملي ارزښت او اړتیا به یې درک او شعوري پوهاوي به یې وده وکړي.د دویم فصل هدف د څومره والي او څرنګوالي له مخې د خورا ارزښت وړ دی، هغه په دې چې د لومړي ځل له پاره په پښتوژبه کې د آریاني فلالوژۍ د تاریخچې په اړه لنډه څېړنه وړاندې کوي او ورپسې ،ژبپوهنه د تاریخ په اوږدو کې ؛په آریانا کې، یونان، روم او عربیټولنو کې د ژبې په اړه لومړني نظریات او د ژبې څېړنې سپړنه ده. چې د ژبې د څېړنو له بهیر څخه یوټولیزانځور رامنځته کوي، د نړۍ د ژبو کورنۍ او د هغو فلالوژیکي وېشنه ،ډلبندي او څېړنه، آریک ژبه او د څانګو فلالوژیکي مقایسوي اړیکې،آریاني ژبې وېشنه یې.د فلالوژیکي تاریخچې له مخې څېړل شوي ؛چې له موادو څخه به یې، د ژبپوهنې لومړني محصلین د ژبې په اړه لومړني نظریات و پیژني او دا چې ژبپوهنه ولې او د کومې اړتیا له مخې په ټولنو کې دود شوه پوهه ترلاسه کړي او په دې به وپوهیږي چې د نوې ژبپوهنې معنا څه ده، کومې ژبپوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نوې وېلاى شو. د ژبو د کورنيو دوېشنې پوهنيزو او بېلابېلو بڼو، کشف او څرنګوالى. د دغو سرليکونو په لوستلو سره به و پوهيږې چې د ژبو څېړنې په بهير کې ژبې د کومو مېتودونو او تيوريګانو څخه ګټه اخستل شوې ده او د ژبو د کورنۍ په لښتليک کې به په دې پوه شې چې پښتو ژبه د کومې کورنۍ له ژبو څخه ده ، او ولې ده؛ يعنې په دې معنا چې د ژبو د ډلبندۍ په اصولو به هم معلومات تر لاسه کړې.په همدې توګه د دريم څپرکي؛لوړه موخه او اهميت په دې کې دى ،چې د آرياني فلالوژۍ دلرغونې دورې تاريخچې په اړه هراړخيز فلالوژيکي معلومات دا وستا ،زړې پارسۍ، ساکي او مېدي ژبو او ټبرونو په اړه وړاندې کوي.چې د تاريخي ژبو هنې په رڼا کې، دلرغونو ژبو ترمنځ پرتليزې اړيکې او د اصلي سټې په اړه لنډ معلومات، د منځنيو ژبو منشا او ارتباط، په معاصرو ژبو کې د ځنې وييکوشتون او ورسره اړيکې امکان يې د اټول هغه څه دي چې زموږ د لرغوني کلتور او فرهنګ په اړه د مسلکي مطالعې لرونکو او زد کړيالانو له پاره دلا پوهاوي او ژور ليد لوري لامل کرځي. د تېزس په ليکلو کې له روانې ولې سوچه ژبې او ساده سبک څخه کار اخستى چې که يو ابتدايي ژبپوه او داړوندې رشتې محصل يې هم ولولي نو ورته به ګټې به نه وي او د هغه چا له پاره به د نوو موادو لرونکى وي چې د فلالوژۍ په تاريخ څېړنه کوي او يا يې رشته ده.

د څېړنې مېتود او کړنلاره:

دنړۍ هره چاره ترسره کول د يوې سمې تګلارې له مخې بريالۍ پاى ته رسېدلاى شي، په ځانګړې توګه په څېړنيزو او پوهنيزو چارو کې دا مسله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره اړینه ده. پردې بنسټ زما د څېړنې مېتودونه د تېزس موضوع ته په کتو سره تر لاس لاندې نیول شوي ،ترڅو د اړوندې څېړنې، ارزښت ،اړتیا او موخو ته ځواب ویونکي او رسېدونکي وي. که څه هم ټول تېزس په کتابتوني بڼه څېړل شوی، خو موضوعات په (ترکیبي، تاریخي ،توصیفي، پرتلیز ،ژبپوهنیز او تشریحي)مېتودونو څخه په ګټه اخستنې څېړل شوي :لومړی ترکیبي، تاریخي او توصیفي ، د تارخي مېتود پربنسټ مې د لومړي څپرکي د(آریا ،آریانا ،آریایي ،آریاني)کلمې څېړلي او د دې اصطلاحاتو د څېړنې فلالوژیکي اړخ د ترکیبي مېتود پربنسټ ترسره شوی ،ځکه چې تاریخي موضوع له ژبنۍ ،کلتوري او ملي موضوع سره تړاو لري، همدا راز(ژبه او فلالوژي)د تشریحي او پرتلیز مېتود پربنسټ څېړل شوي او د هرسرلیک په پای کې نتیجه اخستنه هم شوې.همدا راز دویم څپرکي :کې مې د تاریخي ،ژبپوهنیز ،ترکیبي او مقایسوي مېتودونو څخه په ترتیب سره ګټه پورته کړې؛ د آریاني فلالوژي ،ژبپوهنه د تاریخ په اوږدو کې ،نړۍ د ژبو کورنۍ ،آریک ژبه او د ځانګو ترمنځ مقایسه ،آریاني ژبو وېشنه .د بېلابېل شواهدو په را ټولولو سره مې د پورته یادو مېتودونو پر اساس د هرسرلیک په اړه څېړنه کړې. په درېیم څپرکي کې مې بیا هم له: تاریخي، ترکیبي، مقایسوي، ژبپوهنیز او تشریحي؛ مېتودونو څخه د اوستا ، زړې پاړسي، ساکي او مېدي ژبې او ټبرونو په څېړنه ،پرتلنه او وېشنه، کې پوره ګټه اخسې، او د ټول تېزس په څېړنه کې مې له معتبرو کتابونو او منابعو څخه دقیقه استفاده کړې او د اړتیا په صورت کې مې د بېلابېلو ژبو ترمنځ مقایسه ترسره کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکالو(موضوع)شالید :

دآریـاني فلالـوژۍ تـاریخچـه(لرغـوني دوره) ترسـرلیک لانـدې موضـوع پـه هکلهپه افغانستان کې تر اوسه کوم بشپړ کتـاب نه دی لیکـل شوی. دځنې آثاروا ومقالو یادونـه چـې پـه څنګزنو سـرلیکونو کـې یـې دد بسکالو یوا ړخ څېړلـې یا ځینو دفقـه اللغـې ترنـوم لانـدې پـه بهرنیوژبـو څېړنـې کـړې یادونـه وکـړم: د دېموضـوع پـه بـوه اړخ دلـومړي ځـل لـه پـاره پـه پښتـوژبه کـې اروابنـاد پوهاند عبدالحی حبیبـي دادبیاتوتـاریخ ترسـرلیک لانـدې اثرچې(۱۳۲۳-لومړی چاپ) لومړی ټوک یې دژبې تـاریخ یا پـه ابتـدایي کچـه فلالوژۍ اړوند موضوعات څېړلي دیـادونې دنـې وړدی.دې پسـې اروابنـاد سرڅېړونکی دوست محمد دوست شینواري څېړنیز اثـر (دافعانسـتان ژبې توکمونه)چې د ېری برخې یې دفلالوژیکي علم پربنسټ څېړل شوي (لومړی چاپ ۱۳۵۴لمریز)اوپه ځانګړې توګه دآریـایي اوآریـاني ژبواوتوکمونو پـه اړه دهغه وخت سره سم بشپړاوپه پښتو ژبه کې یونړیوال اثرګڼل کېږي.ورپه سې داروابناد پوهاند عبداشکوررشاد لغوي څېړنـې اثراوپه دې برخه کـې یې نورې څېړنې اولیکنې دپام وړ دي. همدارازدفلالوژۍ پـوهې دبوې بلـې برخې په اړه د اروابناد پوهاند محمد رحیم الهام اثر(بخش های در علم زبان) تر سرلیک لاندې کتاب ؛ چې په (۱۳۳۲لمریز)کال چاپ شوی د ژبپوهنې تاریخي څېړنو تـه یـې هم یـو ځغلنده نظراچولی دی. بـل اثـر د سرڅېړونکي مولاجان ټنیـوال د (ژبـه او ټولنـه) ترسرلیک لاندې دی ، چې د ژبې پـه اړه نوروسرلیکونو تر څنګ یې د ژبپوهنې تاریخچې ته هم لنډه پاملرنـه اړولـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. په همدې ډول سید جعفر هاشمي (د پښتنو توکم او ژبه) نومی کتاب چې د فلالوژۍ د پوهې د بوې برخې سره په تړاو کې (۱۳۸۳ المریز) لیکل شوی. همدا راز یو کتاب د (افغانستا پیژندنه) په نوم اورنګزیب ارشاد هم لیکلی (۱۳۸۴ المریز) چې بوه برخه یې، د ربیم څېړکی د افغانستان ژبې ترسرلیک لاندې راختستې او ورسره یې د ژبو تاریخي اړخ ته هم نغوته کړې ده. په اوس مهال کې د وتلیڅېړونکي او ژبپوه سر څېړونکیډاکټر خلیل الله اورمړ د لرغونې اریانا او آریاني ژبو او توکمونو په اړه په پښتوژبه، په لسګونو څېړنیزې مقالې او فلالوژیکي څېړنې د ستایلو وړدي، په همدې ترڅ کې د (مقدمه برزبان اوستایي) نومی اثر د پاملرنې وړدی، چې په دې هېواد (افغانستان) کې د نوې مېتودولوژۍ پربنسټ یو معتبر او د اهمیت وړ اثر ګڼم. همدا راز د پوهاند ډاکټر محمد حسین یمین د دري د پارتی والي د مدعا په موخه د (پارتی ، پارثي ، پارسي) نومی کتاب هم د تاریخي ژبپوهنې په برخه کې اړوندې څېړنې کړې، چې د پاملرنې وړدی. د پورته یادو څېړنیزو او مستقلو آثارو سره سره چې د فلالوژۍ د ځینو برخو: تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې په برخه کې لیکل شوي دي ، په څېړنیزو مجلو او نورو ګڼو ډلیزو ورسنیو کې هم د پام وړ څېړنیزې مقالې د بېلابېلو څېړونکو او لیکوالوله خوا خپرې شوي دي، چې د ټولو یادونه ناشونی بریښي، یوازې د بېلګې په توګه د یو څو تنو په نومونو بسنه کوم: اروابناد روان فرهادي ، پوهاند عبد القیوم قویم، اروابناد اکاډمیسن ډاکټر عبد الاحد جاوید ، او داسې نور. د یادولو وړ یې بولم چې د فلالوژۍ او اړوندو موضوعاتو په اړه یې، د نورو علمو او فنونو په څېر، بهرنیو څېړونکو د پام وړ څېړنې کړې دي چې د هغوله ډلې څخه د یو څو کسو یادونه کړم: ویلیام اګریدی، مایکل د برو ولسکی او مارک آرنف اثر (درآمدی برزبان شناسی

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر)ترجمه(۱۳۸۲هش) ،دکترعلی درزی؛ پېټر آ.ام.سورن (تاریخ زبان شناسی)ترجمه(۱۳۸۸هش) ،علی محمد حق شناس؛دکترمحسن ابولقاسم(تاریخ زبان فارسی)(۱۳۸۲هش) ؛دکتر احمد تفضلی (تاریخ ادبیات ایران) (۱۳۸۷هش) ؛ت.ن.پاخالینه (زبانهای پامیری) ترجمه (۱۳۲۲هش)ماه ګل سلیمان دوست؛همدا ډول په عمومي توګه (داندو اروپايي) او په ځانګړې توګه د(آریاني)فلالوژۍ په برخه کې شون .فلډ.ای.ام.آرنسکی د Iosif MikhailovichOrianskii(مقدمه فقه اللغه ایرانی) ترجمه ،کریم کشاورز؛(۱۳۸۹هش)اثرډېرد پاملرنې وړدی ،نوموړي په هغه وخت کې دآریاني فلالوژۍ په اړه په لنډه توګه هر اړخیزې څېړنې کړي اودآریاني:لرغونې ،منځنۍاو معاصرې دورې په ژبو او اړوندو ټبرونو قبیلو دهغوی په تاریخي ،کلتوري ،فرهنګي ،سیاسي ،پوځي اوژبنیو ،ادبي اثاروا ونوروبېلابېلو اړخونواوبرخوپه اړه پرتلیز، ژبپوهنیز علمي معلومات په معتبرو اسنادو او شواهدو ،وړاندې کړي. بوازې یوه مسله چې دکره کتنې وړده هغه د(آریاني)اصطلاح پرځای د(ایرانی) کارونه ده چې آیادابه دده سهوا وي که دژباړونکي نه امانت داري.ماد ېټبزس په لیکلو اودموضوع په څېړنه کې د نورو ګڼو آثارو سربېرهله پورته یادوڅېړنیزوګټورو آثارو څخه د اخځلیکپه توګهګټه پورته کړې ده. له هېواده بهر ځینې نوروڅېړونوهم په دې برخې کې څه نا څه کار کړی دی. په هغو کې د اندو اروپايي ژبې څېړونکو په ډله کې د آر. اچ. روبینز ، دیوید هُلد کرافت ،دوناجوناپولي ورالي ، د آرياني ژبو د فونولوژۍ په اړه یدالله ثمره او نورګڼ شمېرڅېړونکي دیادولووړدي.چې د اړتیا تربریده یې زما تیزس ته هم غناور کړې ده. هغه توپیر چې زما دتېزس او ددې آثارو ترمنځ دی، هغه دا دی چې په دغو آثارو کې د ژبنیو څېړنو او فلالوژۍ پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پراختیا روښانه شوی چې څنګه یوژبې پر بلې اغېزه پرېښې اوله منځه تللې. ولې،ماپه خپل څېړنه کې په تاریخي توګه داموضوعات څېړلي.بله دا چې په دغو آثار کې ډېرې او هراړخیزې څېړنې د بیلابیلو موخو لرونکې دي ، څرنګه چې زما څېړنه هم ددوی په پله یو پل دی ، موخه یې له هغو سره په توپیر کې دا ده چې له شویو څېړنو څخه یو ټولیزانځور رامنځته کړم ، چې د ابتدایي زدکړیالانو ،محصلینواو څېړونکو له پاره دآریاني فلالوژۍ د لرغونې دورې د تاریخچې په اړه یو څه معلومات په لاس ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

۱-داړوندو مفاهیمو توضیح

۱-۱اریا –آریا(**Arya**):

اریا –آریا (Arya) د کلمې مفهوم او معنا د تاریخ ، ادب او ژبې پوهانو د تاریخ په اوږدو کې په بیلابیلو مترادفو مفاهیمو راوړې ده ، چې په لنډه توګه به د بیلابیلو لاسوندونو پربنسټ پرې بحث او لیکنه پیل کړو . زموږ د هېواد نوموتی تاریخ پوه احمد علي کهزاد دا کلمه د څو اړخونو له مخې داسې معنا کوي : « آریا د دیانت له انده د لمانځونکي ، باورمند او قرباني ورکوونکي په معنا لیکي او دلرغوني اصطلاح له مخې یې نجیب ، شریف، بادار ، آقا ، څښتن یا مالک او واکمن په مفهوم لیکلی همدا راز دی لیکي چې ؛ په بیلابیلو برخو کې د دېرې کارونې له امله یو لړ نو صفتونه هم ورسره یو ځای شوي دي » لکه: نارینه توب ، ځوانمرده ، میلمه پال ، زړور ، هېواد پال ، جنګیالی او داسې نور. چې هر یو له پورته صفتونو یو له بل سره نږدې والی لري. (۲۷:۳۲ مخ) هیره دې نه وي چې ؛ دا کلمه یوه لویه سیاسي او ټولنیزه معنا هم لري. کله چې آریایانو دهندوکش په دواړو لورو کې استوګنه درلوده ، د دوی پوهانو دا فکر وکړو ، چې له پردیو څخه د خپل ټبر د توپیر په موخه که څه له یوه پښت (نژاد) فرعي څانګې وي ، خو چې خپله څانګه یې سره له دې چې بیلابیلې وي سره یو کړي او یو نوم ورته وضح کړي. تر څو له بیلوالي لرې پاتې شي او په خپلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځو کې یو والی وساتي ؛ په همدې موخه او مقصد یې د (آریا) نوم منځ ته راوړ او په ټولو یو ډول اطلاق او ونومول شو. په طبیعي توګه دا نوم هندي آریایي مهاجرینو ته ولېږدیده ، ولې په مفهوم کې یې ورو ورو بدلونونه راغلل. د دې له پاره چې آریایان د هندي ځایي او سیدونکو سره ګډ نشي. ټولنیزې طبقې رامنځته شوې. چې عبارت دي له ۱- کشاتریا (جګړه مار) ۲- برهما (روحانیون) ۳- ویسیا (کسبیان) ۴- سودرا (اچوت) چې دوی لومړني هندي بومیان وو ، چې په دې ترتیب آریا نه بلل کېدل. د آریا کلمې ریښه زموږ د هېواد په ډېرو طبیعي ، قبایلي ښاري ، سندونو او ځانګړو نومونو په برخه ایښوول شوې دي چې د ځینو یې یوازې نومونه را اخلم. لکه: هرویو (Haroyu) ، هراویتي ، آریا سپ(Ariaspe) ، آریاکا (Ariaka) اریستوفیل(Aristophyles) ، ارتاکاتا (Artakana) ، اریوس چې د پورته یادو نومونو یادونه په خپل ځای د دې کلمې عمومیت په دې خاوره کې ښیي. (۳۰:۳۲مخ) همدا راز پوهاند عبدالحی حبیبي د هند د کمبریج هستوري آف هندیا (د پخوانیو سرو تاریخ) ج۱، ص۷۳ په حواله لیکي «په سانسکریټ کې آریا یا آریا Arya او په اوستا کې ایریا Airya دی ، چې هغه د شریف او نجیب معنا لري. دوی له له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتیاز ورکاوه ، چې د دوی له پښته نه وو او اصیل نه ګڼل کېدل.» نوموړی په همدې ډول لیکي. علاوه پر ریګویدا په اوستا کې هم دا نوم راځي. او هسې وایي: «خدای تعالی د آرین زمځکه او د آرین توکم او پښت پیدا کړ» همدا راز د هیرودوت (۴۸۴ – ۴۲۵ ق.م) په حواله لیکي ؛ چې میدي Medes اقوام په لرغونو زمانو کې آرین Arian بلل. ځکه چې میدي تېرونه د (۲۵۵ مخزیږد) په حدودو کې د پارس پای کې یوه لویه واکمني جوړه کړې وه. نو ویلای شو چې د آرین اصطلاح تر دغو وختونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوري هم په ټولو آريايي ټبرونو کې ژوندی وه. چې هخامنشي داريوش (۵۲۱ - ۴۸۶ ق. م) په خپل ډېر ليک کې ځان په وياړ سره آريايي او آريا له پښتنه بللی دی. همدا رنګه د اروپا او سنيو پوهانو د دې کلمې په اړه پلټنې کړي دي؛ ځکه چې دا نوم آريايانو خپلې پخوانۍ او اصلي ژبې سرهراوړی و. که چيرې په نورو ژبو کې د دغه نوم ريښه پيدا شي هغه ژبه يا آريايي ياد آرين اصلي ژبې ته نږدې بلل کېږي. دوکتور ګايګر Gaiger آلماني څېړونکی داسې وايي: آرين له (آر) څخه مشتق دی چې په سانسکريټ کې د اصل، بنسټ او بنياد په معنا دی. او د نجيب، شريف، او پارسا ته وايي. سربيره پر دې نظرونو چې (آر) د اصل او بنسټ په معنا بولي. ځينې څېړونکي داسې وايي چې؛ آريا له (آر) څخه مشتقه ده. چې په پخوانۍ سانسکريټ کې يې د کرنې (زراعت) معنا درلوده. نو پر دې بنسټ آريا د کرونکي او بزګر په معنا هم کاريده. دا مفهوم نوميالي سانسکريټ پوه، ميکس مولر Mexmuller ورکړی دی. چې دوکتور هنتر يې هم د هند د خلکو په تاريخ کې تائيدوي او آرين د بزګر په معنا مني. ميډيم راګوزن ليکي «(آر) د يوې (کولبې) په معنا وه. له لاتيني او ايټالياوي (اراز) د سلاوي (اريايي) د يوناني (اروټ رون) انګريزي اېربېل (د بوې وړ) دغسې د ويوناني (اورورا) او د لاتيني آرور (بوې يا کولبه شوی کښت) ټول له دغې مادې يا ريښې څخه دي. آريايي ټبرونو له دې امله ځان بزګران او کرونکي ګڼل چې له وحشي (تورانيو پوونده) وو څخه د دوی تو پير وشي او په دې نوم به يې هر کله وياړ کاو. د دې آريايي نوم اغيزه په نورو ټبرونو هم شوې دی. د بابل او نينوا په اسوري ژبه هم (آري) بوې يا کلبه شوې او کرل شوې ځمکې ته ويل. همدا راز (ارارا) د دغه هېواد (هند) په کوشي ژبه د فصل ريبلو معنا درلوده. (۲۲: ۴۵ - ۴۷ مخونه) په دې توګه اروا ښاد حبيبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي چې د آریا کلمې اړوند دوې نظریې د پوهانو ترمنځ شتون لري: یوه دا چې د اصل ، شریف ، نجیب او بنسټ معنا لري او دویمه دا چې د بزګر یا کرونکي په معنا ده. دا ټول اندونه او دلایل په تاریخي لاسوندونو او شواهدو ولاړ دي. همدا ډول په دې اړه ځینې نور پوهان لیکي چې د آریا Arya کلمه د اندو اروپایي * Aryo د Ar فعلي ریښې څخه مرکبه ده ، اندو اروپایي *Ar او ya نسبتي روستاړی د اندو اروپایي * yo دی. په ټولیزه توګه کله چې دا روستاړی د فعل له ریښې سره ونښلي له هغې نه اسم یا صفت (نوم یا ستاینوم) جوړیږي. شواهد ښیي چې د Arya په کلمه کې د ya روستاړی د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې هغه صفت چې د نوم ځای یې نیولی دی. د آریا Arya او آلان Alan کلمې له یوې ریښې څخه دي ، چې د آریک له فرضي ژبې څخه رامنځته (اشتقاق) شوي او د آریک Aric یا آري Arii کلمه په خپل وار Ar (نجیب ، بنسټ) له فعلي ریښې او د ya له روستاړي څخه جوړه شوې ده. آریا په اوستایي متونو کې Airya په سانسکریټ کې Arya په لرغونې فارسي کې Ariya په لرغونې یوناني کې Arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه کې Ario په منځنۍ پارسي کې Irāēn او په تاجیکي ، دري او پارسیک Īrān او Īrani شوې ده. (۱: ۲۰ مخ) دغه کلمه په پښتو ژبه کې موجوده ده چې اریا Arya په بڼه تلفظ کیږي چې د (ار Ar) بنسټ ، اصل او نسب معنا لري. (پټه خزانه) آریا Arya د اوستا ، سانسکریټ او لرغوني پارسي کې یا ya کلمه (برتولومه ، فرهنګ اوستا ۱۹۸ مخ) د اندو آروپايي اقوامو نوم ګڼي. (۱: ۱۹ مخ) چې په ډېرو لرغونو پیړیو کې یو ځای اوسیدل او وروسته بیا په دوو ستروډلو ووېشل شول. یوه ډله هند او بله آریانا ته راغلل. چې پوهانو د آریایي کلمه په ځانګړې توګه د ټولو هغو ژبو په اړه کارولې ده، چې د اندو آروپایي یا اندو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرمانیک په نوم پیژندل شوې او همدا رنګه د آریائیانو کلمه یې ټولو هغو خلکو ته کارولې ؛ چې په نوموړو ژبو ګړیدل مګر په دې وروستیو کې د پوهنیزو او هراړخیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل ؛ چې آریائیان Aryans د اندو اروپایانو ختیځه څانګه ده او په آریک (آریایي) ژبه یې خبرې کولې. یعنې اوس غالباً د آریا کلمه په اندو آریایي توکم اطلاق کېږي او د دې ټبر د ژبو یوې څانګې ته آریایي ویل کېږي. د آریا کلمه په ویدي سانسکریټ کې د ښاغلي محترم ، مکرم، متعهد ، مومن او وفادار او آریا ورته د اوسیدونکو په معنا او مفهوم راغلې ده. همدا راز د تکرارالاحسن په توګه بیا هم وایو چې آریا کلمه په لرغونې آریاني ژبو کې په تیره بیا په اوستا کې په لاندې ترکیب سره یادول شوې ده: د وندیدات په لومړي فصل کې د آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني توکم او پښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۲-۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد ، او خوارزم آریوشیانه Airyo-shayana د آریایانو ځاله یا کور یاد شوی دی. د اریا Aria سیمې او سنې هرات او غور دي چې د آریانا مرکزي اولویدیځه سیمه ګڼله کېدله. (۴۱: ۱۸مخ) فروردین یشت ۳۱ برخه کې آیریاوه Airyava چې په لغت کې د آریایانو د مرستندوی په معنا او منش چهره Manuchithra د کورنۍ نوم یاد شوی دی. د آریا کلمه د خشاثره Xšaθra حکومت ، دولت ، مملکت او هېواد سره په ترتیب کې Airyanam(Xšaθra) د آریایي ټاټوبي او ښار په معنا ، چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې د ایریان شار ērān shar شوی دی. د آریا کلمه Dahyau(کلي) د کلمې سره یوځای لکه Aryanamdahyunam د آیایانو استونګنځای ، مېنه یا کلی. د خوارینا Xvar∂nah (پرتمین ،نومیالی ، مشهور ، د کلمې سره یوځای Aryanam xyar∂no (د آریایي پرتم درلودونکی) په معنا . په لرغونې پارسي کتیبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د آریا کلمه په شپږمه مخزیږد پیړۍ کې داریوش د نقش رستم په کتیبه کې خپل ځان دا سې معرفي کوي.

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam….vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر تولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښته (نژاده). د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریانا ، آریا او آریایي په کلمو کې د ډېرو نومیالیو نومونو سره مخامخ کېږي. چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي او ځېنې بېلګې یې دا دي: یوناني Airabazo ، آریانيAriabazu (ځوک چې د آریاني مټ او بازو له ځواک څخه برخمن وي).

یوناني Ariasai ، آریاني Aria Aspa (د آریاني اسونولرونکی) ، د هغې قبیلې نوم دی چې دهلمند سین دواړو غاړو ته میشت وو. یوناني Arya ، آریاني Piasus (د په آریاني سمبال ، آریاني پسونو لرونکی) د آریان Iryan نوم په آسي (آستي) ژبه کې په آلان Alan اونیستي چې د هماغه اوسني الان تېرنوم و. او آلان په لرغوني یونان کې Aλavot دی.(۴۱-۱۹ مخ).

د پورته څرګندونو په پای کې دې پایلې ته رسیږو چې آریا یا اریا د نجیب نومیالي میلمه پال کرونکي ، بزګر ، ښاغلي ، باتور ، او آریا ورته اوسیدونکي ته ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲آریانا ـ اریانا Āryānā (او سنی افغانستان):

په دې کې هېڅ شک نه شته چې له باخترڅخه اریایانو په تدریج سره دهندوکش دواړو لورو ته خواره شول او د آریا دکلمې شتون د سیندونو ، ښارونو او ځینو قبایلو په نومونو کې هغه یادګار دی ، چې په دې ځمکه کې د دوی د خوارو ورو کیدو ثبوت ښیي او د دې کلمې یا نوم په ډېره پیمانه یادونه او کارونه په تاریخي اسنادو کې د دې خبرې ثبوت او دلیل دی ، چې به خپله د تمرکز نظر له بل هر ځایه زموږ په هېواد کې ښیي.

د آریا د کلمې لرغونې ریښه چې په پورته ځینو کلمو کې وښودل شوه په خپل پخوانی څو زره کلن مفهوم او معنا سره له منځه نه ده تللې او د دې سیمې او هېواد د خلکو په دودونو او عنعناتو کې را پاتې ده. (ودا یا ویدا) د سانسګرېټ هغه ژبه چې ویدي سرودونه او سندرې په هغې ویل شوي ځینې پوهان یې آریا یا آریایي باختري) ژبه بولي چې د آریا جمع بڼه آریان کیده؛ چې آریا دنجیب او آریان نجیبان معنا درلوده. څرنګه چې آریان یعنې نجیبان د هندوکش دواړو خواوو ته ځایونه ونیول او استوګن شول. خپل هېواد یې په خپل نوم آریانا (د نجیبانو ټاټوبی) ونوماوه او دا کلمه په داسې بڼه منځ ته راغله چې د اریان د کلمې وروستي (ن) ته یې نسبتي زور (فتحه) ورکړه او آریان د ځای نوم (اسم مکان) په بڼه منځته راغی. چې دا زور ځینو په (هـ) او ځینو په الف بدلون ورکړ. ولې د دې له پاره چې د ګړدود (لهجې) د آسانتیا له پاره کوم توپیر چې منځ د جمع بڼې او ځای نوم کې دی، لیکنه یې دالف په بڼه ډېره ښه ده. چې دا هم هغه د آریانا کلمه ده ، چې د نجیبانو استوګنځي په معنا ده. دا نوم د آریایانو د خورو ورو کیدو وروسته زموږ هېواد ته کارولی شوی دی. او زموږد هېواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

(افغانستان) تر ټولو لرغوني نوم دی. (۳۲:۳٦ مخ) په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آريا اسـتوګنځی معنـا او مفهـوم او د هنـدوکش دواړو لـورو مستعد و خواوو ته يې نسبت د آريايي استقرار او ځای پر ځای کيدو ياد ګارونو ښخه دي. مخکې له دې چې هر ځای ته دوی ولېږديږي او عموميت پيدا کړي يو لړ ټوټو او قطعاتو د ځمکه کې لکه د آريا ورته آريا ورشه، آريان ويجه يا ايريان ويجه په ښو کې راڅرګنده شوه او په پای کې پراخې سيمې او قلمرونه چې د پامير او هندوکش د سيندونو له بهير ښخه خړوبيدل او د آريانا په نوم ونوموليې. په بله وينا دا نوم له دوو برخو ښخه جوړ دی. چې يوه يې د آريا او ځانګړي نوم (اسم خاص) دی. هماغه ښو زره کلن پخواني نوم. چې آريايايي او ويدي قبايلو ځانته په ګډه توګه اينښوولی و. او بل هم د (نا) چې په حقيقت کې هم هغه (نون) مفتوح دی. چې داوستايي په زمانه او مهال کې د (ايريا) کلمې سره پيوست شو نسبتي معنا او مفهوم لري. وروسته وروسته په دې وزن او آهنګ ډېر نومونه رامنځته شول. لکه ساکستانا (داسکايانو يا ساکانو استوګنځي)، زرانجيانا (د زرنجيانو استوګنځي)، بکتريانا (د باختريانو استوګنځی او داسې نور. د آريانا نوم د ډېرو پخوانيو ويدي او اوستايي دودونو ښخه نه دی هيره شوې او زموږ د خلکو او پرګنو پر خاطرو، سندرو او نورو تاريخي دودونو کې ساتل شوي دي. د لومړي ځل له پاره يوناني تاريخ پوه اراتوس تنس Eratosthenes د دې نوم يادونه کړې ده. (۱۷۵:۳۷ مخ)[1] چې د عيسی[ع] له زيږون ښخه مخکې د دريمې پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې ژوند کاوه. چې د ده د ليکنې اصل په لاس کې نه شته بلکې سترابو د يونان تاريخ او جغرافيه پوه (۲۰ مخزيږد تر ۱۹ م ز) د هغه له خولې د آريانا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاده کړې ده ؛ سربیره په استربو ، بطلیموس ، پلیني ، کورتیوسCortius اراتستنس Eratosthenes (۲۴۷-۱۹۲ مخزیږد) اپودوروس ارتمیس Apolodorus opartemis د آریانا نوم یاد کړی دی.(۳۲: ۳۳ مخ) احمد علي کهزاد په خپل کتاب تاریخ افغانستان لومړي ټوک کې د استرابو په حواله لیکي.(باکتریانا یا باختر د آریانا مرغلرې او تر ټولو عمده ، مهم او لایتجزایي برخه ده. همدا رنګه په ۲۳ مخ کې له میلاد څخه او ۲۱ میلادي کلونو کې د یونان پوه سترابون د (اراتستنس ۲۹۲ -۲۴۷ مخزیږد) په حواله لیکي. چې د آریانا لویدیځ لورته هغه کرښه پرته ده ، چې پارتیاParthia له میدیاMedia او کرمان Carmania له فارس څخه جلا کوي.(۴۱: ۱۷ مخ) غلام محمد غبار د خپلې یوې رسالې (افغانستان به یک نظر) په څلوم او پنځم مخ کې د آریانا څلور خواوې داسې را پیژني. «ختیځ یې اباسین ، لویدیځ ته یې هغه کرښه چې د کرمان او پارتیا ولایتونه په افغانستان کې داخلوي، او فارس او میدیا له آریانا څخه بیلوي شمال لور ته یې د جیحون (آمو) همدا راز سیحون (سیردریا) ،او سهیل لور ته یې د هند سمندر شتون لري. د آریانا څلور خواوې سترابون: هندوکش د همالیا مستقیم امتداد او هند سمندر یې ورسره د آریانا سهیل ته ښودلي دي. پردې بنسټ آریانا د سهیل او شمال له لوري په همالیا او د هند په سمندر پورې محدوده وه، چې هند یې هم په محوطه کې دی سرحد یې اندوس (اباسین) ګڼي .دآریایانو لویدیځې پولې مستقیماً د خزر له دروازو څخه دماغه جاسک سهیل ته رسیږي. د آریانا په شمال لویدیځ کې د خزر دروازې هرکانې او پارتي شامل دي. آریا ، مرګیانا ، او باکتریانا دیو بل ترخنګ موازي پرتې دي. نوموړې، دماغه جاسک د مکران او کرمانیا په ګډون د آریانا د جنوب لویدیځه نقطه تائیدوي. سترابو په خپله جغرافیه کې ګډروزیا او اوریتونه هم یاد کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي ، چې د آريانا په سهيل کې له سنيد څخه تر کرمانه غزيدلي دي او د آريانا د قلمرو جز شمېرل کېږي. د اراتوستين دوينا له مخې د آريانا حدود هماغه دی ، چې پارتيا له ميديا او کرمانيا له پارسيه يعنې فارس څخه بيلوي. يعنې هماغه کرښه چې د خزر له دروازې يا د فيروزکوه له تنګي څخه غزيدلې او تر دماغه جاسک پورې محدوديږي. په داسې ډول چې پارتيا او کرمانيا د آريانا په خاوره کې داخليږي ، ميديا او فارس د آريانا له حدودو څخه دباندې دي ، سترابون د آريانا سور(عرض) له شمال څخه سهيل ته د اندوس (اباسين) په اوږوالي دولس زره تر ديارلس زره (۱۲۰۰۰-۱۳۰۰۰) ستاده او اوږوالی يې څوارلس زره(۱۴۰۰۰) ستاده چې يو پخوانی مقياس دی ګڼي. (۲۱:۱ مخ). کيدای شي د آريايانو ليږديدنې او مهاجرتونه د دويمې مخزيږد پيړۍ په دويمې نيمايي کې په لاندې توګه شوي دي:

۱. دآريايانو لومړنۍ ډله د آريايانو نژادي ورونه يعنې دهند آريايانو چې په باختر کې تر يوې مودې اوسيدو وروسته اوسني هندوستان ته ور وکوچېدل او په يوه شنه او ښېرازه سيمه کې ميشت شول. دغه سيمه يې په خپل ملي نوم آريا ورته Arya varta د نجيبو او شريفو خلکو مېنه، د آريايانو ټاټوبی ونوموله. د آريا کلمه په سانسکريټ ژبه کې د آريا آورته Ārya+āvarta په ترتيب سره راغلې لومړی جز يعنې (آريا)يې د اندو اروپايي دنامتو ټبرونو د يوه ټبر نوم او دويم جز (آورته) يې په سانسکريټ کې د استوګنځي ، کور او هېواد په معنا دی. د آريايي لرغونوژبو (سانسکريټ او اوستا) د ټوليزې (کلي) قاعدې پربنسټ کله چې په مرکبو کلمو کې دوه مشابه توري يو ځای راشي يو يې حذفيږي. له همدې امله (آظيه ورته) په آريه ورته Ārya+āvarta اوښتې ، چې معنا يې (د نجيبو او شريفو خلکو يا دآريايانو سپيڅلی ټاټوبی) دی. د هند شمالي او مرکزي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمو نوم آریا ورته و چې په سهیل کې د ویندهیا Vindhya د غرونو لړۍ او په شمال کې د همالیا د غرونو لړۍ ترمنځ ، او لویدیځ او ختیځ له لوري د ګنګاه او اباسین راجپوتا Rajputana(کوچ) catch او پنجاب ، سند ترمنځ پرته ده. د هند آریایانو چې د آریا ورته له نوم وروسته کوم نومونه خپلې خاورې ته ورکړي هغه بهاراته ، بهومي Bharatabhuni او بهارته ورشو Bharata varsha وو. ددې کلمې لومړی جز یا برخه چې بهارته دی. دا د یو داستاني ځواکمن پادشاه نوم چې د دوشنته Dushanta او ملکې شګونتالا Shukuntala زوی و. او په ټول هند واکمن و. بهومي کلمه نن ورځ په دري ژبه کې د مرزو بوم په نوم یادیږي. چې د ځمکې او خاورې معنا لري. او په اورمړي ژبه کې بومه Buma خاورې ته ویل کېږي ورشه د ورته او ښتې بڼه ده او په پښتو ژبه کې نن ورځ دا کلمه د شنې او ښیرازه سیمې ته کارونه لري. لکه ورشو چې د څړځای سره په یوه معنا کارول کېږي. بل نوم چې د هند آریایانو ته ورکړی شوی ، هغه د آریایانو له خوا و ، څرنګه چې آریایان د اباسین خاورې ته هند وایي. وروسته له دې کلمې سره د (ستان)برخه چې په اوستا او زړې فارسي کې ستان Stān دی یوځای شوی. په سانسکرېټ کې ستهانه Sthana کلمه چې آریایي د ستانه Sthana معادله ده موجوده ده. په هندي ژبو کې (بویه) چې معادله یې سندهو – ستهانه Sindhu-sthana ویل شوې وای. د آریایي لیږدیدنویا مهاجرینو بله ډله آریاني ځانګه وه. چې د دوی لومړنۍ جوپه د خپلې لومړنۍ ستې څخه لومړی (آریانا وېجه Airyana wēja ته رانښکته شول. ورو ورو د آریاني سیمو په ټولو شپاړلس قطعو ځمکو کې چې د وندیداد Vīdaēva-dātā په لومړي فرګرد کې د فصل کې یې یادونه شوې ده. میشت شول. د غه ټاټوبي ته یې خپل ملي نوم ورکړ. اریانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ariana یعنې د آریایانو خاوره. و نومولـه د اوستا دمتونو لـه مخې دغـه هریو هېواد په اهورامزدا ښه ښکلي او پاک پیدا کړ، خو بد ذاتـه شیطان دغه هریووه ته دښمني او کینې لـه مخې زیان ورساو. د وندیداد د لومړي څپرکي د پیل په اوله اودویمې فقروکې د آریایانو دغه پخوانی د راښکته کیدو ځای داسې یاد شوی دی (آهورا مزدا ، سپته مان زردشت تـه وویـل ، که چیرې ما په هغه ځمکه باندې چې خوشحالي ښنونکې نه ده . ارامـي او سوکالي نه وای پیدا کړې ، خامخا به د نړۍ خلکو آریانا ویجه ته مخه کړې وای. لومړنی ځای او کلی چې ما آهورا مزدا غوره پیدا کړ ، آریانا ویجـه ده. د دایتي نیک (آموسین) پر غاړه وروسته دغلته د اهریمن یا شیطان د ضرر وزر وجنګاوه ، مار او سخت ژمی یې پیدا کړ. لس میاشتې دلتـه ژمـی او دوه میاشـتې اوړی او دا دوه میاشـتې داوړي هـم سـړې دي د اوبـو لـه پـاره سړې دي. د خاورې له پاره سړې دي او د ګیا له پـاره ، دلتـه د ژمـي مرکز دی دغلته د ژمي زړه دی، کله چې ژمـی تیـر شـي ډېر سیلابونه راځي. د آریانـا ویجه ځمکه چې آمو سیند یې خروبوي د سیر سین یا سیحون او آمـو سـین جیحـون تـرمنځ او ښـایي د آمـو سـین دواړو غـاړو تـه بـه هم واقـع او شـتون ولـري؛ Harvard د پوهنتـون اسـتاد مایـل ویسـتیل Michael witzel پـه خپلـه یـوه مقالـه(آریایـانو هېـواد) تـر سـرلیک لانـدې اوسـتایي ۱۲ کـورنۍ سیمې په لاندې توګه را پیژني:

۱. آریانا ویجه(Airyana wēja)
۲. سغد (Suydjaya) په سغدیانا کې(Sojdiana)
۳. مروه ، مرغاب(Nourv) او (Marrow په Margyana) کې
۴. بلخ(Bacprina–Bāxdī)
۵. مینه(Nisāya)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. هرات Harōiva (aria)
۷. کابلستان (Vaekr∂r∂la - Kabulistan
۸. اُرګون (urva)
۹. د کندهار (Xn∂nta) (واژه نامه اوستا احسان بهرامي ۱۵۵۴ مخ)
۱۰. ارغنداب (Xaraxăiti)
۱۱. هلمند (haētmant)
۱۲. دبدخشان راغ سمیه Raray(-(Rajay)
۱۳. چراخ ēaxra د لوګر خرخ ولسوالۍ
۱۴. وانه وزیرستان کې (Var∂na)
۱۵. پنجاب (haptahdndav)
۱۶. سیر دریا سیحون (Rarjyha)

د آریانا ویجه کلمه چې لومړنۍ برخه یې هم هغه آریانا ده د ارباب والا ، خپلواک ، آزاد ،مومن ،نجیب ، شریف ،ریښتني ، زړور او د ښاغلي په معنا او دویمه برخه یې آریاني او سنیو ژبو کې ترموږ نه ده رارسیدلې. زموږ د پخونیو نژادي ورونو په سانسکریټ بیجه bija یا ویجه Vaējahد تخم په معنا ده ، بیجه پورا Bijapura چې د انار په معنا دی لفظاً له تخم ځخه ډک یا د ډېرو دانو درلودونکي ته وایي. پر دې بنسټ آریانا ویجه یعنې د آریاني پښت د تخم او اصل ټاټوبي معنا لري. آریانا د لرغوني آریاني د اریا arya د اضافي حالت د جمع بڼه ده. آریانا د لرغونو آریایانو د مېني نوم دی. د لرغونپوهانو له خوا د مرکزي آسیا په اړه دښکار پر بنسټ د ژوندانه ډول ډول نظامونه لیدل شوي دي. د سیمې خلک د ډول ډول خوځښتونو او مهاجرتونو په وړاندې واقع شوي دي. چې لومړنی د دریمې زیږدیزې زریزې په سرکې د اروپا په لور د همدې سیمې (مرکزي آسیا) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډله او سیدونکي د آمو سیند غاړو ته رانښکته ، چې آمو سیند د طبیعي ټولنیزو او پوځي ګټورتیا له مخې د دغې ډلې مهاجرینو ته میتافیزیکي اړخ پیدا کړ او سپیڅلي شوي دي. د همدې سین په غاړو کرار کرار میشتیدنه شوې او د وخت په تیریدو سره د آریایانو پراخه سیمه ګرځیدلې ، چې آریانا نومول شوې ده. آریانا که له یوې خوا زموږ د لرغوني هېواد پخوانی ویاړلې کلمه ده ، له بلې خوا زموږ د هېواد د تاریخ د پیړیو په پوړیو کې اند تر دې دمه پورې دا نوم ژوندی دی. [(۱:۲۰ مخ)] نه یوازې دا چې دآریانا کلمه بلکې د آریانا اړوند د شپاړلسو سیمو کلمې په خپل اصلي یا ځینې په لږ بدله بڼه چې اصلي ریښه یې ساتل شوې ده تر او سه پورې په کلتوري ، فرهنګي ، جغرافیایي ، سیاسي ، اقتصادي ، ټولنیزو او پوهنیزو برخو کې ژوندۍ او په ورځنیو چارو کې کارول کېږي او وخت په وخت پر استوګنځایونو ، دولتي ودانیو ، عام او خاصو نومونو ، کارځایونو ، واټونو ، شرکتونو ، ښوونځیو ، ډلیزو رسنیو په هره برخه کې د وګړو په تخلصونو او نومونو په بڼه هم کارول شوي دي. چې ښې بیلګې یې د آریانا دایره المعارف ټولنه د آریانا افغان هوایي شرکت ، اراکوزیا راډیو ، آریانا ښارګوټی ،آریانا مېنه ، آریانا هوټل ،آریانا ترانسپورتي شرکت، آریانا مجله ، آریانا تلویزیون ، آریانا څلورلارې ، آریانا پوهنتون ، آرین ، آروین ، آریا ، آرین زی او داسې نور نومونه چې تر او سه زموږ په ېړای کلتور او فرهنګ کې ځای لري.

په پای کې په لنډه توګه ویلی شو چې ؛ آریانا مفهوم او معنا د لرغونو آریایانو د ټاټوبي ، استوګنځي ، مېنې ، سمیه او هېواد مفهوم لري. د آریانا د کلمې د سیمیز مفهوم د لا روښانتیا له پاره د لرغونې آریانا نقشه او دسترابون د نړۍ په نقشه کې د آریانا هېواد په لاندې توګه د کاغذ پرمخ راوړ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني آريانا نقشه

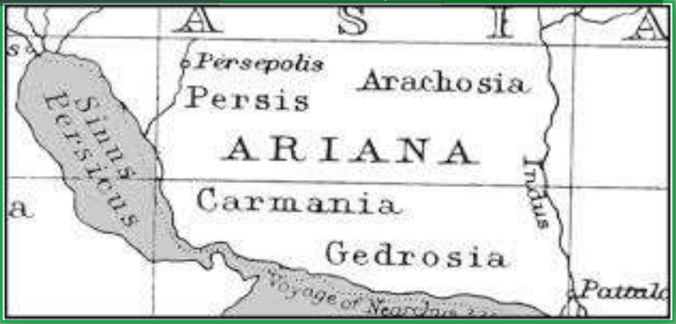

(د اريانا موقعيت د سترابون په نقشه کې)

۱- شکل

(H.L.F : ٤٧)

٤٧

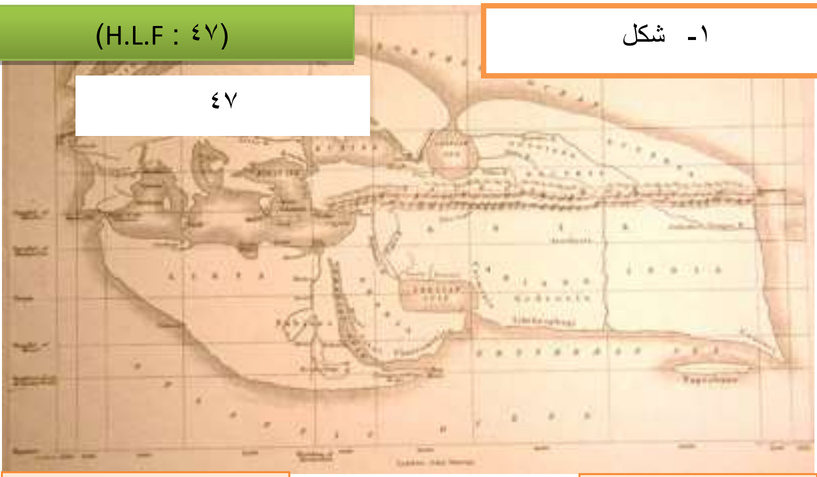

۲- شکل

(H.L.F : ٤٧)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۳ آریایي (Aryaei):

آریایي هغه اصطلاح ده چې په بېلابېلو معناوو کارول شوې ده ؛
« آریایان هغه څوک دي چې په آریایي ژبه خبرې کوي پر دې اساس نو د دوی حال، رنګ ، پوست، وینه او له هر پښته چې وي تو پیر نه لري. یوازې او یوازې په دې تعریف کې مقصد او منظور ژبه او پرته د ژبې له مخې بل څه په پام کې نه دي نیول شوي.»[۳،۱۳ مخ] آریایي ، آرین یا اریک ژبه د ژبپوهنې له نظره هغه ژبه ده چې اندواروپایي کورنۍ د اندواریاني له څانګې څخه شمېرل کېږي. آریا Āryā په اوستا airya لرغونې فارسي کې ariya ، سانسکرېټ arya هغه نوم دی چې د آریاني او هندي شمالي هند خلکو (هغه کسان چې په اندوآریاني ژبه خبرې کولې). تېرونو یا قومونو ګډو نیکونو ځانونه پرې معرفي کول او هغه یې د اصیلو ، شریفو ، خپلواکو او ډېر نجیب په معنا بلل دي.هر څوک چې د آریا په اصل و قوم و نژاد وي. یا ورسره تړلی وي. آریایي ، آرین یا آریان نوموي. هغه اندو اروپایي قوم چې په ډېر لرغوني پېر کې یوځای ژوند سره کاوه ، چې وروسته په دوه څانګو وو بېل شول. یوه څانګه هند او بله یې آریانا ته راغله. پوهانو آریایي کلمه په ځانګړې توګه ټولو اندو اروپایي یا اندو ګرمانیک ژبو په توګه چې پېژندل شوې کارولې ده. همدارنګه یې د ټولو هغو خلکو له پاره چې په پورته یادو ژبو یې خبرې کولې. د آریایانو اصطلاح کارولې ده. مګر په دې وروستیو کې د هر اړخیزو پوهنیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل چې ؛ آریایان Āryans د اندو اروپایي ختیځه څانګه ده ؛ چې په اریک (آریایي) ژبه خبرې کوي. یعنې نن ورځ غالباً د آریا کلمه د اندو آریایي ، آریاني ، نورستاني او داردي پښتنو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي او د دې ټبرونو د ژبو څانګې ته آریایي وایي. د آریا کلمه په ویدا سانسکرېټ کې د ښاغلي ، محترم مکرم ، مومن ، وفادار او د آریا ورته او سیدونکو په مفهوم راغلې دی. د آریا کلمه د لرغونو آریاني ژبو د هغو له ډلې څخه په اوستا کې په لاندې ترتیب سره یاده شوې ده: په لومړي وندیداد فرګرد کې آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني پښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۳ او ۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد او خوارزم ، آریو شیانه Airyoshayana (د آریایانو ځاله یا کور) یاد شوي، د فروردین یشت په ۳۱ برخه کې ایریاوه airyava چې لفظاً د آریایانو د مرسته کوونکي په معنا دی، چې د منوش چهره Manush chitra د کورنۍ نوم دی یاد شوی دی.آریا کلمه خشاثره Xšatθra په ترتیب دحکومت ، دولت او هېواد معنا لري. airyanamxšaθra د آریایي استوګنځي او ښار چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې ایران شار eranshar شوی دی. د آریا کلمه dahya یعنې لس سیمې کلمې په ترتیب سره aryanamdahyunam د آریایانو کلي او بانډې او ټاټوبي ، دخوارینا ẋar∂anah د کلمې په ترکیب سره aryanam ẋar∂anah نومیالي مخکښ په معنا .

د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریا او آریایي خبرو سره له آریانا څخه د ډېرو نامیالیو له نومونو سره مخ کیږو . چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي دي. یوناني: airabazos ، آریاني : ariabazu هغه څوک چې د آریاني مېړه او ځواک څخه برخمن وي. یوناني : ariazatos ، آریاني : ariazantu د مادانو یا میدیانو د یوې قبیلې نوم.یوناني: ariasai, آریاني ariaspa: (د آریایي اسونو لرونکی) د هغې قبیلې نوم دی چې ؛ دهلمند د سین دواړو غاړو ته استوګن وو.یوناني : arikai ،آریاني : aryaka

(c) ketabton.com: The Digital Library

(آریایان) ، د سیردریا د غاړو ښاري قومونه ، یونانی: arya piasus ، آریانی: arya-paisa د آریایي جامو او ګاڼو لرونکي. د آریان Aryan نوم په آسي (آستي) په آلان Ālān بدل شو. چې د هم هغه آستي ټبر نوم آلان و. او آلان په لرغوني یونان کې aλavoī دی.د آریا اصطلاح اندو اروپایي ، اندو آریایي د (ار) د فعلي ریښې څخه ترکیب شوې چې د اندو آریایي ار نښې او روستاړی دی. په ټولیزه توګه دا روستاړی چې فعلي ریښې ته متصل شي له هغه څخه نوم یا ستاینوم جوړوي. دا سې شواهد شته چې د ya روستاړی د آریا په کلمه کې د صفت جوړوني کارونه لري. یعنې ستاینوم چې د نوم ځای یې نیولی دی. دآریا ، آرین ، آریانا ، آریاني Āryāni ، آریو Ārio آري Ārii او آلان غوندې اصطلاوې له یوې ستې څخه دي. چې د آریک څخه اشتقاق او رامنځته شوي دي. آریک یا آري په خپل وار سره له var فعلي ریښې (نجیب) او د ya روستاړی جوړ شوی دی. د آریا کلمه د اوستا په متونو کې Āirya په سانسکرېټ Ārya همدا راز په لرغوني فرس په لرغوني یوناني arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه ، منځنۍ فارسي ، تاجیکي ، دري او پارسي ژبو کې یاده شوې ده. (۵: ۴۱۳ مخونه)

په پایله کې ویلی شو چې آریایي هغو خلکو ته هغه شخص یا خلکو ته ویل کېږي چې د آریا له پښته او آریایي اړوندو ژبو خبرې کوي آریایي ګڼل کېږي او دغه کلمه د آریا ، او آریانا د کلمو نسبتي ستاینوم دی.

۱-۴آریاني (Ariani):

د تاریخ په اوږدو کې په علمي او څېړنیزو غونډو کې په وار وار دا پوښتنه راپورته شوې ده ، چې آیا د آریانا کلمې له پاره په نویو ګړدودونو(لهجو) او تعبیرونو کوم ستاینوم کولای شو ؛ جوړ کړو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریانا د ټولو اوسیدونکو او دهغوی د مدنیت او نورو بیلابیلو مادي او معنوي امتیازاتو له پاره پرته له کومې استثنا وکارول شي. زما په اند دکوم صفت او بل څیز جوړوني ته به اړتیا نه وي. څرنګه چې مخکې مو د دې لیکنې په بیلابیلو سرلیکونو کې تشریح او سپړنه وکړه. په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریانا نوم د آریا څخه جوړ او منځ ته راغلی دی؛ یعنې لومړی د ټبر نوم او بیا دهغوی د استوګنځي نوم منځ ته راغلی دی. (آریا + نا = آریانا) مګر څرنګه چې آریا لرغونی مفهوم لري او هغه پخوانی مهال او زمان را نغاړي چې ټولو آریایان ، هندیان او پارسیان هلته یوځای وو. پردې بنسټ دا کلمه باید په خپل ځای د هم هغه وخت اړوندو څیزونو او ارزښتونو له پاره په خپل ځای پاتې شي او پاتې ده. د آریانا له کلمې څخه داسې یو صفت را مځته کړو چې اوسنی آریانا د ټولو سیمو له پاره متوازن صفت او نومونه وي. هغه صفت چې د آریانا له نوم څخه جوړ شوی وي. هغه په طبیعي توګه آریاني Ariani دی. ولې ژر باید دا یادونه وکړو چې دا صفت موږ اوس نه جوړ وو بلکې د وخت په تیریدو سره جوړ او کاریدلی دی. چې دلته یې د بیلګې په توګه د (بیلیو) یادونه کوو: چې دخپل اثر په لومړی پاڼه (تجسسات نژادي در افغانستان) کې دا صفت په طبیعي او مطلوبه بڼه یعنې (Ariani) کارولی دی. (۱۱۷:۳۸مخ) همدا رنګه اکادمیسین داکتر عبدالاحد جاوید (د اوستا نومي اثر ۱۹۹۹م)کې د اراتوستین او سترابون په حواله لیکي: «آریانا اوسیدونکو ته د اریاني ها نوم Arianiens ویل شوي دي. (۱۹:۲۴مخ) همدارنګه سر څیړونکي داکتر خلیل الله اومړ په خپله یوه مقاله او لیکنه کې چې د (آریاني Āryani ژبې) تر سرلیک لاندې لیکلي: آریاني ژبې په پراخه سیمه کې چې د سهیل له خوا د فارس خلیج او عمان سین د لویدځ له لوري بین النهرین ، شمال له خوا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قفقاز غرونو او د مرکزي آسیا دښتې محدودوي او په ختیځ کې د ژبو ټول افغانستان او د پامیر ځینې لوړې برخې د اباسین تر خولې پورې نیولې دي. (۹:-۱۳۳مخ) په پای کې یوې بلې د پام وړ مسئلې ته غوا ړم اشاره وکړم چې ؛ د فارس یا اوسني ایران هېواد د نومولو په اړه د لویې یا سترې آریانا د پراخې سیمې او ساحې اړوند تاریخ او ژبو ته نغوته کوم. د اوسني ایران نوم د شپږمې مخزیږد پیړۍ په نیمایي کې پارس Persian و او په **۱۹۳۵** م کال یې د ایران په نامه ونوماوه. د پارس ځینې وګړي آریایي نژاده دي. د پارس نومونه په ایران یا د ایران په نوم د آریانا اړوند ټولې قضایاوې د بیلګې په توګه فرهنګي ، تاریخي ، کلتوري مسایل او د ژبې مسئلې له ستونزو سره مخ کړې دي، د آریایانو قلمرو او پولې او آریاني ژبې د اوسني ایران او پروني پارس د آریانا په مقابل کې له محدودو او وړو سیاسي پولو ، سرحدونو او محدودو څخه خورا ډېرې پراخې او لرې ځي. د ایران صفت یا ستاینوم فني او ژبپوهنیزه معنا ایراني له دې متداولې یا دودیزې معنا سره چندان سمون او مطابقت نه لري ؛چې دا ابهام او سوتفاهم چې د آریانا یا د تاریخ ارزښتونو ، ویاړونو ، ژبو ، ژبپوهنو او فلالوژیکي نومونو د (ایراني) په نوم کارونه په قطعي توګه د ستونزو سبب ګرځي. چې د دې ستونزو د لرې کولو له پاره د لویدیځې نړۍ پوهانو هم خپله پاملرنه را اړولې ده او یو شمېر بیلابیلې نومونې یې وړاندې کړې دي. چې تر اوسه منل شوي نه دي. په دې وروستیو کې افغان پوهانو لکه پوهاند عبدالحی حبیبي ، داکتر غلام جیلاني داوري ، پوهاند محمد رحیم الهام او نورو چې د دغو پوهانو یادونه به د بیلګې په توګه زموږ د ادعا په ثبوت کې کافي وي.دوی په دې برخه کې پر ځای او له هوښیارۍ څخه ډک ګامونه پورته کړل چې د فرهنګي ، کلتوري ، تاریخي او ژبنیو مسایلو کې د ایراني

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم پر ځای د پخوانۍ ریښې پر بنسټ د آریاني نوم وکاراوه. د آریانا ، آرین او آریا نوم دا امتیاز او ارزښت لري چې هم د آریانا او آریا نوم وساتي او هم په عین وخت کې د اوسني ایران څخه خورا ستر ، پراخ قلمرو او د پخوانۍ آریانا سیمې په برکې نیسي.(۱:۱۳-۵ مخونه) لنډه دا چې آریاني اصطلا دزړې ریښې پر بنسټ د پخوانۍ آریانا دنوم دژوندي ساتلو او دپروني پارس او اوسني ایران له وروکې سیاسیجغرافیایې د انحصار (د آریانا د ټولو امتیازاتو او ارزښونو)څخه د ژغورلو او د (باختري، پرسیک) ژبو دډلوله پاره دمناسب نوم اوپرځای اصطلاح کارونه ده.

۱-۵ژبه:

په خوله کې دژبې دوضعي او بڼې پراخه اغېزه په وینا کې دډول ډول غږونو په رامنځته کولو کې دخالت او دخبرو په جوړولو کې ددې غړي عمده برخه اخستنه ددې لامل شوی دی، چې دبشري اړیکو دامهمه وسیله دژبې په نوم یاده شي.

ژبه هغه انساني ځانګړنه ده، چې دانسان له پیدا ایښت سره سم منځته راغلې، اوداساني کلتور ترټولولوی اوخوراستر ارزښت ګڼل کېږي.(۹:۴۲مخ)

دژبې پوهانو اوڅېړونکودتاریخ په اوږدوکې ستري څېړنې اوګروېږنې کړې دي بېلابېل اندونه اونظریات یې ورکړي چې دهمدې نظریاتو په رڼاکې دژبې دپېژندلوموضوع ښه څرګنده اوښکاره ده په ټولیزه توګه ژبه دنړۍ ژبپوهانو په دوه اصطلاوو کارولې ده.

۱- Tongue چې په ډېری ټولنو اوهېوادونوکې هغې یوې ټوټې غوښې ته چې په خوله کې شتون لري اودخوند ،مزې،ډوډۍ خوړلواو دژولوخبرې کولولپاره ترې کار اخستل کېږي.ولې په ځینو ټولنواو هېوادونوکې همدا اصطلاح دپوهولو اورا پوهولوژبې ته هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-اصطلاح ژبه Language: دلومړني انسان يعنې آدم (ع) څخه را وروسته د تاريخي شواهدو پربنسټ له ډېرو پخوا وختونو څخه را پدېخوا انسان په ټولنيزه توګه ژوند کړی او دژوندانه داړتياوو او خپلو غوښتنو دپوره کولو لـه پاره يې بـه بېلابېلو وسيلو څخه کار اخيستی چې ترټولو مهمه وسيله ژبه ګڼل کېږي.ژبه يا Language کاند يد اکاډميسن پوهاند محمد رحيم الهام داسې تعريف کړې ده: ژبه دغږيزو سمبولونو داسې يو اکتسابي او ميثاقي سيستم دی چې دټولنې وګړي يې له يوبل سره دمفاهمې لـه پاره کاروي.(۱۲:۷مخ)

دالهام په اند دسيستم اصطلاح ددې لـه پاره کارېدلې چې ژبه ځانګړی جوړښتي نظام لري او دانظام دژبې دجوړښت پـه هر پړاوکې شتون لري.دخبرې داسانتيا په موخه دژبې دجوړښت پړاوونه،دغږيزجوړښت په نظام کې دګړيز(صرفي)جوړښت په نظام کې اوغونډليز(نحوي) جوړښت په نظام کې بايد ووېل شي همدارنګه دسمبول ،نښنويادونه په هغونښوباندې اطلاق کېږي چې پرڅه شي دلالت وکړي.خو (دال) او(مدلول) ترمنځ اړيکه وضعي اوميثاقي وي.دژبې رمزي نښې اوعلامې يعنې کلمې اونور معنالرونکي توکي له دې امله سمبولونه کارول کېږي چې هريوبې دداسې (دال) حيثيت لري چې پـه خپل (مدلول) باندې وضعي اوميثاقي توګه دلالت کوي.په عين حال کې دژبې دا نښانې ټولې غږيزې دي اوپـه پورتني تعريف کې دا قيد راپـه ګوته چې دپوهولو اورا پوهولو(مفاهمې) دوسايلوډولونه لکه (ايمايي ژبه) gesture Language ،(علامه يي ژبه) Sign Language او د (ليک ژبه)written Language دپورته تعريف دمعرفۍ له ساحې څخه دباندې دي.(۲۲۸:۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توګه ژبه په ټولنيز چاپېريال کې ټولنيز اصل دی. په دې معنا چې
د يوې ټولنې وګړويو له بل سره د خپلو موخو، خيالاتو، غوښتنو او اړتياوو
د پوره کولو، شريکولو او نورو اړيکو د ټينګولو له پاره د ژبې څخه کار
اخستل کېږي او ټولنيزو شرايطو پر بنسټ د هغې توکي په خپل منځ کې
د غږيزو سمبولونو او ميثاقي بڼو په ډولو سره برابرکړي او کاروي يې.ژبه نه
يوازې دا چې د انسانانو ترمنځ د اړيکو وسيله ده ؛بلکې د نورو ټولنيزو
بنسټونو (کلتوري، پوهنيزو، اقتصادي، سياسي...) پايه هم ده او د خپلو
ټولنيزو ځانګړتياوو په دليل د ټولنو له اختلاف سره سمه مختلفه ده.يا په
بله وينا سره له دې چې دا اصل په ټولو بشري ټولنو کې شتون لري د نده او
ونډه يې په ټولو ځايونو کې يو شان ده خو بڼه يې په ټولو ټولنو کې په يوه
څېرنه ده او د عمل او کارونې لارې چارې يې د يوې ټولنې له بلې هغې سره
توپير لري. په داسې حال کې چې د ژبې هره بڼه د يوې ټاکلې ټولنې
د وګړو ترمنځ د اړيکو او پوهاوي دنده ترسره کوي.دا خبره ټولو ته څرګنده ده
چې ژبې د بشري اړيکو ترټولو مهمې وسيلې دي او ترڅو پورې چې
د وګړو، ټولنو، ټبرونو، قبيلو، ولسونو او ملتونو ترمنځ د اړيکو وسيله وي
ژوندۍ ژبه ګڼل کېږي. کومو ژبو چې په هر دليل په يوه تاريخي دوره کې
پورته ياد نقش له لاسه ورکړی هغو ژبو ته مړې او لرغونې ژبې ويل
کېږي.(ژبه د صوتي علايمو او سمبولو داسې يو اختياري ، شفاهي سيستم
دی ، چې د هغه په واسطه د يوې ټولنې غړي په خپل ثقافت کې د ننه يو بل
سره مفاهمه کوي) (ډاکټرهربرت د پنزل ګرامر)

بلاک او ټراګر ژبه داسې تعريفوي:ژبه له غږيزو سمبولونو څخه يو داسې
جوړشوی سيستم دی چې يو ټولنيز ګروپ د هغې په واسطه له يو بل سره
مرسته او همکاري کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه فقط دبنیادم دخولې وتې هغه صوتي اشکالوته وايي چې دی پرې دخپلو خیالاتو اظهاربل بنیادم ته کوي.
ژبه چې په عربي يې لسان یا لغت بولي اوله یوناني (لوغوس) څخه به جوړه شوې وي چې معنایې کلمه ده او په اروپايي اصطلاح يې Languageبولي هغه رغونه دي ،چې ددغو په وسیله هر اولس دخپلو مقاصدو تعبیرکوي یا هغه اصطلاحي ویناوې دي،چې دیوه قوم پرژبه جاري وي.(۲۲:۲۲مخ)
ژبه په ټولنیز چاپېریال کې دپوهولواوراپوهولو وسیله ده او ترټولو مهمه دنده يې پوهاوی دی. دپورته یادونوڅخه دا سې تحلیل کېدلای شي،چې ژبه په ټولوټولنیزوبهیرونواوپه هغوپورې اړونده برخوکې مخامخ اوغیر مستقیمه توګه ورګډه ده،هېڅ یوه دا سې پروسه نشته چې پرته له ژبې او بوازې پرمخ ولاړه شي.دژبپوهنې یوه پوه اوڅېړونکي (هېنګ هاوزEbbomghaus) دژبې په اړه دا سې ویلي:ژبه په یوه رسم او رواج کې دنښونښانویوه سیستم ټولګه ده او دغه نښې نښانې په هروخت کې تولیدېدای او منځته راتلای شي.(۲۳:۳۲مخ)
دژبې دپیدا ایښت په اړه بېلابېل نظرات شتون لري ،چې دټولو راوړل ناشوني دي ،بوازې دوه نظرونه را اخلم:ځینې په دې اند دي چې انسان پنځلس سوه زره کاله دځمکې پرمخ پرته له ژبې اوکلتورڅخه ژوند کړی اولس لکه کاله مخکې له نن څخه دژبې کارونه يې پیل کړې ده .
ولې مقابل نظریات يې چې زما په اند ځواکمن اوپرمعتبرودلایلو او اسنادوولاړدي هغه دادي:چې ژبه دانسان دپیدا ایښت سره سم منځ ته راغلې ځکه چې دانسان بوه نه شلېدونکي اومهمه ځانګړتیا ده .(۵:۱۸۲مخ)
همداراز په دې اړه قرآن عظیم الشان صریح او ښکاره معلومات وړاندې کوي:(وعلم آدم الاسماء کلها)(سوره بقره لومړی سپاره ۳۱ آیات) ژباړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

او الله (ج) ور وښوول آدم (ع) ټول نومونه.(۳۰:۹۲مخ) چې د نومونو ټولګې څخه ژبه رامنځته کېږي. همدارنګه بل ځای فرمايي:(خلق الانسان علمه البيان) (۲۷سپاره ،الرحمن سوره،۲آيت)ژباړه – پيدا مې که انسان او دبيان اووينا پوهه مې ورکړه.چې د دې آيات له مخې ثابتېږي چې دانسان له پيدا ينبت سره سم ژبه هم منځته راغلې ده .دژبې په اړه دپورته ټولو تعريفونو او اندونو په پای کې بايد ووايم چې که څه هم ژبې دلومړني انسان يعنې آدم(ع) څخه را وروسته دتاريخ په بهير کې بېلابېل پړاوونه او ډولونه تېر کړي دي؛ترڅو دې حد اوموقف ته را رسېدلې ده ، نو زه به هڅه وکړم داوسنيو حالاتو او نظرياتو سره سم يو څه ناڅه وروستی تعريف ورته ورکړم. ژبه ديو لړ معنا لرونکو وييزو او اوريېزو غړونو يو داسې سيستماتيکه ټولګه ده ،چې انسانان خپل اندونه ، خيالات، افکار، عاطفې، احساسات، پوهې،تجربې،غوښتنې او هراړخيزې اړيکې دهغې په وسيله يو تربله لېږدوي.دژبې وړتيا او استعداد دانسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنيز چاپېريال کې ژبه يوه ټولنيزه ، اکتسابي،ميثاقي او قراردادي پديده ګڼل کېږي.دژبې دجوړښت په اړه پوهانو بېلابېل نظريات وړاندې کړي دي چې دهغو له ډلې څخه يو څو نظريات را وړو.ژبپوهان په لومړي سر کې ژبې په دوه کټګوريو وېشي.

۱ مصنوعي ژبې Language Arficial : هغه ژبې چې ديوه ځانګړې ميلي اونړيوالو موخوته درسېدو له پاره دطبعي ژبې په مرسته رامنځته شوي دي لکه:رياضيکي، کيمياوي، کمپيوټري...ګڼ سمبولونه ټاکلي دي.

- طبعي ژبه Natur Liche spreche:طبعي ژبې څخه موخه انساني ژبه ده چې انسانان يې دپوهولو او را پوهولو له پاره په ليکلي اوناليکلې بڼه په خپلو منځو کې کاروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲فلالوژي (Philology):

مخکې له دې چې د فلالوژۍ یا فقه اللغې په اړه هر اړخیز بحث وکړو ؛ دا باید ووایم چې فلالوژي د ټولو هغو پوهو او علومو څرګندونکې ده ؛ کوم چې د یوه ټبر یا قومونو دیوې ډلې ژبه څېړي او هغه ټولیز کلتور او ادبي آثار چې دهغې ژبې یا ژبو د وګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. سره له دې چې اوس ژبنیو پوهنو او څېړنو ډګر دومره پراخ شوی چې د پوهنو بیلابیلې برخې د یو بل په مرسته د بشپړې څېړنې او سپړنې لاره هواره کړې . بیا هم د علام رشاد اکادمۍ د څېړونکي شیرشاه رشاد په اند ، لغت پوهنه (فقه اللغه) د ژبنیو څېړنو هغه بشړونکې څانګه ده ، که لغوي څېړنې په ډېره دقیقه او ژوره توګه تر سره شي د ژبو ویش او دهغو ترمنځ د اړیکو په پلټنه کې ښه پوره مرسته کولای شي.

همدارنګه استاد پوهاند عبدالحی حبیبي وایي: « په ژبنیو څېړنو کې د ژبو د پرتلیزې پلټنې بحثونه خوارا مهم دي او د دغو پلټنو په مرسته موږ کولای سو؛ ډېر ادبي او تاریخي حقایق څرګند کړو او د یوه محیط د ژبو او لهجو تاریخي اړیکې او خپلوۍ ځانته معلومې کاندو.» (۱:۳۲مخ) فلالوژي یوناني کلمه ده چې ژباړه یې عربي ته فقه اللغه کېږي.چې د فکر کولو بحث او وینا سره ددوستۍ په معنا راغلې ده. خپله (فیلوس) یوناني کلمه ده ، (دوست) او لوګوس (فکرکولو ،بحث او کلمه) معنا لري. تر هغه مهاله چې په لرغوني یونان کې پخواني علوم سره بیل شوي نه وو. دا کلمه رامنځته شوې ، پرته له دې چې دعلمي فعالیتونو څانګه یې په پام کې ونیول شي ،ټولو علمي شخصیتونو ته فیلولوګ (د پوهې او وینا خاوند) ویل کیده. (۹:۱۴مخ) روسته روسته بیا د علومو د تراکم او ډېروالي پرمختګ او اړتیا له مخې د بیلوالي او ځانګړیتوب په پایله کې د فلالوژي مفهوم او مضمون

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم بدلون وموند. دا چې په منځنیو پیړیو اود رنسانس دوره کې د لرغونې دورې د لیکوالو لیکنې د فلالوژي د پوهانو اصلي ماخذونه وو ، نو له دې کلمې نه هم د هغې پوهې استنباط وشو ، چې د لرغونو ادبي آثارو په تفسیر څېړنه او مطالعه بسنه کوي.

د یادوشوو مستلزمو او اړینو آثارو څېړنه د هغو ژبو چې دا آثار پرې لیکل شوي او د هغوی د پیدا ایښت د مهال د فرهنګي او تاریخي وضعې څېړنه و. په دې ټولو سربیره د وخت په تیریدو د فلالوژي یا فقه اللغې اصطلاح د هغې پوهې له پاره وکارول شوه چې په راپاتې لیکنو او آثارو کې یې د هغې یا دغې قبیلې او ټبر کلتور او فرهنګ څېړي. ورو ورو چې د خلکو ترمنځ د او سني صنعتي پیر او پړاوو اړیکې پراخې شوې په اروپا کې ځو ملي دولتونه رامنځ ته شول ، نو د ژوندیو ملي ژبو د راسپړنې او څیړنې اړتیا پیدا شوه.همدا مهال د ختیځو ژبو (ترکي ژبې – له ۱۵ زیږدیزې پیړۍ راهیسې ، آریایي ژبې – له ۱۲ سپاړلسمې زیږدیزې پیړۍ راهیسې همدا راز فنلاندي ، قفقازي ، یغنوري د لرې ختیځ اونورې ژبې ....) اړونده لومړنۍ شرحه تالیف شوه.همدا رنګه د (تطبیقي ګړدودونو او ژبو ویي پانګه)په نامه د روسیې پوه :س.پلاس تالیف چې د ۱۸ پیړۍ په پای کې په پترزبورک کې خپور شو ،د نړۍ د ۲۷۲ ژبو وییونه او لغات لري. همدا راز د نولسمې پیړۍ متنونو د لرغونو او ژوندیو ژبو د ېر هغه آثار د پوهانو په واک کې ورکړل چې پخوا تر دې ترینه نا خبره وو او د اړتیا له مخې د مطالبو د تراکم او پاړسوب له امله د فلالوژۍ پوهه یې هم په ځو څانګو وویشله. د بیلګې په توګه: سلاوي ، آریایي او روماني فلالوژي چې د نولسمې پیړۍ په پیل کې بیلې شوې او د لرغوني پېرد لیکنو او لیکوالو دمتونو او لیکنو د تفسیر ، تعبیر او لوستنې حواله یې په پخوانۍ یا په اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسيکي فلالوژۍ ورکړه.په دې توګه اوس په دوه ډوله سره فلالوژي کلمه د ټولو هغو علومو ، پوهنو ، بيانونکې ده ؛ چې د يوه قوم او يا قومونو د يوې ډلې ژبه څيړي او هغه فرهنګي (عام کلتور او ادبي آثار) چې د هغې ژبې يا ژبو د ويونکو وګړو په وسيله رامنځته شوي ارزوي.

۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې:

د ټولنيزې او پيښليکي (تاريخي)ودې په بيلابيلو پړاوونو کې د يوه ټبر يا قومونو ليکلي آثار دي. له دې امله فلالوژي د کلتوري تاريخ او تاريخي پوهنو له ټول څانګو سره چې غالباً د تاريخ او فلالوژۍ څانګه ترسرليک لاندې سره يوځای کېږي نيږدې اړيکې لري. د فلالوژۍ او تاريخ ترمنځ دنږدې اړيکو لامل دادی چې فرهنګي او تاريخي څيړنې تر ډېره بريده د ليکلو آثارو ، متنونو او سرچينو په څيړنې پورې اړه لري. هر څومره چې دا څيړنې د ليکنو آثارو تجزيه ، شننه او په تحليل ولاړې وي. هغومره يې فلالوژيکي اړخ څواکمن وي. له بله پلوه فلالوژيکي څيړنې په ځانګړې معنا يعنې ددغه يا هغه قوم د ژبې او ادبي آثارو ارزونه د ټولنې د ژوند د تاريخي شرايطو د څېړنې وړ ژبې او ادبياتو په نظر کې نيولو سره ناشونې ده. ادبپوهنيز او ژبپوهنيز مصالح يو ډول دي يعنې کلمه ، هغه کلمه چې په غږ اداء شي يا ثبت شي يا متن خو د ژبپوهنې موضوع ژبه او د ادبپوهنې سکالو ادبي آثار ،دوه بيلابيل څيزونه دي. ادبي آثار چې د کلتوري تاريخ يو اړين توکی دی. په عقيدوي او فکري ښکاره جوړښت ، روبينا پورې اړه لري. خو کلتوري بهير بيا په هغه ټولنې کې د تکامل سير د تولنيزو قوانينو تابع دی. ژبه يوه ځانګړې ټولنيزه پديده ده ، چې په فکر او ظاهري عقيدوي جوړښت پورې اړه نه لري. د تکامل بهير يې د نورو قوانينو تابع دی. له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

املـه کـه هغـه ځـانګې چـې ژبـه يـې موضـوع ده لـه هغـو ځانګـوسـره چـې ادبـي پنځونه يې موضوع ده يو ځای کړو له خورا ستونزو سره به مخامخ شو.(۱۴: ۱۰ مخ) د ادبپـوهنې موضـوع ادب او ادبـي فکـري آثـار دي او ژبپـوهنې موضـوع يعنې ژبه ،چې دوه سره بيل څيزونـه دي. ادبي اثـار چـې دکلتـوري تـاريخ يـو مهم توک دی ، ديوه ملت فکري او عقيدتي روبنا پورې تړاو لري ، تـاريخي او ادبـي بهيـر يـې د يـوې ټـولنې عقيـدوي او فکـري دټـولنيز تکـاملي سير د قوانينو تـابع ده. خو ژبپوهنـه يـا ژبـه پـه ټـولنيز چاپېريـال کـې يـوه ځـانګړې ټـولنيزه ښـکارنده ده ؛ چـې فکـري اوعقيـدتي روبنـا پـورې اړه نـه لـري او پرمختيايي بهيرېې د نورو قوانينو(ژبپوهنيزو) تابع ده. (۱۳: ۴۳ مخ)له دې سره سره فلالـوژي چـې ځـو اړخيـزه ، پيچلـې او واحـده راڅرګنـده ده ،ځکـه لـه پخوانيـو وختونـو څخـه علمـي دود او دسـتور پـه دې بنسـټ ولاړه وه. هغـه ډېرې تجزيـې او ويشـنې چـې ددې پـوهې پـه زده کـړه کـې ترسـره شـوې ددې پوهې شتون د پام وړ ګرځوي. او دا چـې د ژبپـوه او ادبپـوه د څيړنـې مطالـب يـو دي. هـم د فلالـوژي زده کـړه د يـوې ځـانګړې پـوهې پـه ډول غـوره کـوي ، دبيلګـې پـه توګـه سـره لـه دې چـې ادبپـوه اوژبپـوه د څيړنـې پـه کـړنلاره (طرزالعمل) کې ډېر توپير شتون لري او هغـه ژور تـوپير دی چـې ادبپـوهنې پـه کاري اسلوب کې له يوه او دژبپوهنې پـه هغـې کـې لـه بلـه پلـوه تـر سـترګو کېږي بيا هم دا دواړه پوهې له يو بل سره نه شليدونکی تړاو لري. ځکه چـې د دواړو د څيړنې مواد هـم يـو ډول دي او دواړه د ليکنـو آثـارو او متنونـو سـره سروکار لري.

هغه لرغونې لوحې چې په ډبرو کښل شوي ، د منځنيو پيړيو خطي نسـخې ، د پهلوانۍ حماسې ،عاميانه افسانې او معاصر هنري آثـار ټـول د کـلام پـه مرسته بيان شوي دي.او نه يوازې د ليکنو ادبي آثارو برخـه ده؛ بلکـې ژبنـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آثار هم دي او د ژبپوهانو څېړونکو پام هم ځانته اړوي. او د ادبپوهانو هم سره له دې چې دا پام اړونه سره توپير لري ، مثلاً مهم لرغوني آثار لکه: اوستا او يا د شهنامې په ډول د پهلوانۍ حماسې او په همدې مهال کې د آريايي ژبو د پام وړ مهم آثار دي. (تر دې چې اوستا د خپل پېر يوازينی تر اوسه را پاتې اثر دی. ژبه د ژبپوه د مطالعې موضوع ده ؛ ولې دادبپوه لپاره هم فوق العاده ارزښت لري د يوه قوم ادبي ، فرهنگي ، ملي نا ليکلي آثار او ليکني ادبيات د کلمې او غږونو نطق او يا ليکني بڼې په وسيله بيان شوي او بيانيږي. د ماکسيم گورکي د تعريف له مخې ژبه هم د ادبياتو اصلي او بنسټيز توکی دی او هم يې مصالح (ژبه د ادبياتو لومړنی توکی دی) او اصلي توکی دی. که عين وخت کې د ژوند له پيښو او پديدو سره يوځای شي – مصالح يې ادبيات جوړوي. څنگه چې مخکې مو يادونه وکړه؛ فقه اللغه له تاريخ او کلتوري تاريخ سره نږدې اړيکې لري په ځانگړې توگه د ختيځو سيمو فلالوژي چې د تاريخي علومو په ډول ډول څانگو پورې اړه لري د ځينو اسبابو او لاملونو له مخې د ختيځو سيمو د تاريخ ، فرهنگ ، او ژبني تاريخ ادبياتو او ليکنو آثارو مطالعه چې پخوا هم د لويديځ د نظر ملاتړ او پوهې د سيوري لاندې ترسره کېده په ټيټه کچه کې ځای لري. د څېړنې او پلټنې په برخه کې د هغو سترو برياوو سره سره چې د وخت د شوروي او نورو هېوادونو د ختيځ پوهانو په برخه شوي هم دي. ختيځ پيژندنې زوړ وروسته پاتې والی د لويديځ پيژندنې سره په پرتله له منځه تللې نشو شمېرلی. دا چې ډېر تاريخي آثار نه دي څېړل شوي نو ختيځ فلالوجيست اړ دی چې په يوازې ځان په هر اثر يا تاليف کې ورته را پيدا شوي فرهنگي او تاريخي اکر (حالت) اووضعې څېړنې ته همت وکړي. له بله پلوه په پخوانيو ليکنيو اثارو د کره کتنيزو تاليفاتو کمښت ختيځ پوه ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ پوه اړیاسي چې په نوموړو آثارو د فلالوژۍ له انده څېړنه وکړي. (۱۱:۱۴ مخ) په پای کې باید ووایو چې د فلالوژي موخه او دنده داده چې د ټولنیزو او تاریخي ودې په بهیر کې د یوه قوم یا یوه ملت ژبني ، ادبي ، کلتوري او فرهنګي آثارو څېړنه ،ارزونه ،سپړنه او مطالعه کوي. او د تعریف په برخه کې یې داسې ویلی شو چې فلالوژي د یوه ملت یا ولس ژبه او په هغه ژبه لیکلي ادبي اثار چې د هغې ژبې د وګړو په وسیله د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوی (فرهنګ او کلتور) تر بحث او څېړنې لاندې نیسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه

آریاني فلالوژي هغه پوهه ده ؛ چې آریاني ژبې او هغه ادب (له دې ډلې ولسي ، نالیکلې پنځونې او ادبیات) چې د نوموړو ژبو په وسیله رامنځته شوی له تاریخ سره د هغو تړاو ته په پاملرنې سره مطالعه او تر څیړنې لاندې نیسي .له پورتنۍ پیژندنې ښکاره ده چې ددې پوهې بنسټ د آریاني ژبو له مفهوم او دا چې د دغو ژبو د آریاني والي ښې څه دي څخه عبارت دی یا په لنډه توګه له هغو ژبو څخه بحث کوي چې د آریاني مفهوم او ښو ځانګړنو څخه برخمنې وي. په بله وینا هره ژبه او ګړدود چې د آریاني ژبو په کونۍ پورې اړه لري او هر متن چې د نوموړو ژبو یا لهجو څخه په یوه لیکل شوی وی د آریاني فلالوژۍ د مطالعې موضوع بلل کیږي.

د دوی په اند د خدایانو او پهلوانانو په اړه اوستایي سرودونه او بدلې د لرغونې فارسي ډبرلیکونه په منځنۍ فارسي مذهبي او غیر مذهبي آثار ، د پارتي ژبې اقتصادي او وتیز لاسووندونه او اسناد چې په خاورینو لوښو لیکل شوي ، سغدي لیکونه او په څرمنو ، لرګیو ، سیکو او په لوړ بیه توږل شوو ډبرو سودا ګریز او اقتصادي اسناد همدا راز هغه مهرونه او لوښي ،چې په خوارزمي ، باختري ژبو منځنۍ فارسي او سغدي ژبو پرې مطالب لیکل شوي مانوي سرودونه یا میدي ځانګړي نومونه په ساکي ژبه ځینې ځانګړي نومونه او بودایي تالیفات په منځنیو پیړیو کې دکردي ،تاجیکي ، ا پارسي ژبو شاعرانو دیوانونه او د پارسي او تاجیکي رومانونه یا معاصر افغاني (پښتو) کردي ، پارسي ورځپاڼې یا هم په تولیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور پورې تړلي يادښتونه او بې شمېره آريايي ،يا آرياني لهجې (د غرېو ليکني يا د غرېونو د ضبط په ډول) دا ټول متون که هرڅومره دوخت ، ځای ، ليکنې ، مضمون، موخې ، ديني اړيکو او تاريخي ارزښت په پلوه توپير ولري يو ځيز يې سره ګډوي چې هغه آريايي او آرياني والی دی او دا ټول کيدای شي ديوه مصلحت په ډول د آرياني يا آريايي ژبو او بيا د تکامل د هغې يا دغې دورې دمطالعې له پاره وکارول شي ، دا خو طبيعي خبره ده چې د دې هر اثر اهميت او ارزښت د فلالوژيکي مطالعاتو له نظره سره توپيرلري د بيلګې په ډول د اوسنۍ پارسي او تاجيکي او دري د مطبوعاتو او ډليزو رسينو متنونه که څومره ډېر دي ؛ او لوستل او تفسير يې څه شک ،ترديد او ستونزه نه پيدا کوي او څه نا څه توپير هم نه نه سره لري خو که هرڅومره د لرغونې دورې په لور لاړ شو او ژور شو نو وضع بلکل بدلون مومي يو شمېر لرغوني آثار چې زموږ لاس ته راغلي اصلاً لږ دي او نومورې آثار د اوسنيو ژبو د متنونو په خلاف په اسانۍ د پوهيدلو وړ نه دي. هر څومره چې د يوې ژبې آثار لږ خوندي شوي وي د ژبپوهنې تاريخ او فرهنګ له پلوه يې هم هغومره ارزښت ډېر وي. څو په ورته وخت کې يې مطالعه هم ستونزمنه کېږي. هر هغه څېړونکی چې لرغوني آريانا آثار څېړي له ډول ډول ستونزو سره به مخ کېږي: لکه د متن سموالی ، او ناسموالی ،تاريخ يې ،د تدوين شرايط يې ، وضع ، حالت ، ساتنه او له منځه تګ يا استنساخ يې ، د تحريف موضوع او هغه تړاو او تصحيح سمونې چې يوه ليکونکي په خپل سر کړي. کله کله دغه متونونه ټوټه ټوټه او غوڅ غوڅ زموږ لاس ته رارسيدلي دي غورځي ، پرځي او خلاوې لري؛ خو يوازې د تدوين او تنظيم د ځانګړو اسلوبونو په مرسته يې رغولی شو(۲۹:۴۳) که د څېړونکو او محققينو سرو کار له داسې متن سره وي ؛ چې ډېر پخوا هير

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی او نا متداولې او مسلکي ژبې باندې لیکل شوي وي. نو کار څو ځله پیچلی او ستونزمن کېږي. په ځانګړې توګه که په ناسم او معضل ستونزمن لیک لیکل شوي وي. چې د متن لوستل ډول ډول ممکنوي ، ډېره مهمه وسیله چې په ډېره اندازه موضوع او اروي او په نا مشهودې او مجهولې ژبې د متن لوستل آسانوي له خپلوانو ژبو سره یې تړاو دی. او یا هم د پام وړ ژبې د تکاملي او بشپړاوي بهیرد نویو پړاونو آثار دي. د بیلګې په توګه د لرغونې فارسي د رمزونو کشفول او لوستل (له شپږمې تر څلورمې مخزیږد پیړۍ)ناشونې وو. که یادې دورې د ډېرلیکونو ژبه د لرغونو آریایي اوستا او لرغونو هندي ژبو له متونو سره نه پرتله کېږي او د پارسي د بشپړاوي وروستي پړاوونه (منځني او وروستي) په پام کې نه وای نیول شوي دلته پیژندل شوو او مجهولو ژبو په تفسیرولو کې د خپلوانو ژبو له آثارو کار اخیستنه د تطبیقي او تاریخي ژبپوهنې په اسلوبونو د پوهیدنې او کارونې سره تړلي دي. هر څومره چې لرغونې دوره ته ور وړاندې کیږو او پرمخ ورځو د تاریخ او فلالوژۍ اړیکې یا په بله ژبه تداخل لا ډېر احساسیږي او څرګندیږي. د یوې تاریخي څیړنې کچه د یوه متن په سم لوستلو پورې تړلې ده. د لرغونو متونو لوستنه چې ډېری ټوټه ټوټه تر لاسه کېږي او له پېچلو اصطلاحاتو او ویيکو ډک وي تل مفهوم نه ورکوي. هغه وخت شونې ده چې څیړونکی د هغه چاپېریال په کلتوري او تاریخي حالت او وضع کې ور ننوځي. چې متن په کې لیکل شوی دی، او له ټولو هغو کلتوري او تاریخي خپلویو سره آشنا وي. چې په اړوند چاپېریال او هغه وخت سوری غورځوي. دانو د اړتیا په وخت کې د فلالوژۍ په نړۍ او د اټکل (فرض) شوي چاپېریال ، افکارو ،معتقداتو باورونو او د ژوندانه په ډول په درستو پوهیدو پورې اړه لري. په لازمي ډول په دې وخت کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونپوهني له مادي فرهنګ ، هنر ، دين او سکه پېژندنې له تاريخ او له نورو ډېرو فرعي او مرستندويه تاريخي څانګو سره سروکار پيدا کېږي.
آرياي فلالوژي هغه پوهه ده چې د دوه زره او پنځه سوه ۲۵۰۰ مخزيږد کلونو (له شپږمې مخزيږد پيړۍ ترنن) او بيلابيلو اړوندو تاريخي دورو ليکنو آثارو باندې ولاړه ده.له دې امله په دې پوهه کې تاريخ ډېر ارزښت او اهميت لري.ارياني فلالوژي د خپل شتوالي په بهر کې د آرياني ژبو قومونو له نورو څانګو لکه تاريخ ، فرهنګي تاريخ سره نږدې تړاو ساتلو کې وده کړې ده. او په ټوليزه توګه دا پوهه هغه څانګه چې آريانا پېژندنه نومېږي جوړوي.
په دې بنسټ آريايي او آرياني فقه اللغه يا فلالوژي د آريانا پېژندنې له څانګو څخه يوه ده. يعني هغه ګډه پوهه چې د آرياني ژبې عمومي تاريخ او د آرياني ژبو قومونو د کلتور او فرهنګ تاريخ تر څېړنې او مطالعې لاندې نيسي. (۱۴:۱۲-۱۳مخ)
د پورته څېړنې پر بنسټ ويلی شو ؛ چې آرياني فلالوژي هغه پوهه ده چې د آرياني ژبو او هغه ليکني ادب او فرهنګي او کلتوري مسايل چې د آرياني قومونو د ژبو(فرسيک ، باختري) په وسيله رامنځته شوي د تاريخ په اوږدو کې تر څېړنې او بحث لاندې نيسي. د تاريخي شواهدو په مرسته د آرياني ژبو او اقوامو ګډ کلتوري او فرهنګي مسايل څېړلی او پلټلی شو چې دا په آرياني فلالوژۍ کې د تاريخ له نظره يې ارزښت ښيي. د آرياني فلالوژۍ موضوع او څرنګه چې دا موضوع د آريانا پوهنې يوه برخه ګڼل کېږي نو د آريانا پوهنې په برخه کې د آهميت وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې دآریاني فلالوژۍ ارزښت او مقام:

آرياني فلالوژي نه يوازې د آريانا پوهنې له ډول ډول څانګو بلکې د ختيځ پوهنې له نورو ډېرو څانګو لکه هند پوهنه ، سامي پوهنه ، ترک پوهنه او نورو سره نږدې اړيکې لري. دغه تړاو د آرياني ژبو قومونو د تاريخ معلول دی. چې د خپل شتون په پېر کې يې له نورو هغو قومونو سره چې په نورو ژبو غږيدل ډول ډول وتيېز (اقتصادي) ، کلتوري او ژبنۍ اړيکې لرلي دي. څرنګه چې وروسته به وګورو او د آرياني ژبو پرتله له هندي ژبو سره د لرغونو آرياني ژبو د ارزونې او ددې ژبو د تاريخ په تدوين کې لويه مرسته کوي. سامي او بيا په لومړۍ کچه عربي په خپل لغوي ترکيب کې له ډېرو آرياني ژبو نه ژوره اغيزه لري. له بله پلوه آرياني لغتونه له لرغونو پيړيو (بين النهرين) د دوو رودونو ترمنځ د قومونو ژبې ، قفقاز ، هندوستان ، شرقي ترکستان ، منځنۍ آسيا او وړې آسيا د ژبو ترمنځ ډېر نفوذ کړی و. په عيلامي ، اکدي ، آرامي ، عربي ، ارمني او ګرجي ژبو کې د آرياني لغتونه د پام وړ پاتې شونې موندل شوي دي.د شمالي هند او ترکيې ژبې له آرياني ژبو ډېر وييونه (لغتونه) پور کړي دي. او دلرغونو آرياني ژبو قومونو (فارسيان ، پارتيان ، سغديان ، ميديان او ساکان) د ليک په بشپړاوي کې هم سامي ژبو ټبرونو يعنې بابليانو ،آراميانو او عربانو ستره ونډه لرلې . د لرغونې زمانې آرياني ژبو قومونو تر ډېره بريده په بيلابيلو مهالونو کې ددغوليکونو پر بنسټ خپل ليکونه را پيدا کړي دي. لکه(د لرغونو پارسي ، ميخي ، اوستايي ، خوارزمي او پهلوي ليک) چې د ليک د بشپړاوي بهير په تاريخ او دهغه په ليږد کې د ختيځو سيمو نورو ټبرونو لکه (ترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې ، او يغوران او نورو) ته ډېر ارزښت لري. په همدې مهال کې آريانا پوهنه چې د ژبې په فلالوژۍ څېړنه کوي نه شي کولای چې د ترک ژبو او آرياني ژبو قومونو د تاريخي ، فرهنګي او ژبنيو اړيکو په موضوع کې چې په منځنۍ آسيا ،آريانا او ګاونډيو سيمو ترمنځ دژبنۍ نقشې دبنسټيزو بدلونونو لامل و ، بې له ليوالتياووسي . د لرغوني آريانا ليک او کتيبې د لرغوني ختيځ ، منځنۍ آسيا ، قفقاز او ګاونډيو ځمکو د قومونو د تاريخ (پېښليک) کلتوري تاريخ ،باورونو او معتقداتو او د دينونو د مطالعې او څېړنې له مخې يوه ګران بيه سرچينه شمېرل کېږي. ايراني ليکوال کريم کشاورز په اند «د فارسي د بې شمېره پوهنيزو او تاريخي آثارو او څېړنو ته په کتو سره د فارسي وروستۍ دوره ډېره د پاملرنې او ارزښت وړ ده» څرنګه چې پورته مو يادونه وکړه د ۲۵۰۰ کلونو په اوږدو کې ليکنې اصيل آثار د آرياني ژبو د کورنيو په بشپړاوي بهير شاهدي ورکوي. سربيره پردې بايد ووايو چې آرياني ژبو تر ټولو لرغوني ليکني آثار په ورته وخت کې د هندو اروپايي ژبو له تر ټولو پخوانيو اثارو څخه دي.له دې امله د ارياني ژبو د تطبيقي تاريخ مطالعه نه يوازې ددې کورنيو د ژبو د بشپړاوي بهير د قوانينو د پېژندلو په برخه کې بلکې دټولو اندو اروپايي ژبو په اړه په ټوليز ډول با ارزښته مصلحتونه په واک کې ورکوي. د آرياني ژبو مطالعې د هندو اروپايي ژبپوهنې په برخه کې ډېره مهمه ونډه لرلې او لري يې د آرياني او سلاوي ، آرياني او ارمني ، ارياني او بالتيک ژبو ترمنځ د تړاو ځانګړو مسايلو د ژبپوهانو ځانګړې پاملرنه ځانته را اړولې ده. طبيعي ده چې په دې لړ کې بايد د اوسنيو آريايي ژبو ارزښت او اهميت له پامه ونه غوځوو ، هغه آثار چې په ځانګړي ډول په آرياني ژبو او په ټوليز ډول په پارسي رامنځته شوي يوه وخت په ټول پخواني او منځنۍ ختيځ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له قسطنطنيې په غرب کې تر کلکتې او چين د ترکستان تر ښارونو پــه ټول ختيځ کې خپاره وو. او نه يوازې د ختيځو ټبرونو بلکې د روسي او يو شمېر اروپايي قومونو په ادبياتو يې هم اغيزه لرله.

د آرياني قومونو ادبيات چې د پيړيو له ژورو سرچينه اخلي د نړيوال ادب پنځونې د تاريخ په بهير کې يې مهمه دنده او ونډه لرلې او لري يې او د دې آثارو څېړنه او مطالعه چې زرګونه کلونه لرغونتيا او سابقه لري د نړۍ د کلتوري او فرهنګي تاريخ له مخې د ډېر زياد پام وړ دي. (۱۴: ۱۴-۱۵ مخونه) سره له دې چې د دې سيمې په فلالوژۍ او ادبياتو پـه دې وروستيو دوو پيړيو کې علمي څېړنې تر سره شوي دي نو له دې سره جوخت د دې سيمې ټولو ژبو او ژبپوهنې ته چې د فلالوژۍ بنسټيز خام مواد او توکي دي کار شوی او بايد وشي. ځکه چې ژبې د بشر په ټولنيز ژوند کې اړينه ونډه لري ، ولې له ژبې سره مو د ډېرې مينې او څرنګه چې بشر وربانـدې اشرافيت او لوړوالی پيدا کړی هغسې پالنه نه ده کړې. د بشري ژوندانه پـه اوږدو کې له مناسبې پاملرنې غوځيدلې او زموږ په څير ټبرونو خو په کوټلي توګه ژبې ته خدمت او کار کول ، نعوذ بالله تعصب ګڼلی دی ، څرنګه چې د بشر له ځانګړتياوو څخه خوراک ، څښاک ، خوځښت او ساه ايستنه يوه غريزه او طبيعي امر ګڼل شوی دی ژبه هم بايد د بشري ژوندانه پـه هر اړخ او برخو بانـدې د ډېرو اغيزو درلودلو لـه امله تـر ډېرې پـاملرنې لانـدې راغلې واي او راشي. او ځيني ولسونه بايد د تاريخ په اوږدو کې ترينه نا خبره او غافله نه واى پـاتې شوي چې اوس يې د ژبې د ليکلو اسناد د تباهۍ او لـه منځه تلو لـه امله پـر نژادي او قومي حتمي حضور او لرغوني شتون باندې ملنډې وهل کېږي ؛ دا ځکه چې د انسان او نورو شويو ترمنځ توپير په لومړي سره کې يـوازې او يوازې د ژبې او نطق سره شوی او کېږي. له دې امله په کار ده چې د هېواد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغوني هېواد (آريانا) په ټولو څېړنيزو مرکزونو کې د آرياني ټولو ژبو او يا هم ژوندیو ژبو شتون ته متوازنه پاملرنه وشي. د ژبو د څېړنې او مطالعې له پاره د فلالوژۍ د يوې برخې په توګه ژبپوهنه په ننۍ مفهوم سره په بشپړه توګه يو نوی علم او پوهنه ده. چې ديوې او يا هم څه پخوا زمانې را هيسې د يو لړ ژورو او پرله پسې څېړنو او مطالعاتو په لړ کې رامنځته ، پرمختګ او پراختيا موندلې ده. په دې برخه کې له ډېرو پخوا زمانو تر اوسه د ژبې په اړه پلټنې او څيړنې رواني دي. چې دلته په لنډه توګه يادونه کوو. په پيل کې به د ژبپوهنې په اړه څه نا څخه معلومات په خپل هېواد او اړوندو برخو کې وړاندې کړو. په لنډيز کې بايد ووايم چې د ختيځپوهنې په څانګو کې دآريانا اوآرياني فلالوژۍ د ريځ او اهميت ترټولونوروهغولوړځای لري هغه داچې آريانا بوه له هغو سيمو څخه ده چې د اندواروپايي کورنۍ په تاريخ کې لومړني ليکني اثار، ډبرليکونه اومتون په واکې لري او دا فلالوژيکي اثار دختيځپوهنې له نوروڅانګوسره هم تړاو لري چې له دې لارې موږ کولای شو:هند ،سامي ،ترک پوهنې سره اشنا کړي ،همداراز کومې اړيکې چې ارياني ژبې دليکدود په برخه کې د سامي ژبو او تېرونو سره لري(آرامي ،بابلي اوعربي) دهغوی په اړه دمعلوماتو په برخه کې ګټورتمامېږي.په همدې توګه په منځنۍ اوکوچنۍ آسيا په ژبوکې دارياني ژبو دپراخ نفوذ له مخې چې دلغتونوپه برخه کې لري ،کولای شو ووايو چې دختيځپوهنې په برخه کې دآرياني فلالوژۍ ارزښت لوړځای لري...

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-ژبپوهنه د تاریخ په بهیر کې

۳-۱ژبپوهنه په آریانا، یونان...کې:

د لویدیځې نړۍ پوهان په دې اند وو، چې ژبپوهنه په لومړي سر کې له یونان څخه پیل شوې او اپلاتون (۴۲۷-۳۴۷ م ز) چې د لومړي ځل له پاره یې د Cratylus اثر لیکوال د ژبې حقیقت او ماهیت په اړه یې خبرې کړې ،لومړی ژبپوه و. ارستو د منظم ګرامر کاشف Systematic Grammar ګڼي خو پاتې دې نه وي چې زموږ په هېواد د لرغونو پوهانو (آریانا) مخکې له اپلاتون او نورو څخه د دغې سیمې په پوره علمي بڼه تشریح کړې دی. چې ښایي د دوی آثار د نیستۍ بادونو وړې وي او یوازې له دغې زمانې څخه زموږ په لاس کې د پاڼیني (Panini) ګرامر را پاتې دی. د پاڼیني ګرامر د ډېرو پوهانو له خوا د یوه بشپړ علمي او اډیالي ګرامر په توګه پیژندل کېږي. (۸:۳۴مخ) پاڼیني په ډېر اغلب ګمان د آریانا وبجه د اټک د سیمې و. او د انګلستان د اکسفور پوهنتون ژبپوه مکس مولر (۱۸۲۳-۱۸۲۸ م) په قول په (څلورمه م،ز) پېړۍ کې، د ګولد زیخر آلماني پوهان په قول په اتمه م.ز پیړۍ کې او د امریکایي پوهان بلوم فیلد په قول **۳۵۰-۲۵۰** م.ز پورې) ژوند درلود. د پاڼیني دژوند د نېټې په اړه بل امریکایي پوهان وایي چې د ژوند دقیقه نېټه یې نه ده ښکاره. د پاڼیني د ژوند مهال په اړه دژبو څېړونکي په یوه خوله نه دي؛ او ژوند ژوند ځای ځایګي په اړه یې دآریانا د سیمې (لغمان تر پېښور) ښودلی، ټول په یوه خوله دي. (۵:۲مخ)

امریکایي او اروپایي پوهان پاڼیني هندي ګڼي ،ښایي لامل یې داوي چې د پاڼیني ګرامر ژبه هندي شوې ده. ولې تر هغه ځایه چې تاریخ پرې شاهدي ورکوي د سانسکریټ ژبې اصلي ټاټوبی لرغونی افغانستان دی. د دغې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې لرغوني ډېرې ليکنې هم له ګندهارا څخه ترلاسه شوي دي. چې د غربي پوهانو د نظرياتو په وړاندې د لرغوني افغانستان له وياړونو څخه ګڼل کېږي. پردې بنسټ ژبپوهنه له يونان څخه نه بلکې له آريانا وېجه او لرغونې افغانستان څخه پيل شوې ده . خودخواشينې ځاى دادى چې ؛ د تاريخ بدو پېښو د افغانستان کلتوري ، تهذيبي او پوهنيز آثار له منځه وړي دي او ددې ترڅنګ زموږ پوهان ؛ کيداى شي لامل يې غفلت وي؛ زموږ دهېواد له علمي ادبي وياړونو څخه بې خبره پاتې شوي وي. پاڼيني دخپل وخت د سانسکريټ ژبه په اتو بابو چې هر باب يې څلور څپرکي لري تشريح کړې دى. جان کرول امريکايي په خپل (دژبې مطالعه) نومي اثر کې د پاڼيني ګرامر په هکله داسې ويلي: « په دربيمه مخزيږد پيړۍ کې يا له دې نه هم مخکې ختيځ کې يو هيښونکى (حيرت آور) بدلون رمنځته شو ؛ په دې معنا چې ديونان له ګرامر ليکونکو څخه بيل او په بشپړه توګه خپل واکه بڼه د هندي ژبې يو تن ګرامر پوه د پاڼيني په نوم يو شهکار رامنځته کړ، چې هغه د سانسکريټ ژبې کاملاً تشريحي او غير فلسفي څېړنه و. » هغه دا خبره هم روښانه کړې ده چې ؛« موږ ته لا تر اوسه نه ده څرګنده چې له دې اثر څخه مخکې هم کوم ګرامري اثر شتون درلوده اوکه نه ؛ مګر د پاڼيني ګرامر تر دې مهاله يو جامع تشريحي ګرامر په توګه پيژندل شوى دى. » دامريکا د معاصرې ژبپوهنې بنسټ اېښودونکي او ژبپوه بلوم فيلد د پاڼيني ګرامر داسې ستايي: ددغه کتاب ليکنه بې دربغه ماهرانه او هېښونکې ده. د پاڼيني د څېړنيز روش څخه پيروي کول په اروپا کې د ژبو د بنسټيزو مطالعاتو په دوره کې او د علمي روشونود بشپړتيا له پاره دغه ګرامر رغنده ونډه درلودله او معاصر ژبپوهان هم دده پوړوري ګڼي.(۲:۷ مخ) پورته څېړنو او نظرياتو څخه ثابتيږي ؛ چې ژبپوهنه په اريانا له لرغونو زمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه پیل شوي او خورا ډېره مخینه لري چې د پاڼیني په عصر کې یې خپل د بشپړاوي پړاوونه تر سره کړي دي. د خواشینۍ وړ خبره داده ؛ هغه اسناد چې زموږ پورته ادعا د مخالفو د تائید وړ وګرځوي ، په لاس کې نه شته. ددې لنډ بحث په بهیر کې به بیرته د ژبپوهنې او ژبې په برخه کې ، نړیوالو څېړنو ته په لنډه توګه مخه کړو. څرنګه چې مخکې مو هم رڼا پرې واچوله بیاهم د لا روښانتیا له پاره هغه څه چې نن ورځ د ژبپوهنې په نوم یادېږي او د پوهې په کتار کې راځي یو نوی بحث دی ؛ چې د پیدا ښت نه یې لږ و ډېر دوه سوه کاله اوړي د ژبې او د هغې د اصولو په هکله څېړنه کومه نوې خبره نه ده ، د پورته څېړنو پر اساس د آریایانو (پاڼیني) وروسته یونانی پوهانو ژبې ته پاملرنه درلوده خو د هغوی لویه ستونزه داوه ؛ چې آیا د ویونو او الفاظو دلالت په ذاتي او طبیعي معنا ده او که په قرار دادي. چې دا بحث ډېرو خبرو اترو ، ژبني کړکېچ او شخړو لامل وګرځید ، او د سوفسطایانو ترمهاله یې پاینبت درلود. ارستو د کلام د توکو د پېژندنې له پاره هر یو سره بیل کړل ، نورو فیلسوفانو هم دغه بحث د ګړپوهنې (مورفولوژۍ) او د وینا پوهنې (نحوې) په هکله تعقیب کړل. خو د هغوی د کار نیمګړتیادا وه ؛ چې د منطق قوانین یې د ژبې د قواعدو سره په پرتله نیول ، دا یوه لویه نیمګړتیا وه ، ځکه چې د ژبې بدلون او تحول د منطق اصولو تابع نه دي.

د میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې د هومیر Humar منظومې د یونانیانو ترمنځ دود وې ؛ خو عام خلک د هغو منظومو په معنا نه پوهیدل ، ځکه چې د وینا او خبرو اترو ژبه د هومیر له شعرونو سره توپیر درلوده ، په همدې اساس سکندر یې د حوزې پوهانو بحثونه هکله پیل شو ؛ وروسته له دوی رومیانو ددې مطالعاتو د نتیجو په پام نیولو سره هغه قواعد او اصول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاتيني ژبې سره پرتله کړل ،همدا رنګه د اسلام د سپېڅلي دين له راتلو سره سم هم د ژبې د قوانينو ،اصولو او لغت په هکله بحث د پاملرنې وړ وګرځيد او د پام ځرګند لاميل يې دا وه چې بيلا بيل ټبرونو او لسونو د اسلام دين ومانه ،چې هغوی په عربی ژبه نه پوهيدل؛نو الهي کلام د اسماني کتاب قرآن عظيم الشان په لوستلو کې له ستونزو سره مخامخ شول. د دې ستونزې او سهوو د مخنيوي له پاره د ژبې د قواعد اړتيا منځته راغله ، دا سې ويل شوي چې د لومړي ځل له پاره (ابو الاسد دوئلي) د حضرت علي کرم الله.. په نغوته د نحوې قواعد وليکنه او تدوين وکړ ، په (۹۲ هـ ق مړ) . د عربي ژبې صرف او نحوې په اړه د اسلامي خلافت په مشهورو ښارونو بصره او کوفه کې څېړنه پيل شوه ، د بصرې د علمي مرکز پوهانو په سر کې (سيبويه)او د هغه پلويان (اخفش ، اوسط ، او بوعلي) د يادونې وړ دي. د کوفې د پوهانو مخکښ (کسان)وو ،او(وفرا ،ابن القيس او ثعلب)د دې ډلې د مشرانو څخه شمېرل کېدل.په همدې ډول د ژبو په ادبياتو کې د لغت،صرف او نحوې پوهنو ډېر پراخ او د پام وړ پرمختک کړی دی.چې پر دې مسئله هر اړخيز بحث به زموږ د ليکنې او څېړنې له وسه وتلې خبره وي.

خو له دې سره سره د دې خبرې ستر لامل دا دی ؛ چې د يونان ، سکندريې او اسلامي ژبپوهانو لويه نيمګړتيا دا وه ،چې ټول اصول او قواعد يې له يوې ژبې څخه او هغه هم په يوه ټاکلې پېر او پړاو کې تر څېړنې لاندې نيول ، او دا انګېرنه يې نه درلوده ، چې د دوی ژبه هم په تير پېر او پړاو کې بله بڼه درلوده او نورو قواعدو تابع به وه .څرنګه چې يونانيانو د نړۍ ډېرو ټبرونو او ولسونو سره اړيکې درلودې چې په بېلا بېلو ژبو غږېدل خو هغو ژبو ته هېڅ پاملرنه او کار ونه کړل.که چېرې هغوی خپله ژبه له نورو ژبو لکه:ساکايي،مېدي،سانسکريټ،پارسي او پښتو سره په پرتله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړېوای، په ربنتیا سره به د ډېرو ارزښتناکو پایلو ته به رسېدلي وای. که یونانیانو داوخت کړی وای، د هغو د څېړنې او پلټنو په پایله کې به د نورو ژبو ترڅنګ (داندواروپایي) ژبې د ډېرې لهجې او غړونه چې په هغه مهال کې وو، خوندي شوي وو. او س به د نړیوال کلتور بوه بډایه برخه ساتل شوې وه. د یونانیانو د ښکېلاک او ځبېښناک (استعاري او استثماري) ځانګړتیا یوه داهم وه چې د نورو ولسونو او ټبرونو ژبو ته په سپکه سترګه کتل او څوک به چې د هغو په ژبه نه غږېدل توتړي Bar bare ورته ویل همدا راز د عربو ژبپوهانو د ې سره سره چې د عبري او سریاني ادبیاتو شتون درلوده، او ډېرپوهان په دې ژبو پړ هېدل او د هغو په ژباړه بوخت وو. او هغه ادبیات په عربي ژبه ژباړل، خو د خپلو څېړنو په ترځ کې یې دې خواته نسبتاً هېڅ پاملرنه ونه کړه، چې پورته یاده ژبه یې سره پر پرتله نیولې وای. د اسلام د سپېڅلي دین د پلویانو خلافت او واکمني په ډېره پراخه سیمه کې وه، چې د دې سیمو ولسونو په بېلابېلو ژبو لکه: هندي، پاړسي، مغولي، ترکي، لاتیني، اندلسي، یوناني، پښتو، دري او تاجکي او نورو بېلابېلو ګړدودونو خبرې کولې، چې عربو هم د دغو ژبو قواعدو او جوړښت ته کومه پاملرنه ونکړه. نازیانو هم د یونانیانو په څېر هر هغه چاته چې په عربي ژبه نه ګړېدل ، عجمي (ګونګي) ویل. نو ځکه د ځینو ځانغوښتونکو کړیو د ځانغوښتنې پایله کې د ډېرو پخوانیو ژبو په هکله څېړنه ونه شوه. او د ډېرو له ډلې څخه مخکې او روسته آن تر دې چې د ځینو ژبو خویې ډېر ارزښمتن آثار یا له ځان سره په غلا او یرغل ویوړل او یا یې له منځه وړل په همدې بنسټ هندیانو د ځینې مذهبي اړتیا له پاره د ډېرو پخوا زمانو څخه د یونانیانو او عربانو په خلاف د خپلې ژبې په هکله څېړنې او پلټنې کړې دي. نامتو تاریخ پوه ابوریحان البیروني د هغوي د ژبې په اړه ارزښتناکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځیړنې کړې دي. او د هندیانو ژبنیو څېړنو بنسټیز لامل د هغو مذهبي کتاب و. چې په لرغوني ژبه لیکل شوي وو او ژبې بدلون ا وپخوانیو مفاهیمو سره توپیرد عواملو د پوهیدنې له پاره ستونزه درلوده چې پر همدې بنسټ د هندي ژبې او ژبو له پاره ځیړنې او پلټنې پیل کړې چې د هغوی د تګلارې په پوهېدلو سره په اروپا کې «ژبپوهنه» منځته راغله. په منځینو پېړیو کې ژبې ته دومره پاملرنه وشوه چې د رنسانس او نوو اختراعاتو په پایله کې چې اروپایانو د نورو ملتونو ، ولسونو او هېوادونو سره نسبتاً هر اړخیزې اړیکې پیل کړې. په همدې توګه ځینې مذهبي بحثونو لړلړ عسویانو مذهبي روحانیونو او سرلارې د عبري مطالعې ته وهڅول. چې اړتیا وو ، خبره د ژبښوونیزو (ګرامري) پرتلنې ته ورسول. او د ډېرو ژبو سره ورته والی د اروپائیان د حیرانتیا لامل وګرځېده ، څرنګه چې په اسماني کتابونو کې ورته نغوته شوې ده ؛ اودتورات دا آیات په یاد راوړې ،چې دټولې نړۍ یو لغت او ژبه وه. چې ځینو ځیړونکو بیا دا عبري ژبه وبلله خو وروسته بیا دا ثابته شوه ،چې دډېرو ټېرونو ژبه د بېلګې په توګه د امریکا د بومي (ځایي) سورپوستو ژبه.(۴۴:۴مخ) د عبري ژبې سره هېڅ ډول سمون نه لري. د عیسوي اولسمې پیړۍ د ژبپوهانو له ډلې څخه یوه دا فرضیه رامنځته کړه. د ده په اند چې سرو نژادو خپله ژبه قصداً په لوی لاس بدله کړه. تر څو په جګړه کې د دوی په ژبه څوک پوه نشي. (۴۴:۵مخ) چې دا ډول فرضیې وروسته دمنلو وړ ونه ګڼل شوې. او ورو رور پرېښودل شوې. د نولسمې پیړۍ نه مخکې د (ژیزونت Jesuite) دکشیشانو څخه یو کس دې برخې ته پاملرنه وکړه چې: ټولې یو بنسټ نه لرلو بلکې د ژبو بنسټونه بیلابیل وو. د نولسمې پیړۍ په لومړیو کې ژبپوهنې پوهنیزه او علمي بڼه غوره کړه اوله هغه وخت وروسته د ژبې ځیړنې او ځیړنې د منطق او

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدلال د اصولو تابع نه شو. بلکې د ژبې او سنۍ بڼه د لرغونې بڼې سره په پرتلنه کې ونیول شوه. په تېرو دورو کې به چې د منطق قواعد او قوانین د ژبې د قواعدو سره تطبق کېدل په روستیو دورو کې منسوخ او پرېښودل شول. او د هغې پر ځای د رېښتینو او واقعي ټکو او برخو لیدنه او مشاهده دود شوه.

ژبپوهنې هغه وخت پرمختګ وکړ کله چې اروپایانو سانسکرېټ ژبې ته پاملرنه وکړه.(۲:۴۰) ددې له پاره چې د هند خلکو سره اړیکې ونیسي نوموړې ژبې په زده کړه بوخت شول. انګریزي پوه Willinam Jonseویلیام جونز ۱۷۴۶-۱۷۹۴ م، د سانسکرېټ ژبې اړیکې او نږدیوالی د یوناني او لاتیني سره وپوهید هغه ددې درېواړو ژبو د پرتلې په پایله کې د یوې اصلي ژبې شتوالی چې د دې درېواړو ژبو مور به وه ثابته کړه نوموړې چې د اروپا ستر سانسکرېټپوه دی. د لومړي ځل له پاره دا خبره وکړه چې د اروپا ژبې د سانسکرېټ څخه نه بلکې سانسکریټ، یوناني، لاتیني، او یو شمېر نورې ژبې هم د یوې مخکې له تاریخ ژبې څخه راوتې دي. جونز په ۱۷۲۸ م کال په لندن کې د خپلې وینا په ترڅ داسې وویل: « سانسکرېټ د فعلونو په رېښو او ګرامري غړونو کې د یوناني او لاتیني ژبې سره دومره ځواکمنه اړیکه لري چې تصادفي نه شي ګڼل کیدای. دده په وینا په رښتیا دا اړیکه دومره ځواکمنه ده چې که هر ژبپوه یې وخېړي. یقین پیدا کوي چې له یوې داسې ستې څخه پیدا شوې ده، چې اوس یې پته نشته. (الهام، پښتو ژبې منشاء:۱۷۷-۱۷۸ مخونه) د اندو اروپایي ژبو نږدیوالی یو وخت د هغو د کلمو او لغاتو دورته والي له مخې ګڼل کیده ترڅو چې پرتلیز ګرامر په ډاګه کړه، چې د دغو ژبو په صرفي او نحوي اصولو کې هم ډېر یو رنګوالی شتون لري. دغه ژبې نه یوازې چې په لیکنه کې ورتوالی سره لري بلکې په ګرامري جوړښت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته والي ليدل کېږي. د اندو اروپايي ژبو اړيکو بنسټيز لامل يوائې هغه ګڼه ستڼه وه ،چې د هغې لـه مخې ښـکاري ،چې سانسکريټ ، يونـاني ،Greek ، لاتيـنـي Latin ، سـلاوي Salavic ، اوسـتا Awesta او نـورې اندو اروپايي ويونکو يومهال يوځای ژوند سره کاوه او په يوه ګڼه ژبه سره غږېدل، چې هغې ژبې ته د(ژبو مورينه) يا(اندو اروپايي)وايي.دد غوډلو سره بېلېدل او پرڅانګو وېشل کېدل يې د اندو اروپايي اصلي ډډ څخه دفرعي ژبو ، ګړدودونو کورنيو رامنځته کيدو لـه کبلـه شوي دي. ژبپوهانو د اصلي اندو اروپايي ژبو د پېژندلو او رابرسېر کولو له پاره د دوه مهمو لارو څخه کار اخستی ؛ يو د ګړ پوهنې او وينا پـوهنې د قواعدو پرتله ده او بل دژبو د غږونو د بدلون څرنګوالي دی. لکه د فعلونو ګردان دنو مونو صرف او کلمو اشتقاق نورې برخې له دې څېړنو څخه ثابته شوې ده ، هلته يوه ژبه د (اندو اروپايي) ژبو برخه او جز منل کېږي. چې د غږيزو اصولو له مخې پـه يوه لرغونې ژبه کې په اصلي منشا يوه لـه بلې سره ګډون پيدا کوي. (۲:۴۴مخ) التاني يوه (شېګل)shilgill خپل کتاب(هنديانو فلسفېاوژبې پـه هکلـه پـه بحث ۱۸۰۸ز)هغه دا انګېرنه(فرضيه)چې سانسکريټ ژبه دټولونه لرغوني ژبـه ده ،چې د دې انګېرنـې نيمګړتيـا داده ،چې ويـل کېـږي داندو اروپايي ژبو د کورنۍ په اړه معلومات نه وه ترلاسه شوي ياکړي.پـه (۱۸۲۷ز) کال مړ دالمـان يوبـل يـوه (فرانتزبوپ FrantzBop)داندو اروپايي ژبو دنږدېوالي اوخپلوۍ په اړه خپل دلايل وړاندې کړل.دا کتاب چې د سانسکريټ، يوناني ،لاتيني، الماني او پاړسي ژبو کلمې سره پرتله کړې وې چې پـه(۱۸۱۲ز) کـال خپورشـو ، دا د تطبيقـي صـرف اونحـوې د پېـل مهـال وه.دا کتـاب دانـدو اروپايي څوژبو سـره پـه پرتلـه نيـول شـوی ،دهغوژبويورنګـوالی اوتوپيرونه ښوول شوي وو.چې ژبپوهنه يې يوې نوې لارې ته راوګرځوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنمارکي(راسک)او الماني(یاکوبګریم)دفرانتزبوپ کار تعقیب کړ.ګریم خپل کتاب یې په(۱۸۲۲ز)کال کې خپور کړ، دې پایلې ته ورسېد ، چې هغه بدلون چې د کلمې د توروپه منځ کې د هرې د تاریخ په دوران کې منځته راځي.انحرافي ،اتفاقي،تصادفي او کوم شخص د غلطۍ محصول نه،بلکې دمنل شویو قوانینو تابع دي تردې وخت پورې ژبپوهان نه پوهېدل،چې د هرې ژبې د تورو بدلون ځانګړو قواعدو په مطابق بدلون مومي او په نورو تورو بدلېږي،(ګریم Grim)دالماني ژبې داوسنیو او پخوانیو بڼو په پرتلې سره د تورو د بدلون قانون کشف کړ چې تراوسه پورې د(ګریم قانون GrimLaw)په نوم یادېږي.په دې توګه سره د تطبیقي صرف اونحوې ځخه بوه بله پوهه تاریخي صرف او نحو منځته راغله پوهنه ځکه په لومړي سرکې دهغوډلوژبو په هکله چې اندواروپایي نومېدل په بحث او ځېړنه پیل وکړ،اود دې ژبو او سنۍ اولرغونې بڼه په پرتله ونیولې شوې.سانسکرېټ چې د دغوژبوله ډلې ځخه وه، په خپله د ارت او دقیق صرف اونحوې لرونکې وه.چې د تاریخ او تطبیقي صرف اونحوې د ځېړونکو کار آسانه کړو.د دغوځېړونکو دځېړنو دکار پایلې ځخه بوه داوه،چې:هره ژبه د خپلې بشپړتیا په بهیر کې له لاندې درې پړاوونو ځخه تېرېږي او درې بیلابیل حالتونه نیسي ، لومړی پیوندي حالت ، دویم تصریفي حالت او درېیم تحلیلي حالت ؛ دا انګیرنه په دې توګه ځکه سمه نه وه ؛ چې پوهان په دې وپوهیدل هره ژبه د تحول او بدلون په بهیر کې د درې واړو حالتونو لرونکې ده. د دې پوهانو تیر وتنه دا وه چې غوښتل یې د پخوا به ځیر د عقلي استدلال او فلسفي بحث په مرسته د خپلو مطالعاتو او ځېړنو ځخه جاج واخلي. د نولسمې پیړۍ په پای کې ځینې پوهان چې نوي ګرامر پوهان New Grammarians یادیدل ، فیلسوفانه بحثون او دلایل یې کوږټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوې خواته او د ژبې په آر یعنې منشاء څېړنه د ژبپوهنې د مباحثو څخه لرې کړل. دې پایلې ته ورسیدل چې ژبه ډېره پخوانۍ ده. له هغه څخه نه چې تر اوسه پرې ګمان کیده. د اصلي ریښې اند په کلي توګه ناسمه وګڼل شوه. اندو اروپایي ژبې چې اټکل کېده د دې ژبې آره او بنسټ د هغې نه ده چې خپل مقام له لاسه ورکړي. ډېرو قرائینو دا حکم کاوه چې نوموړې ژبه له هغې نه وړاندې ژبو د ډېرو بدلونونو او بشپړتیا په پایله کې منځ ته راغلې چې له هغو نه هېڅ اثر او نښه را پاتې نه ده.(۴۵: ۲۴۸ مخ) له دې مهال نه وروسته د ژبپېژندنې اړیکې د ژبدود سره به هراړخیزه توګه وشلیده. د ژبدود موخه داده چې ؛ د یوې ژبې ټول غږیدونکي باید د یوې تکراري څخه ګټه پورته کړي او له نورو لارو څخه ډډه وکړي. د ساري په ډول په پښتو ژبه (ورځ ، او ورور) په همدې بڼه ولیکل شي او (روځ او رور)یې زړه یا بله بڼه ده. خو ژبپوهنه یوه پوهه ده ؛ ژبپوه دې ډول توپیرونو سره کوم کار نه لري. بلکې هغوی غواړي چې شته ویېونه او کلمې سر پر تله کړي او د ډلبندۍ په ترڅ کې د هغو د علت او معلول اړیکې ولټوي. د هغو کار په بشپړه توګه د طبیعي پوهنو یوه ماهر سره ورته دی. هغو د سمې او ناسمې بڼې او لوستلو پسې نه دي. بلکې غواړي چې د ژبې لرغوني او اوسنۍ بڼه په انډولیزه توګه ، تر څېړنې لاندې ونیسي. نو د هغوی پوهېدا د ډېرو ګړدودونو او غږونو سره د هغوی د کار له پاره ګټور دی. ژبپوهنې له هغه وخته چې پوهنیزه (ساینټفیک) تګلاره غوره کړه په ځانګړې توګه هغه څه چې د هرې ژبې تورو ته اړه درلوده ، د فونټیک په نوم یعنې د معنا لرونکو غږونو پوهه و پیژندل شوه .چې دا یوه لوی پرمختګ و. همدا راز یوه فرانسوي پوه(مودریس ګرامون د ژبپوهنې په برخه کې یو نوی قانون په **۱۸۹۵** زیږدیز کال کې خپور کړ. چې د یوې رسالې په ترڅ کې یې اندو اروپایي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رومیايي ژبو په باره کې و. نوموړي پوهـد هرې ژبې له پاره بېل بېل قانونونه کشف کړل. چې هرې يوې د نورو ژبو له قانونو سره توپير درلود. د غې پاملرنې او ځيرنې له کبله چې د دې کتاب په تګلاره او روش کې پکار وړل شوې وه. ژبپوهنه يې د پوهانو له ډلې څخه شمېر يعنې ژبپوهنه د يوه خپلواک او مستقل علم په توګه وپېژندل شوه. چې د همدې اثر په خپرېدو سره د ژبپوهنې مضمون رامنځته شو او په پوهنتون کې يې د تدريس چارې موريس ګرامون ته وسپارل شوې يوه بل فرانسوي پوه (انتوان ميه) چې د ډېرو ليکنو او تاليفاتو له امله په فرانسه کې لوړ مقام لري. د خپلو څېړنو او پلټنو په پايله کې څرګنده کړې ده چې: د ژبو په تله کولو کې دهغو داړيکو او خپلوۍ په هکله څېړنه يوازې په ښکاره ورتوالي بسنه او اکتفا ونه کړ، د ساري په توګه د (بد) کلمه په انګريزي ، دري ، او پښتو کې سره ورتوالی لري او په لفظ او معنا کې هېڅ توپير نه سره لري. د هغو کسان په اند چې د پوهې لرونکي نه دي. غالباً دا درې کلمې د يوې ريښې او د يوې ستې نه وتلې ګڼې. خوربښتيا داده چې دغه مشابهت او ورته والی کاملاً د اتفاق او تصادف پايله ده. او هره يوه د يوې بلې ريښې او آرې را وتلي دي. چې يوه له بلې سره هېڅ اړيکه نه لري. ددې نظريې پر خلاف په ارمني ژبه کې د (ارکو Erku) کلمه چې د دوه په معنا ده.د دري ژبې د (دو) او د پښتو ژبې د (دوه) لفظ سره يوه معنا لري او د يوې ريښې څخه راوتلي دي. سره له دې چې هېڅ ښکاره ورتوالی نه لري. البته دا پرتله او نظريه دلرغونې اندو اروپايي ژبې د ځانګو لکه ،سانسکرېټ ، لاتيني ،يوناني ، اوستا او لرغونې فارسي لغات د لرغونې ارمني سره د پرتلې او مقايسې څخه هم د اپايله او نتيجه لاس ته راغلې ده ،چې داندو اروپايي ژبو دوه توري(D او W) انډول دي. د ارمني له(E.R.k) تورو سره د ساري په توګه د (وېرېدل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلمې ریښه په لرغوني یوناني کې (Dwl) دی او په ارمني کې (ERKI)دی په همدې توګه هغه لفظ چې د (ځنډ) یا اوږد مهال معنا لري، په یوناني کې (DWERON) او په ارمني کې (ERKCAR) دي. د دې کلموله پرتلې څخه کولای شو دا نتیجه واخلو چې د (DW)توري په اندو اروپايي لرغوني ژبه کې د ارمني (ERKU) سره يو ډول دي. پر دې بنسټ د ارمني (ERKU)او دري (دو) او پښتو (دوه) هم دیوه واحد اصل څخه راوتلي او بېل شوي دي.. د پورتـه لنډو څېړنـو ، یـا دونـو ، نظریـاتو او بېلګـو څخـه دا (۳۹: ۵۱-۵۲ مخونه) جوتېږي چې ژبپوهنه د فیلالوژۍ يوه برخه ده. چې په ښکاره او ظاهري ورتوالي ، مشابهت او خیالبافۍ حکم نه کوي. او له هغه څه چې د عامیانه (فقه اللغه) فیلالوژۍ په نوم یادېږي راوتلې ده. چې د ژبې په اړه وینا او نظریات او پوهنیزو (علمي) اصولو سره اشنا يي لازمه او اړینه ده. دد ې اړتیا دې بشپړاوي له پاره يو څه هم د ژبپوهنې په تاریخچه تم کېږي. چې د ژبپوهنې تاریخ د ژبې د ځانګړو او تخصصي څېړنو او مطالعاتو په معنا او مفهوم ده.) څرنګه چې ؛ مخکې د (فلالوژي په آریانا) بحث کې مو ورته نغوته وکړه بیا يې هم یادونه کوو. چې د سانسکرېټ د ګرامر د تالیف تاریخ څخه چې په څلورمه مخزيږد پیړۍ کې لیکلی د سانسکرېټ ژبې له پاره ډېر پرمختللی ګرامر ګڼل کېږي. را پیلېږي خو ژبپوهنه په اوسني عصري مفهوم سره د فردینانـد دوسوسور (د عمومي ژبپوهنې دوره) کتـاب تـر خپرېدو وروسته پیل شوه. د دوسوسور د ژبې د تشریحي (په يوه ټاکلې تاریخي دوره کې) او تاریخي (د تاریخ په اوږدو کې) څېړنو ترمنځ په توپیر قایل شو او (د ژبې نظام) باندې ټینګار وکړ. چې په ۱۹۵۰ ز لسیزه کې (نوام چامسکي) په دې برخه کې څرګند بدلون (انقلاب) راوست. چې د تولیدي ژبښودنې (ګرامر) د رامنځته کیدو لامل شو. (Generative

(c) ketabton.com: The Digital Library

سخته ګرامر (Grammar) ده. په (Behaviorist) سلوکي اروا پوهنې باندې نیوکه وکړه په سلوکي اروا پوهنه کې د ژبې زده کړه سلوکي تقلید ګڼي او د اسنادو او شواهدو په وړاندې کولو سره یې د هغوې منفي اړخونه را برسېره کړل. نو موړی په دې باور و. چې په انسان کې د ژبې اصول او ځانګړنې ذاتي او فطري دي. یا په بله وینا د ژبې زده کړې لارې چارې په ارثي او جنتیکي بڼه په مغزو کې ځای پر ځای د ي. او چاپېریال د ټولنه ماشوم ته یوازې د مورنۍ ژبې زده کړه کې تحریک کوونکې دنده ترسره کوي. ماشوم د معلوماتو یوه لړ. شمېر ټولګه له خپل ژبني چاپېریال څخه تر لاسه کوي. او نوي ترکیبونه جوړوي. ځکه چې په ځان کې دا ځواکمني شتون لري. (۲۸: ۳۲مخ) د نظر پخواني خاوندان په دې باور وو. چې مورنۍ ژبه په اکتسابي بڼه یوازې د شا او خوا خلکو د وینا د اورېدو له لارې د ماشوم ذهن ته ننوزي. څرنګه چې مخکې لیکنو کې هم څه نا څه یادونه وکړه. په ژبپوهنه کې ځینې پوهنیز انقلابونه رامنځته شوي دي. چې د ژبپوهنې د پوهې په تاریخ کې یو څو د پام وړ ټکي شتون لري. د ژبپوهنې په څانګه کې لومړنی علمي انقلاب تاریخ پېژندنه Historicsm دی. چې په اتلسمه پېړۍ کې رامنځته شو. هغه څه چې د ژبپوهنې په تاریخ کې د لومړي انقلاب پیلامه وګڼل شوه. (۱۷۸۶ ز) کال ته رسېږي. (۴: ۲۲۴ مخ) لکه څرنګه چې پورته څېړنو کې یادونه وشوه. ویلیمزجونز کله چې سانسکرېټ، د لرغونې فارسي ژبې او لاتیني ژبې متون سره پرتله کړل په دې باوري شو چې د ادرې وا ړه ژبې له یوې منشاء چې هغه اندو اروپایي مورینه ده، سرچینه اخیستې ده. چې دا هم د ژبپوهنې په تاریخ کې لومړنی انقلاب پیل کړ. ورپسې د ژبو برخلیک د ژبو کورنۍ او دا چې دې ژبو د څو ډلو څخه سرچینه اخیستې ده. پیل کړ. چې دا انقلاب د (تاریخ پېژندنې تر سرلیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې مطرح شو. په دې دوره کې د ژبپوهانو پاملرنه د تاریخي بدلونونو او تحولاتو ته اوښتې او هرې ژبنۍ پدیدې ځرګندول او بیانول تیر وخت او مهال ته په کتنې او پاملرنې سره و. دا انقلاب د یوې ډلې ژبپوهانو په پیدا کیدو سره (نیوګرامریانNew Grammarians) ویل کېدل. بشپړ شو. چې دوی بیا د ژبنیو بدلونونو له پاره د قاعدو او قوانینو دموندلو په لټه کې شول.

په ژبپوهنه کې دویم انقلاب جوړښت پېژندنه(Structuralism) دی. چې بنسټ اېښودونکی یې فردیناند دوسوسور دی. دو سوسور ژبپوهنې د تاریخ پېژندنې او لومړي انقلاب په وړاندې یو عکس العمل و. هغه څخه چې سوسور په دغه بحث کې مطرح کول ، د ژبې تشریحي حالت ته پاملرنه وه؛ نه دهغې د تاریخ بیان ته. خو د سوسور د بحث جوهر د نښې او علامې په مفهوم ولاړ و. سوسور ژبه د یوه نظام په توګه تر څېړنې لاندې ونیوه. او تشریحي ژبپوهنه یې له تاریخي ژبپوهنې بیله کړه. تر دې وخته پورې د پوهنتونونو د ژبپوهنې څانګې ډېرې په تاریخي ژبپوهنې بوختې وې. سوسور دا سې نظر درلود ؛ چې نښه یا علامه کلمه ده. او کلمه د ژبې بنسټ دی. نوموړي له دال او مدلول څخه خبرې کولې. چې د نښې یا علامې دوه عمده برخې دي. د سوسور دا پورته نظر پنځوسو (۵۰) کلونو پورې ژبپوهنه تر خپلې اغیزې لاندې نیولې وه. د جوړښت پېژندنې په دوره کې چې شلمې پیړۍ په لومړۍ نیمایي پورې اړه لري د ژبپوهنې عمده کړنې د ژبې صرف او غږیز نظام و. د ژبپوهنې په دې دوران کې د پراګ په مکتب کې متن مطرح شو. بیا ورپسې د پراک په مکتب کې خبرو اترو (ویلو اوریدلو) د تحلیل په برخه کې ښه زیری ګڼلای شو. دغه مکتب په رول لوبونه او دنده پالنه(Functionalism) باندې باور درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز په ۱۹۵۷ ز کال نوام چامسکي د ژبپوهنې په برخه کې دريم انقلاب د نړيوال ګرامر او د ماشوم د ژبې د زده کړې په اړه د نظرياتو په وړاندې کولو سره رامنځته کړ. دا نظريات د ژبپوهنې په پوهه د يوې مهمې نظريې د اډانې د رامنځته کېدلو لامل شو. چې توليدي ګرامر ورته ويل کېږي. د دغه انقلاب په دې سبب د پاملرنې وړ دی. چې دی په ژبپوهنه کې وينا پوهنه (نحوه) بنسټ ګڼي. او د ژبپوهنې له پاره يې غونډله (جمله) د مطالعې واحد وټاکله. پر دې بنسټ ژبپوهنې يو تکويني بهير پر مخ وړی.
په شمالي امريکا کې له ۱۹۵۰ ز کال څخه تر اوسه پورې د نوام چامسکي ليد لوری او د توليدي ژبپو هنې په نوم د هغه مېتود پلويان لري. دا مېتود دلومړۍ جملې په سطحه باقي پاتې دی، او تر جملې وړاند ې نه ځي. دويم دا چې د دکارت د عقل پالنې په تفکر باندې باوري دی. يعنې دا ټکی د انسانانو د ژبنۍ پوهنې يوه برخه ده. چې د زوکړې له لومړۍ شيبې څخه له دوی سره نړۍ ته راځي. پر دې بنسټ بايد په دې سره باوري او معتقد وي چې ؛ د ژبې ځينې ځانګړنې ذاتي او فطري دي.
په همدې بهير کې د شلمې پيړۍ د شپږمې لسيزې په شاو خوا کې يو شمېر پوهانو خپل نظريات څرګند کړل ، چې په ژبپوهنه کې څلوم انقلاب ورته ويل کېږي. دوی د پراګيانو د مکتب تفکر چې د چامسکي د ژبپوهنې د نظرياتو سيال او رقيب و. راژوندی کړ. يعنې چامسکي (جمله بنسټ ګڼله) او د دکارت د عقل پالنې په فلسفي نظر باوري و. د څلورمې پېښې ارزښتناکه او عملي بڼه درلوده. او د دې نظريې خاوندان په دې باور و. چې د ژبې د مطالعې واحد بايد (ويل او اوريدل)وي. پر دې بنسټ دا نظريه له فلسفي پلوه د تجزيې وړ وه. دا انقلاب ژبپو هنه له ټولنپوهنې سره ګډه ګڼي ، خو د چامسکي نظريه ژبپوهنه د اروا پوهنې او په پای کې له ژوند پوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مانوسه ګڼي. وروستۍ پېښنه څرګندوي هغه څه چې په تصور او خيال کې جوړ شوي له دې څخه ډېر ارزښتناک دي او دا ښکاره کوي چې هغه جمله په يوه متن پورې اړونده ده. ان تر دې چې که ساده هم وي. معناوې لري: خبري محتوا او منځپانګه (د څه شي په اړه خبرې کېږي) او ددې محتوا په بيان کې په کومه بڼه تعامل ټينګېږي. دويمه معنا داده ؛چې دا جمله د يوه متن د اجزا Component په توګه څومره په متن جوړونه کې مرسته کوي. د څلورم انقلاب بنسټ (ويل او اوريدل) جوړوي. او هېڅکله جمله د يوه خپلواک واحد په توګه نه څېړي. تل په متن کې څېړنه کوي. دا سمه ده چې دا علامې او متعارفې بېلګې په توګه ژبنی واحد او توک متن دی. ولې سره له دې هم باوري دي چې ان تر دې يوه کلمه هم کېدای شي متن وي ؛ لکه (غورځنګ) يعنې متن ټاکلې اندازه نه لري. (۲۳۵:۴ مخ) د پورته يادونو څخه دا پايله په لاس راځي. چې ؛ ژبپوهنه **Linguistics** هغه پوهه ده چې د ژبې څرنګوالی ماهيت د پوهنيزو او معاصرو مېتودونو پر بنسټ مطالعه کوي. او د بېلابېلو ژبو کورنۍ ، د هغو يو تر بله تاريخي بدلونونه او اړيکې ډلبندي او تشريح کوي. په ټوليزه توګه په ژبپوهنه کې ژبه او دوو اړخونو څخه څېړل کېږي. ژبه دوينا د ځواک په توګه يعنې هم هغه ځانګړتيا چې آدميان له ژويو څخه په توپير کې تر مطالعې لاندې نيسي. او پر هغه شته قوانين څېړل کېږي. (۱۴:۱۷ مخ) او بل اړخ ټولې مورنۍ ژبې څېړي د نننۍ نړۍ د کاريدونکو ژبو معلومونه ، ودې او د وروستيو څېړنو کې چې د ژبپوهانو له خوا شوي دي. د نړۍ د ژبو شمېره ۲۰۰۰ څخه ډېره ښيي. چې په ځينو ملتونه او په ځينو د ګوتو په شمېر وګړي خبرې کوي. څرنګه چې ټولنې تل په بدلون او تحول کې دي. او له انقلابونو څخه اغېزمنې کېږي او هېڅ کله هم ثابتې نه شي پاتې کېدای پر همدې بنسټ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله طبعي ځانګړتیا خپل اصول بدلوي. چې ژبه هم په ټولنیز چاپېریال کې د خپل ماهیت پر دلیل چې هغه ټولنیز والی دی. یو ثابت پا یښت نه لري. او تل د ټولنې له بدلون سره تحول او بدلون کوي.چې دا بدلونونه او تحولات د ځانګړو ژبنیو قاعدو او قوانینو پر بنسټ منځته راځي، چې د دغو بدلونونو پېژندنه د ژبپوهنې د کار په محدوده کې ده. دا محدوده بیا بېلابېلې برخې او ځانګې لري.د ژبې مطالعه بوه پراخه ساحه رانغاړي ،چې د ژبې ټول اړخونه ،ممیزات، ډول ډول پړاونه په عینې وخت کې او تر یو سر لیک لاندې مطالعه او څېړل کېدای.پردې بنسټ ژبنیو پدیدو څېړونکو او ژبپوهانو د پلان او موضوع سره سم او په څېړنه کې د اسانتیاوو په موخه په لاندې څانګو وېشل کېږي:الواکي(نظري) ژبپوهنه Theorettical Liguistics داو سنیو ،معاصرو پوهنیزو مېتودونو سره سم ، د پوهنیزولیدنو او مشاهداتو په اغېزمنتیا د ژبې په اړه د حقایقو په راسپړنه او د کلیاتو ،پرنسیبونو او تعریفونو په تأسیس بخث کوي.د بوې پوره او بشپړې منظمې تیورۍ ټولګه رامنځته کوي.چې د ژبو په اړه په ټولیز(عمومي) او ځانګړي ډول صدق کوي.نظري ژبپوهنه د څېړونکې د موخې او اړتیاله پلوه کېدای شي ، په دا سې څانګوو وېشل شي چې له بوې خوا د نړۍ د ژبوله بنستیزو کورنیو سره د تاریخي تړاو له پلوه سمون ولري او له بل پلوه په ډېرو محدودو او فرعي څانکو و وېشل شي ،چې په تر تیب سره د لومړۍ برخې و بشنه لکه د اندواروپایي ، سلاوي یا دآریک ژبو ژبپوهنه او دویمې و بشنې له پاره چې فرعي څانګې دي ، لکه دآریاني ژبوا واندوآري ژبوژبپوهنه ،چې دواړه په آریک ژبې پورې اړوند برېږي.د نظري ژبپوهنې د څانګوله تشریح څخه موخه په هغو څانګو باندې د هغې و بشل دي چې د ژبې د څېړنې علمي مېتودا و برید پولې ټاکي، ځکه دا څانګې ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره تړښت او په ځینو برخو سره ننوتې دي؛ کېدای شي دژبپوهانو دژبوهانو دځېړنې وړ وګرځي.
علمي او تطبیقي ژبپوهنه Applied Linguistic عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده ،چې د ژبنیو مسایلو دحل او روښانتیا له پاره دژبپوهنې په اړه دنظریاتو ،مېتودونو اوموندنوله کارولو څخه بحث کوي. دتطبیقي ژبپوهنې ساحه ډېره پراخه او ارته ده. اودبهرنیوژبو زده کولو او ورزده کولو ،دژبې دتدریس په ساحه کې داړوندوموضوعاتودتدریس لکه دژبې ګرامر،متنونه،املا،انشا اوداسې نوروڅخه کار اخلي. همدا ډول: کلتورلیکنه،ژباړه اوتفسیر،سبک پېژندنه ،ژبني اختلالات،دویناتحلیل او دلوستلو مېتودونه هم رانغاړي.ژبپوهنه دژبې له تیورکي اونظري مطالعاتو څخه پرته نشي رامنځته کېدای،پردې بنسټ عملي یاتطبیقي ژبپوهنه په الواکي(نظري) ژبپوهنه ولاړه ده.دربیمه ځانګه چې ده زده کړییزه ژبپوهنه Educationnal Linguisjics ده هغې ته وایي، چې دېوه ولس ،هېواد اویاهم سیمه ییزې ژبې دزده کولو او ورزده کولوبهیر په ښوونیزو ،تحصیلي او اکاډمیکوځایونوکې تربحث اومطالعې لاندې نسي اوپر مخوړي.چې Pedagogical Linguistics هم ورته ویل کېږي.په همدې توګه دسواد زده کړې ببلابېل مسایل مطالعه اوژبښودنې پرمختللي مسایل اوموضوعات لکه ادبي سبکونه ،ارزونه،کلمې اودژبې کارونه اوپه هر اړخیزه معنا دژبپوهنې پکار اچونه ، په متونواوعملي برخوکې دژبې کارونه اولارې چارې دښوونکو اوزده کونکوتر منځ دخبرو اترو ماهیت تر مطالعې لاندې نسي.بله ټولنیزه ژبپوهنه Socialingistics ده هغه ژبپوهنه چې دژبې دلارو چارو یوکېدل دانساني ټولنو سره په ځانګړې توګه: نژاد ،نژادپالنه،طبقې،قشر،جنس اوټولنیزو ادارولـه مقولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره په اړیکو کې تر بحث او مطالعې لاندې نسي. ټولنیزه ژبپوهنه د ژبې او ټولنپوهنې تر منځ تو پیر په نظر کې نسي. ولې د ژبې ټلنپوهنه د ټولنپوهنې له لید لوري کړنو ته لېوالتیا لري. په دې معنا که په ټولنه کې بدلونونه منځته راځي همهال په ژبه کې هم بدلونونه څرګند ېږي څرنګه چې ټولنه تل د بدلون په حال کې ده او وي، ژبه هم ورسره تحول او بدلون مومي. په همدې بهیر کې بله څانګه تاریخي ژبپوهنه Historrical Linguisti ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده، چې د ژبې جوړښت، منځته راتګ نظام بدلونونه د تاریخ په ټولو پړاونو کې یعنې له پیل تر پایه مطالعه، بحث، څېړنه او تشریح کوي. د یوې ژبې لرغوني او وروستني ژانرونه، فورمونه او ډولونه له پلټنې او یا د بېلا بېلو ژبو له پرتلنې څخه د اپه ډاګه کېږي، چې ځینې ژبې سره خپلوي لري او ځینې نه لري. لکه اندواروپايي کورنۍ ژبې په همدې توګه کېدای شي چې بڼې یې بیا ورغول شي او ښکاره شي، چې په یوه فرضي ژبه کې مخکې تر دې چې لیکنې سوابق یې شتون ولري دغه سوابق موجو وو. د بېلګې په ډول د اندواروپايي ژبو د مورینې ژبې *p په هغه p پورې اړوند کېږي چې د سانسکرېټ ژبې د pito په کلمه کې دي او په انګلسي کې د Father د کلمې په (F) پوره اړوند کېږي، چې د (پلا) په معنا ده. په همدې ډول بله څانګه تشریحي ژبپوهنه ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده چې د ژبې جوړښت، نظام، بدلونونه د تاریخ په یوه ټاکلي پړاو کې تر بحث او څېړنې لاندې نسي د ژبپوهنې دا څانګه د ژبپوهنې نورو څانګو ته د بنسټ او سریزې حیثیت لري. د تشریحي ژبپوهنې برخې: غږپوهنه، فزکي غږپوهنه، د غږونو وتونځې، کلمې (صرف) مورفولوژي، ویناپوهنه (نحو) پوهه ده. سربېره پر دې د ژبپوهنې بله څانګه پرتلیزه ژبپوهنه Comparative Linguistics ده چې له تاریخي ژبپوهنې سره نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړاولري او بېلابېلو ژبو(بوې کورنۍ يا بوې څانګې اويا هم دبوې ډلې ياهم د دوه کورنيود ژبو) ځانګړنې ،اړيکې اوتړاو تفاوتونه سره پرتله کوي چې له تاريخي پلوه لـه ستې رابېلې شوې وي اويالـه بېلو ستو څخه وي. ددې ژبپوهنې موخه داده چې داړوندوژبو سته اولومړنۍ ژبې جوړښت اونظام له هغو قاعدو ،اصولو اوپرنسيبونو سره سم چې لري يې بيا ځلي ورغوي، دستې يالومړۍ منشا ژبې دژبنۍ جوړښت بنې چې د دې پوهې دمېتودونو سرسم وي اټکلي(فرضي) خوبنسټ او اصل تـه نږدې وي،تاريخي پرتليزه (مقايسوي)ژبپوهنه نړېوال اصول تـه نـږدې وي. تـاريخي پرتليـزه (مقايسوي) ژبپوهنه نړېوال اصول او قواعد لري،چې(پرتليزو اصولو) پـه نـوم يـاديږي.ځنې کسـان دې څـانګې تـه اوس هـم پرتليـزه لغـت پوهنـه Comparative Philology يـا پرتليزه ژبښـودنه Comparative grammarاصطلاوې کاروي.د دې ليکنې په بهير کې بله څانګه هم مقابله يې ژبپوهنه Contrastive Linguisticsکاروي.ددې ليکنې پـه بهيرکې بلـه څانګـه هـم مقابلـه يـي ژبپوهنـه ده ،چـې د دوويا څوژبو جوړښت،بدلون اونظام چې له تاريخي پلوه سره اړيکې لري يايې نه لـري دپـوهنيزو موخولـه پـاره ،يـې مقابلـه کـوي.دپرتليزې اومقابلـه يـي ژبپوهنوتوپيرپـه دې کـې دي،چې په پرتليزه ژبپوهنه کې هغه ژبې سره پرتله کېږي،چې لـه تـاريخي پلوه سره اړونـدې وي يعنـې لـه بوې ريښـې څخه وي لکـه(دري، تـاجکي، پاړسي) [(۲۳۷:۴)] چې په لسګونو پېړۍ پخوا سره هم ريښه وې او وس د درې بېلابېلـو هېوادونـو اوقومونـو ژبـې دي(پارس،تاجيـک او دېګـان يـا تاجيک)اود داراز ژبو په پرتله کې دژبوتاريخي تحولات هم په پام کې نيول کېږي لکه(دري اومنځنۍ پاړسي) ولـې پـه مقابلوي ژبپوهنـه کـې سـره اړونـدې ژبـې (همريښـه) لکـه(دري اومنځنۍ پاړ سي) اويـا نـا اړونـدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پښتو او عربي) دواړه سره مقابله کولای شي په دې پرخه کې تاريخي بدلونونه په پام کې نه نيول کېږي.په همدې توګه بله فلسفي ژبپوهنه Philasophical Linguistics ده.دا د ژبپوهنې هغه څانګه ده ،چې د ژبې ونډه دژبې د درک سره په اړيکه کې او دفلسفي مفاهيمو تشريح او داندونو فلسفي حالت او ژبني مېتودونه ترمطالعې لاندې نيسي.بله څانګه چې ده هغه سيميه ييزه ژبپوهنه Areal Linguistics ده دجغرافياوي سيمو څېړنه او مطالعه ده چې ځانګړنه يې دګډو ژبنيو ځانګړنو درلودل دي.ژبنۍ سيمه چې کله ورته Sprachbund هم ويل کېږي ، له يوې کورنۍ څخه په ډېرو پورې اړوندې ژبې لري،خوګډې ځانګړنې هم شتون لري، چې دکورنيو په نوروغړو کې لږترلږه يوه يې شتون ونه لري ،دبېلګې په توګه (نچ) غړونه دسهيلي افريقا په سيمه کې په ځومتفاوتو او بېلا بېلو ژبنيو کورنيو کې شته دي. بله جغرافيايي ژبپوهنه Geolinguistics هغه ژبپوهنه ده چې په نړۍ کې د ژبو جغرافياوي وېش او دهغوی دسياسي ،وټييزو(اقتصادي) او کلتوري حالت په پام کې نيولو سره مطالعه کوي او Geographical Linguistics هم ورته ويل کېږي. دا ګړنې(اصطلاحات) په ځانګړې معنا سره هغو پېښو ته کارول کېږي ،چې د ګړدودونو بڼې يا دلهجو جغرافيا ،دښارونو په لهجو پورې اړوند مطالعات او انساني جغرافيا ته له ژبني او ټولنيز پلو سره اړيکه ورکوي. د يوې ژبې ګړدود د ډول ډول بڼو بدلونونه او ورتــوالی د ســيمو او جغرافيــايي حوضو پربنســټ پــه ټاکلو نقشو کې ثبتوي. دې ډول نقشو ته (ګړدوديز اطلس) ويل کېږي. دا څانګه کله کله د ګړدودپوهنې په نوم هم يادېږي. همدا ډول بله اروايي ژبپوهنه Psycho Linguistics ده: دا هغه ژبپوهنه ده چې د ژبني سلوک او د ذهني تکړتوبونو(مهارتونو) او بهيرونو تر منځ متقابله اړيکه ،چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلوک بنسټ او بېخبنسټ(زیربنا) ګڼل کېږي مطالعه کوي. پخوا ورته دژبې اروا پوهنه ویل کېده، دماشومانو په وسیله دژبې دکسبولو مطالعې ته د پرې وخت پرمختیايي اروايي ژبپوهنه Developmental Psycho Linguistics ویل کېږي کله چې دا روا پوهنې دنظریو او بهیرونو دوړاندې کولو له پاره د یوه توکي (عنصر) په توګه دژبې په کارولو باندې ټینګاروي ، دارواپوهنیزې ژبپوهنې Psycho Linguistics ویل کېږي.بله نوعي ژبپوهنه ده یا دژبې ډول پېژندنه Typology Of Language ده،چې دژبو ترمنځ جوړښتي ورتوالی پرته دتاریخ په پام کې نیولو سره مطالعه کوي.دژبو دډولونو پرتلنه په ځانګړې توګه دژبو ترمنځ په هغو موادو کې داړیکو دټاکلو له پاره هڅې دي ،چې پر وراثتي بنسټ باندې دډلبندۍ دمنلو او تایدله پاره تاریخي لاسوندونه او مدارک په واک کې نوي، چې په دې برخه کې ځومقبولې پېژندل شوي دي.بېلونکي تحلیلي یا ریښه يي(Analytic isolatingortoot)ژبه هغه ژبه ده چې کلمې یې بدلون نه منونکي دي او نحوي اړیکې دکلیمو د سمون او ترتیب له لارې بیانېږي لکه : چیني اوویتنامي ژبې.بل ترکیبي یا تصریفي(Inflected inflectional) ژبه چې دتحلیلي مقولې په تقابل کې واقع ده،په دې ډول ژبو کې کلمې ډول له یوه څخه ډېرمورفیمونه لري خو ددې مورفیمونو او کلمې دلیک جوړښت ترمنځ سمون شتون نه لري ددا ډول ژبو بېلګې: لاتیني،یوناني،پښتو ،دري اوعربي غوندې ژبې دي. همدا ډول پیوندي ژبه(Agglutinative or) Agglutinatingهغه ژبه ده چې کلمې یې یوه له بلې سره دڅنګ په څنګ اېښودلو سره جوړېږي او اوږده لړۍ منځته راوړي لکه جاپانی،ترکی او سواحلي ژبې.همدا راز ځوترکیبي ژبه(Incorporating or Polysynthtic) چې دکلیمو بڼه یې پېچلې او اوږده ده،دپیوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تصريفي ځانګړنو آمېزه لري او ډېرى كليمو كارونه يې د بشپړو غونډلو (جملو) د كارونې په څېر دي. دا ډول ژبه دا سترليا په ځايي يا بومي ژبو كې ليدل كېږي.

رياضيكي ژبپوهنه (Mathematical Linguistic) هغه څانګه ده چې د ژبې حسابي او رياضيكي ځانګړنې مطالعه كوي لكه د متنونو احصايوي ځانګړتياوې د زنځيري ټولګو (مجموعو) جبري مطالعه، د صوتي ځانګړنو مطالعه د ژبښوونيزو قاعده الګوګانې او په محاسبه كې د تركيب او تجزيې لوګاريتمونو كشف تر څېړنې لاندې نيسي. په همدې توګه د متن ژبپوهنه يا (Text Linguistics) عبارت له هغې ژبپوهنې څانګې څخه ده چې ليكلي او ناليكلي متون لكه توصيفي د خبرو اترو يا ننداري صحنې او داسې نور تر څېړنې لاندې نيسي. دا پوهه د يوه متن د برخود تنظيم او اړيكو مېتود يو له بل سره د مفهوم لرونكي او بشپړ متن منځته راتګ په موخه په پام كې نيسي. ځينې ژبپوهان دا ښه ګڼي چې ټول ناليكلي يعنې شفاهي متن په ځانګړې توګه له بوې جملې څخه ډېرې اوږدوي د تحليل او تجزيې تر سرليک لاندې وڅېړي.

انسان پېژندنې پورې اړونده ژبپوهنه (Anthropological Lingyistics) د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې د ټاكلې ټولنې د ژبې كلتور (دودونه يا خويندوژبو او كورنى جوړښت) ترمنځ اړيكې څېړي بشرپوهانو د ژبې په برخه كې مېتودونه مطالعه كړي دي چې په بېلابېلو فرهنګونو كې د كورنيو خپل منځي اړيكې بيانېږي او دوي په دې برخه كې څېړنه كړې ده ،چې دوګړو په ځانګړو ټولنيزو ،فرهنګي چارولكه ملي ،مذهبي مراسم ، رسمي غونډې، جرګې ، د خوښۍ مجلسونه او داسې نورو كې يو تر بله څه ډول روغبړ كوي و روسته بيا دوي د دغولاسته راوړنو او موندنو ته د بوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړې ټولنې له ټولنيز جوړښت سره اړيکه ورکړې.دژبې دوګړپوهنې دولســـتنې(مطالعې) ځينـــې ځـــانګې دژبپـــوهنې پـــه سوســـيالوژي (Sociolinguistics) اوپـــــــــه انتـــــــــوګرافي اړيکـــــــــو (Etnographycfcommunication) پورې اړوند بريږي. ژبپوهنه له پورته يادوځانګو څخه پرته نورې ځانګې هم لري چې هغه زما دليکنې له چوکاټ څخه ډېربېږي اودژبپوهنې په ځانګړوآثارو اوقاموسونوکې شتون لري. ماپه هغه اندازه ځانګې را واخيستلې کوم چې دفيلالوژۍ داړينې برخې جزوي.

۴-دنړۍ دژبو کورنۍ:

څرنګه چې ژبپوهنه دژبوپه اړه هراړخيز معلومات وړاندې کوي نوپرهمدې بنسټ دژبو ،ژبپوهنې اوفيلالوژي پوهانودخپلونه ستړې کېدونکوسپړنو اوڅېړنوپه ترڅ کې دنړيوالوژونديوژبوشمېره لږ وډېره دڅلورزره ژبو په شاوخواکې ښودلې ده او آن چې له دې هم لا ډېرې، چې دابيا پـه اصلي اوفرعي خپلوانوژبوو ېشل شوي دي ددغوڅېړونکوپه آند ټولې ژبې له يوې ياڅو ژبنيومورينوڅخه چې دژبونيا ګڼل کېږي رامنځته شوې دی اوهرې يوې ژبې په خپل ځانګړي بهيرسره تکامل کړی دی.ددغه بهير اوبشپړاوي پـه اړه دوه اندونـه شـتون لري،چـې پـه واقيعـت کـې دواړه نظـره پـه يـوه چوړليزاومحور راڅرخي:الف شجريې نظريات(Treetheory)چې دلومړي ځل لپاره الماني پوه شلايشر(A.scheicher) لخوا وړاندې شوې هغه پـه دې باوردی چې ټولې بشري اودبشپړتيا پـه بهير کې ژبې ديوې واحدې ژبې سره داسې اړيکه لري لکه ديوې ونې بېلابېل ښاخونه اودې اړيکوته نسبي ياجينټکي اړيکې وايي.دځمکې پرمخ بېلابېلو سيموکې پراخې ژبنۍ ساحې شتون لري چې دژبو ډلې يې دګرامري جوړښت سره ورتـه والی،کلمواودبيا طرزو ،ريښې دورته والي پربنسټ ژبپوهانودنړۍ ژبې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســـتروکورنیواو ډلـــوچې دغړپـــوهنې اونـــوروګرامري اوکلمـــه يـــي جوړښــتونوکې ځرګنــدې ځپلــوۍ ســره لــري وېشــلي دي اودژبودکــورنۍ (Family of Language) په نوم يادېږي.

پورته ياده ډلبندۍ کې دژبوبوه ډله کولای شي دکورنۍ ونه برابره کړي، چې دهغوي نسبي مهالي ترون يا زمان بندي ځرګندوي. په ډېره ځيرنې يعنې دقيقې پرتلنې سره دهري کورنۍ غړي يوه يوه ژبنۍ ځانګه رامنځته کوي دا ډل بنـدي ډېـرې ګټـې لـري چې يـوه يـې داده دژبـو پـه پراخه او پېچلې ډلبندۍ کې تريوې اندازې دژبو پراړيکو او تړاونوکې چې يو تربله يې سره لـري سـتونزې رالـړه وي. دبېلګـې پـه توګـه بـه دلتـه د(انـدو اروپـايي ژبـو کورنۍ)څخهد اندوآريايي ياهندي ځانګه ونبايي

(H.L.F : ٤٧)

۳- شکل

په دې ډلبندۍ کې هرښاخ دبوې ژبې پـه توګـه غځېدلې دی او لـه بوې تنې څخه بېلې شوې دي چې هغـه هم داروپـايي کـورنۍ چې لـه هغـې څخه نورو ژبوتکامل کړی. ځرنګه چې دا ژبې يوه له بلې سره نسبي اړيکې لـري نو پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې بنسټ په اندو اروپايي ژبو کې د مور کلمه داسې ترپرتليزې سپړنې لاندې نيسو: اندو اروپايي ژبو کې مور (mãtã*) کلمه ، اوستايي (mãtar) ، زړه فرس (mãdar) ، سانسکرېټ (mãtar) ، سلاوي (mãti) ، يوناني (meter) ،لاتين کې (mãter) ،ليتواني (motë) ، الماني (muoter) ،تخاري (mãcer) ،آيسلنډي (modir) ، ايرلنډي (mãthir) ، البانيايي (motër) ،ارمني (mary) ،دري (mãdar) ،اورمړي (mawa) او پښتو (mor) . (۲۳۴:۴)

څرنګه چې پورته يادونه وشوه په ټولو اړوندو ژبو کې اصلي ريښه ساتل شوې او آن کلمه په لږالون بدلون تلفظ کېږي.

ب دويمه نظريه څپه ييزه نظريه ده (Wavetheory) : په لومړي سر کې شمېټ (J.schmidt) لخوا وړانديزشوه. نوموړي ژبني بدلونونه او تحولات هغو څپو په څېر ګڼل کوم چې اوبو کې د ډبرې د لويدو پرمهال رامنځته کېږي، چې له يوې مرکزي سرچينې څخه خپرې شوې وي. په دې نظريه کې هره څپه د خپلې مخکېنۍ څپې پايله او د خپلې وروستۍ څپې د را څرګنديدو سبب کېږي.

که چېرې دا دواړه نظريې سره پرتله کړونو وبه ګورو چې شجره يي نظريه د بدلونونو د پېښېدو څرګندونکې توصيف او څپه ييزه نظريه د خپرېدو توصيف دی. په اوسنيو شرايطو کې ژبپوهان د ژبو په څو کورنيو باوري دي او حساب پرې کوي. د دې ژبنيو کورنيو ترمنځ د دقيقو اړيکو او څېړنو په پايله کې موږ تر اوسه هم دې موخې ته نه يو رسېدلي چې يوه واحده او پيليزه ژبه پيدا کړو . ولې د ژبپوهان د څېړنو په ترڅ کې په دې يوه خبره سره يوالې لري چې د نړۍ په ټولو ژبو کې ژبنۍ نسبتاً يو ډول ځانګړنې شتون لري، چې د نړيوال ګرامريا (Universangrammar) په رامنځته کېدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته والي باوري دي او دځانګړنو په رابرسېره کولو يې بوخت دي.او په دې ترڅ کې يې په نړيوال کچه دځينو کورنيو شتون منلى دى.چې په لاندې توګه به دهرې يوې کورنۍ په اړه څه ناڅه معلومات وړاندې کړو.

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ:

له نوم څخه يې ښکاره ده چې له هند څخه تر اروپا پورې پراخې سيمې رانغاړي او بېلابېلې ژبې په کې شاملې دي،خو تاريخي پيښو ځينې اندو اروپايي ټبرونه يو بل سره لرې کړي او ډېرى يې سره نږدې کړي دي چې اوس په اندو اروپايي کورنۍ کې ځينې داسې ژبې موندل کېږي چې ډېرې همرنګي(تجانس) سره لري په ټوليزه توګه په دې کورنۍ کې دوه سوه ژبې او دوه ميليارده ويونکي لري،چې دنړۍ نيمايي وګړنيزه ټولنه رانغاړي او په لاندې بېلابېلو ډلويا ګروپونو کې شاملې دي.

ر:لاتينه ډله يا ګروپ:

رومانيايي، ساريني، ايتاليوي، کرسي، پرووتسال، اوکسيتياني، کاتلان، اسپانيوي، پرتګالي او فرانسوي پکې رازي.

ښ:ګرمانيک ډله:

ايسلنډي(سويډني،ناروېژي،ډنمارکي)سکندنيايي،الزاسي،افريقايي،هالنډي،الماني او انګليسي په برکې نيسي.

ز: سلاوي ډله:

کرواتي، صربي، سلاوياني، بلغاريايي، اوکرايني، بېلاروسي (سپينه روسي)، روسي پولنډي،سلواکيايي،چېکي په کې داخلې دي.

ځ:سلتي ګروپ:

واکوسي،ګالي،اېرلنډي او بريتانوي په کې شتون لري.

ټ:بالتي ډله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېتواني او لاتوي ژبې په کې شاملې دي.

ن:بېلابېلې ډلې:

دکولايانو ،ارمني،يوناني او البانيايي ژبې کې شاملې دي چې همدا مهال دا اندو اروپايي ژبې شمېرل کېږي.

ډ:آريک ډله:

(الف) آرياني څانګه:پاميري ژبې،اورمړي،پراچي آسي، کردي، بلوڅي، پښتو، پارسي، دري،تاجکي،په کې شاملې دي.

ب:اندوآري څانګه: نيپالي، اسامي، بنګالي، ګجراتي، مراټي، سريلانکايي، سينهالي،پنجابي،سندي،اردو او هندي رانغاړي.(۸:۸-۹)

ج:دارديک:انکو ،پشه يي،نورستاني اونورې ژبې په کې شتون لري.

اروپايي ټبرونه ميلاد څخه لږتر لږه پنځه زره کاله پخوا د اوسنۍ روسيې هېواد سهيل لور ته په پراخه سيمه کې د سايبريا سهيل ته په دښتو او غونډيو د اورال په بحيره ، دخزر بحيرې شمال ، او د ققفاز شمال ته اوسيدل د هغو شواهدو او لاسوندونو له مخې يې لاس کې دي ، اندو اروپايي ټبرونه له څلور زره تر درې زره مخزيږد کلونو په شاوخوا کې د لويديځې نړۍ لور ته وليږديدل او د درې زره مخزيزږد د کلونو په شاووخوا کې يې يو پراخه سيمه د ختيځې اروپا له مرکز څخه د آريانا تر شمال پورې په واک کې درلود ، همدا مهال اندو اروپايي ټبرونه ليږد اومهاجرت بيلابيلو خواوو او بيلابيلو سيمو ته پيل شو او له هند څخه تر اروپا شمالي برخو پورې ميشت شول ، له همدې امله دا ټبرونه د لړۍ په بيلابيلو برخو کې د اندو اروپايي په نوم يادېږي. ددې له خپل اصلي ټاټوبي مهاجرو او په هېواد د ميشتو قومونو ژبې د يوې يوازني (واحدې) نيا (مورينې) اندو اروپايي Proto Indo European په نوم يادېږي ، رابيلې شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، د دې نيا په مورينې ژبې څخه هېڅ سند السوند او اثر په لاس کې نه شته، چې مخامخ هغه وڅېړل شي. له دې امله ژبپوهان د هغې ژبښودنې (ګرامر) جوړښت او غړيز سيستم تعقيبولو له پاره اړ دي، چې د هغې څخه د بېلو شوو او رامنځته شوو ژبو مقابله او پرتله وکړي او له دې لارې څخه د ژبنې قواعدو ته لاس (کشف) او را وباسي. اندو اروپايي اصطلاح په نولسمه پيړۍ کې د فرانس بوپ Franz Bopp له خوا وړاندې او وضع شوې ده، د په خپله څېړنه کې سانسګرېټ زړه يوناني، لاتيني او زړه پارسي د يوې کورنۍ ژبې وګڼلې او په خپلو او په پای کې دې پايلې ته ورسيده، چې د پورته يادو ژبو د مخکښنۍ اصلي مورينې ژبې شتون حتمي دی، چې هغه ژبه له اندو اروپايي مورينې څخه عبارت دی، آلماني ژبپوهانو د اندو ګرمانيک Indo Germanic اصطلاح و کارولـه، دوی باور درلود چې د دې ژبو بنسټ له يوې خوا هند او له بلې خوا آسلنډ او جرمني ايسلنډ دی کله چې دا اصطلاح په هندي پيل کېږي په جرمني بايد پای ته ورسيږي، چې بيا د شملې پېړۍ په لومړيو کې انګليسي ژبپوهانو د اندو اروپايي پر ځای (آريايي) اصطلاح کارولـه، څرنګ چې دې نوم، آريايي ټبرونو او آريايي ژبې (آريک) پورې اړه درلوده، د اندو اروپايي ژبو له پاره متر که او له کاره ولويده، د اندو اروپايي لومړنيو ټبرونو پنځيدل، ډېريدل او خپربدل د اندو اروپايي ژبو د پراخبدلو خپربدلو او دودبدلو سبب هم شول، چې له دې اندو اروپايي لومړنۍ ژبې څخه د ژبو څو ډلې (ګروپونه) رامنځته شول؛ چې پوهانو د kmton يعنې د اندو اروپايي په سل(۱۰۰) کلمه کې د (k) ک نا خپلواک غږ (کانسوننټ د بدلون او بشپړتيا له مخې د دې ډلو دريځ ټاکلی او ځانګړی کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د Satam (ستم) ډله				د centum (کنتم) ډله			
szimta	لتواني	Satam	اوستا	Cet	ایرلندي	Centum	لاتیني
cbto	سلاوي	satam	سانسکرېټ	kant	تخاري	Ecatan	یوناني
	البانیایي		ارمني		حتي		سلتي

د ستم او کتم پر اساس

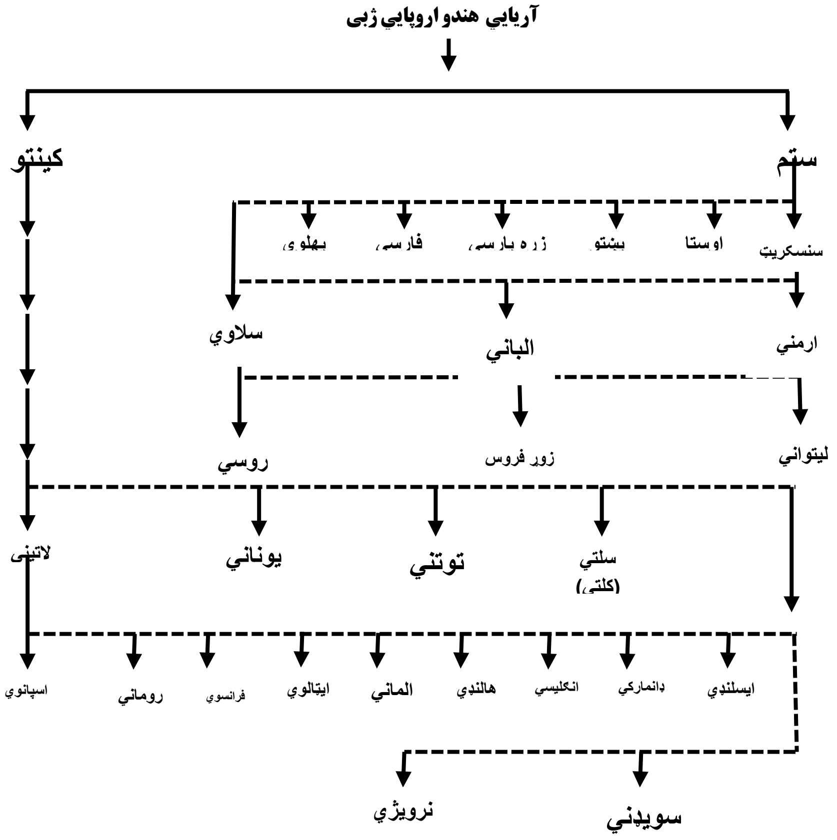

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځینې پوهانو د پوهاوي له پاره دا ژبه د نړۍ په بیلا بیلو سیمو او د هغې په جغرافیاي موقعیت کې په لاندې توګه ډلبندي کړې ده ؛ لومړۍ ډله چې په دې ډله کې د ساتم ګروپ ټولې ژبې شتون لري. د دې ډلې د غږ پوهنې او ګرامر جوړښت په سیستم کې ګڼ ندي بدلونونه او بشپړاوی راغلی دی. په دویمه ډله کې څلور فرعي ګروپونه شتون لري.

الف: لوېديځې اندو اروپايي ، چې عبارت دي له ایټالیک ، سلتیک او ګرمانیک یا جرمانیک .

ب: یوناني ډله ، چې له مرکزي ډلې سره مخامخ اړیکې لري.

ځ: د ختیځو اروپايي ژبو ډله ، چې تخاري ژبه یې پاتې شونې ده.

څ: حتي ژبه او د د کوچنۍ آسیا ژبې دا ژبې ډېرې لرغونې دي او د اندو اروپايي نیا څخه را بیلې شوي دي. له اندو اروپايي ژبو څخه د بیلو شوو ژبو د تاریخ اوږدو کې د بومي یا ځایي ژبو سره د ګډیدو او د هغو اړیکو له مخې چې ژبه یې له ټولنې سره د یوې ټولنیزې پدیدې او انساني ځانګړتیا په توګه لري ، په ځانګړي توګه یې بدلون او بشپړتیا وموندله ، د دې ټولو ژبو سټه او اصل یوه ژبه وه ، چې اندو اروپايي لومړني ټبر پرې خبرې کوي او په ورو ورو یې یو تر بلې واټن پیدا شو او په وروستیو کې په بیلا بیلو بڼو د انساني او بشري پوهاوي وسیلې شوي.(۱:۴۷۵ مخ).

۴-۲ د اندو اروپايي ژبو د کشف تقویم:

الف: ۱۷۸۶ زیږدیز ، ویلیام جونز د سانسکریټ ، لاتیني ، یوناني ، ګوتي او سلتي ژبو خپلوۍ ته نغوته (اشاره) کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: پــه ۱۸۱۲ زیږدیـز: فـرانس بـوپ Pranz Boop یـابتوي چـې یونـاني ، لاتیني ،زړه فارسي او جرمني ژبې د یوې کورنۍ ژبې دي.

خ: ۱۸۱۸ ز ، راسموس.ک.راسک Rasmus C.Rask د بـالتو سلاوي ژبو ، یوناني ، لاتیني او جرمني ژبو سره چې یوې کورنۍ ژبې ګڼل ثابت کړل. (یو کورنی توب)

ځ: ۱۸۲۲ ز: یاکوب ګریم Jacob Grimm د جرمني ژبـو د ناخپلواو غږونو دبدلون او تحول قانون وړاندې او معرفي کوي.

ږ: ۱۸۳۸ ز: فرانس بوپ ثابتوي چې د سلتي ژبو ډله د اروپا دلویې وچې په سیمو کې کارول کېږي او د اندواروپایي ژبو خپلواکه او مستقله ډله ده.

ښ: ۱۸۵۰ ز: آګوست شیلایشر Agast Schleicher ثابتـه کـړه ، چـې البانیایي ژبه د اندو اروپایي ژبو له کورنۍ څخه ده.

ړ: ۱۸۷۷ ز: هـاینریش هوبشمن Heinrich Hubschman ثـابتوي چـې ارمني ژبه داندو اروپایي ژبو څخه ده او ددې کورنۍ خپلواکه او مستقله څانګه جوړوي.

ډ: ۱۹۰۲ ز: یـورګین الکسـاندر کنودسـون Jorgen knudtzon Alexander حتي ژبه د اندو اروپایي ژبو له ډلې څخه را پیژني.

ټ: ۱۹۰۸ ز: امیـل زیـک Emilsieg ثـابتوي ، چـې تخـاري ژبـه د انـدو اروپایي ژبو له ډلې څخه ده.

ڼ: ۱۹۱۵ ز: بدریچ هروژني Bedrich Hrozny پـه نولسمه میلادي پیـړۍ کې د راټولو شوو معلوماتو او اطلاعاتو دټولګې پر بنسټ د اندو اروپـایي ژبـو د د تطبیقي ژبنـود Comparative Grammar لیکنـه بشـپړوي. د تطبیقي مېتـود پـر بنسـټ ComParative method د تـاریخي ژبپـوهنې په کارونې سره کولای شو د آریاني ژبو د خپلوۍ څرنګوالی له ډېرو مهمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د اندو اروپايي ژبو د کورنۍ، د شجريي(ونې) نظر يې په چوکاټ کې په لاس راکړې ، د بيلګې په توګه د مور کلمه په اندو اروپايي ژبو کې: اوستا matā، سانسکرېټ mātā ، سلاوي mati يوناني meter ، لاتينه māter ، ليتواني motē ، آلماني muater ، تخاري mācer ، ايسلندي modir، ايرلندي māthir ، البانيايي motre ، ارمني magr،پښتو mor ، دري mādar ، اورمړي mawa.

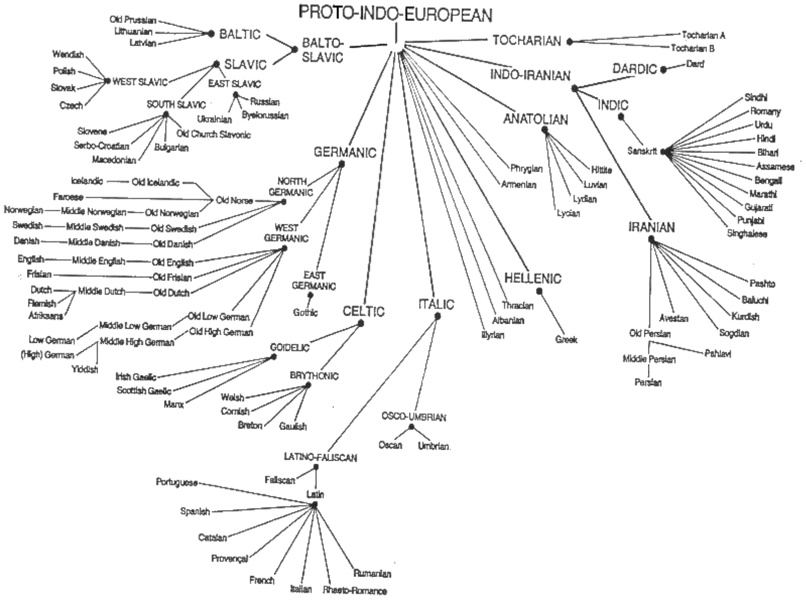

(H.L.F : ٤٧)

٤- شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

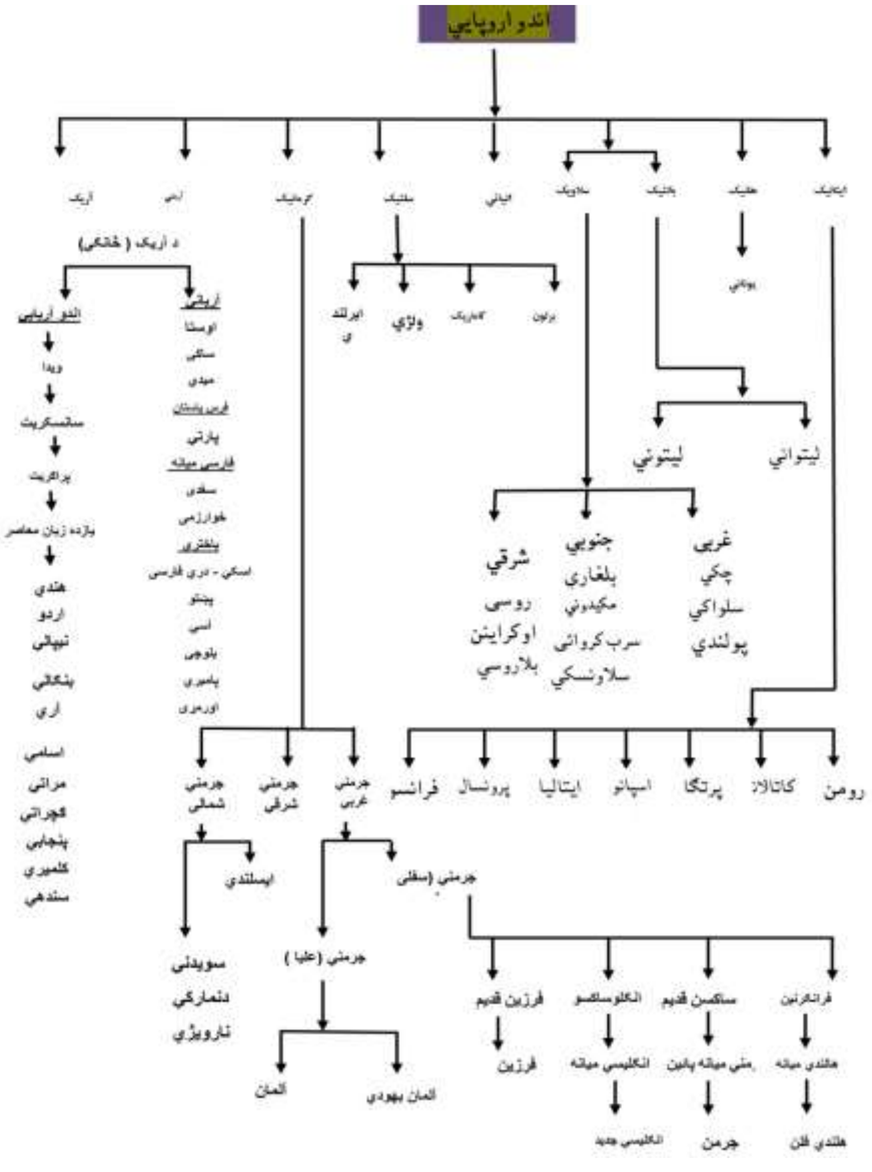

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۳د اندو اروپايي پيلنې ژبې لنډ فونتيک سيستم:

اندو اروپايي لومړنۍ ژبه چې د دې کورنۍ د ژبو مورينه شمېرل کېږي د اوونا خپلواکو ، شپږ نيم واکو ، درويشت خپلواکو درلودونکې وه ؛ چې له دې ډلې څخه شپاړلس تم نا خپلواک Plosive consonant يو مبنلى نا خپلواک Fricative consonant شپږ نيم واک Semi Vowel درې لنډ خپلواک Short Vowel درې ښکتنې خپلواک redaced Vowel درې پورتنې او لوړ خپلواک Long Vowel ، اته غبرګ لنډ خپلواک Short diphthong او شپږ اوږده غبرګ خپلواک long diphthong درلودونکې ده. (۱۳: ۱۹-۲۱ مخونه)

۴-۴چيني او تبتي کورنۍ:

په نړۍ کې د ټول نفوس څلورمه برخه وګړي پرې خبرې کوي چې وروسته له اندو اروپايي کورنۍ څخه د ډېرو وګړوژبنۍ کورنۍ ده.

چيني ژبه د دې کورنۍ پياوړې ژبه ده او د دې کورنۍ د ټول نفوس درې برخې ويونکي لري نورپاتې لړۍ په ترتيب او مساوي توګه دبرمايي،تبتي ،ويتنامي او دتاتي ژبو د ډلې ترمنځ وېشل شوي دي.چې دا ټولې ژبې بشپړ مشابهت نه لري او د دوي ترمنځ دخپلوۍ شتون يا واحده منشا او يوې ګډې نړۍ ته د دې ژبو انتصاب د اثبات وړنه دی په دې بنسټ دتبتي او چيني ژبو ترمنځ ځانګړنه يو څپييزوالى او آهنګ دستګاه دهغوي بشپړه ځانګړنه ده په دې ډول ژبو کې دصرف يا اشتقاق سيستم په هغه ډول سره چې په تصريفي ژبو(اندواروپايي يا پيوندي ژبو)کې ليدل کېږي شتون نه لري.دا ژبې نه بدلېدونکې او يو څپييز ژبې دي.يو څپييزه ژبې چې له جغرافيايي پلوه يوه له بلې سره ډېرې نږدې دي دګډو کلمو شتون لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داندو اروپايي ژبو دهغوي دخپلولۍ مننونکی دليل دی.چينايي او تبتي ژبو خېرنه ډېره ستونزمنه ده ځکه چې دې دغه ډول ژبو خېړنې ته اړتيا دومره نه احساسېږي ځکه چې ډېرغړونه لري خېړنه او پرتلنه يې ډېره ستونزمنه چاره ده .بل دا چې دېوې يو هيجايي کلمې په بدلون سره به بله اصلي کلمه دپېژندنې وړ نه وي څرنګه چې دڅو هيجايي کلميو په برخه کې غږيزبدلون دبشپړبدلون سبب نه کېږي او دخپلوۍ اغېزې هم له منځه نه وړي پردې بنسټ داندو اروپايي کورنۍ دژبو او کلموترمنځ دخپلوۍ په اړه مطالعه او څېړنه کول دچيني او تبتي په پرتله آسانه ده.همدا ډول بله ستونزه دا ده چې دچيني ژبې کلتوري ارزښت چې زرګونه کلونه مخکې په نړدې ژبو باندې اغېزې کړې دي، چې په ظاهره کې چيني کلمات ښايي دواقعي خپلوۍ دليل نه وي او په لرغونو ختونوکې دپورا خيستنې له امله وي.ددې ژبو په غږيز سيستم کې څپې ځانګړی ارزښت لري ځکه چې شمېرېې دسلګونو ژبو له څپو څخه ډېر دی.او ويونکي يې تريو ميليارده ډېر دي.

۴-۵ دراويدي ژبو کورنۍ:

ددې ژبو سيمې دهند په سهېل کې دي.او څلورژبې په کې داخلې دي، چې يوه له بلې سره نږدې خپلوي لري او ددې ژبو اصلي بنسټ جوړوي دويونکو شمېرېې نږدې يو ډول دی او يو سلو شپېته ميليونه ويونکي لري. تاميلي ددې کورنۍ پياوړې ژبه ده او کناره ،ملايو او تلوګو ددې کورنۍ نورې ژبې دي په افغانستان او پاکستان کې براهوي ژبه چې څو څو زره ويونکي په دواړو هېوادوکې لري ددې کورنۍ له ژبو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۲حامي او سامي ژبو کورنۍ:

ام هري، مالتي داو سنۍ اېتوپيا رسمي ژبه چې د عربي يوه لهجه ده، عربي ژبې چې نږدې ختيځ او عربستان په ټاپو وزمه کې دي په دې کورنۍ پورې اړه لري دا ژبې د بشري ځلانده تمدنونو لکه بابولي، اشوري، ريګاتين، کينساني، فينيقي او سامي نومونه يادولای شو.ددې کورنۍ د ژبو اړيکې د نږدې والي او لرې والي په اړه ژبپوهانو د افريقايي ژبو سره لکه: سوماليايي، افارا و ګالايي سره چې د کوشي ترنوم لاندې پېژندنې پلټلې دي.دې ژبو ته په پام سره د دې ډول ژبو جغرافيايي پراختيا ښودل کېږي چې د افريقا له شمال څخه د فېنارې ټاپوګانو او سېدونکو هم پخوا په بربري او ګوانش ژبو خبرې کولې او آن چې د پارس ترپولو پورې غزېدلې دي همدا راز په سهيل کې د تورې افريقا د ژبو قلمرو په کې رانغاړي، چې د هغې ځينې ژبې لکه هوسا يګاه په غير مستقيمه توګه په دې کورنۍ پورې تړل کېږي او دا نومونه ژبپوهان د حضرت نوح (ع) د ځامنو سام او عام د نومونو سره تړي چې د اخپله د دې ژبو خپلوي ښه يي.په دې ژبو شاوخوا يو سلو شپيته ۱۲۰ ميليونه وګړي خبرې کوي او لاندې ډلې په کې شتون لري.الف سامي ژبې: امهري، مالتي، فنقي، آرامي، اورګاتين، بابلي، آشوري، عبري، عربي ژبې کې داخلې دي.

ب حامي ژبې:هوسايي، ګالايي، سوماليايي، عفار ژبې په کې شاملې دي.

ج کوشي ژبې:بربري، زړه مصري، په کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۷الف -التای، اورال، یغوري او دفین ژبو کورنۍ:

دې کورنۍ کې په ژبو دغږېدونکوګړو شمېرلږترلږه دوه سوه اویا ۲۷۰ میلیونو پورې رسېږي.په دې کورنۍ کې فنلنډي، مجارستاني، تیني او تورکي ژبو ترڅنګ جاپاني او کریایي ژبې هم راځي او په لاندې ډول وېشل کېږي.

۴-۸» فنلنډي او کریایي ژبې:

ددې ډلې پیاوړې ژبې فنلنډي او کریایي ژبې او فنلنډي او مجارستاني دي.ددې ژبو دغوږېدو او بشپړاوي سیمې په لرغونو زمانو کې داورال لوېدځې سیمې وې.او پر همدې بنسټ ورته اورالي ژبې هم ویل کېږي، داخلک او ددې ژبې ویونکي تل داندو اروپایي او ترکي توکمه تېرونو ترفشارلاندې وو او له خپل لومړني تاټوبي داورال غرونو او بالتیک سمندرګي ترمنځ او په ځانګړې توګه دوالګاسیند غاړې دپیروم سیمه وه او له دې سیمو لاندې برخوته یې ولېږدول.مجارستانیانو په پخوانیوزمانوکې او دپیړیو په پوړیوکې او سني اوکراین سیمه کې بېدیایي ژوند درلود او په نهمه پېړۍ کې دډانیوب پرغاړه میشت شوي دي.فینیان خپلو استونیایانو ورونوته دشمال لوېدیځ لورته ورغلل، فلانډیان چې په لومړیو میلادي پېړیوکې له نوموړوتېرونوسره دېوې نښتې او جګړې په ترڅ کې اورالي ژبه کسب کړه؛چې تراوسه یې ساتلې هم ده دا قوم دفیزیکي اړخه له نوروسره ډېرتوپیرلري ددې قوم (لاپایان) لږترلږه شمېرخلوېښت زره تنو څخه اوړي، چې نیمایي یې په ناروې هېواد کې استوګن دي همدارازبل قوم ساموئیدیان(ننتس) دي شمېریې لسګونو زروتنوته رسېږي او دسایبېریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوري يې لېږدونې وکړې ددې کورنۍ ځينې وګړي په خپل ټاټوبي يعنې دوالګا دسيند پرغاړه پاتې شول ددې ټبرونوله ډلې څخه مورد وينيايي، کومي، مارياياني(چرمسيان)او مورتيان اوځينې نور دي چې شمېر يې ددرې زره په شاوخوا کې اټکل شوی دی.

» په فنلنډي اوکرايي ژبوکې لاندې ژبې شاملې دي:

فنلنډي(سومي) ،هنګري، (مجارستاني)، لاپنوني، اورالي، استوني، ساموېدني، کارلي،مورتي،مارياي اومردودي.

» اويغوري:

مغلي،خاتني،مانسي،جاپاني،ماډياري،کريايي اودلايتني امريکايي بومي ژبه شامله ده.

۴-۹ب -دترک او تاتارژبو کورنۍ:

ترکي ژبه دپخواني شوروي اوچين په ګډه پوله وپل کېږي او داورالي التای يي په نوم دژبو په يوې لويې ډلې پورې تړلې ده او ددې ژبونوم دهغوي دموقيعت پربنسټ دی، چې داورال دغرونوپه لوېديځه لړۍ کې او التای يي په ختيځ کې شتون لري او وپل کېږي.ترکي ژبې لکه مغولي او دختيځې آسيا دتون کوزژبې ددې ډلې په التای څانګې پورې اړه لري.لاندې ژبې په کې شاملې دي:دترکيې هېواد ترکي،عثماني ترکي،اذري(اذربايجاناو ايران)،ترکمني،ازبکي،چوواشي،کاراکالپاکي، قرغزي، قزاقي، کومي، اياركوتي،اويغوري،تاتاري،باشقېري،وېرکوتي،کاراچايي اوساموئيدي ژبې دي.ترکي ژبه په اروپاکې دسايبرياترختيځ منتهااليه پورې دلينا په حوزه کې پراخه ساحه رانغاړي.دترکيې ترکي ژبه ددې ژبې ډېره لوېديځه بڼه ده.اذربايجاني داذربايجان او پارس يا اوسني ايران په هېوادونوکې او ترکمني ازبکي قرغزي او قزاقي په منځنۍ آسياکې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکمني او ازبکي دافغانستان په شمالي ځینو برخوکې دلړکیووګړوژبه ده همداراز داورال جهیل په سهېل کې دکاراکالپاک په نوم په یوې بلې نږدې ژبې او په همدې توګه دسنک یا رګ او څه ناڅه په پخواني شوروي کې ځینې خلک په اویغوري ژبه خبرې کوي په چواشي، تاتاري اوباشقري ژبو باندې دوالګا سیندله شاوخواڅخه داورال ترغرونوپورې وګړي غږېږي، یرکوتي ژبه دسایبریا ختیځ ته په یوڅه واټن کې دلینا سیند په سیمه کې وېل کېږي دترکي لړکیویوډېرشمېر ژبې له تورسمندرګي او قفقازڅخه (کاراچاي، کومي...) ترالتاي غرونوپورې دسایبریا داوبې سیند په یرنۍ سیمه کې شتون لري. دوالګا پرغاړه په جواشي ژبې سرېېره ددغې سیمې په بله خواکې وېرکوتي ژبه ،چې له نوروژبوسره څه توپیرلري وېل کېږي. ترکي ژبه دژبپوهنې له مخې یوه متجانسه ټولګه جوړوي.

۴-۱۰دااندونیزیایي ژبوکورنۍ اودمالیزیایي- پولینزیایي ډلې ژبې:

دمالیزیایي اوپولینزیایي په نوم ژبو دځمکې پرمخ دپام وړسیمې نیولې دي.اوپه لاندې څانګو وېشل کېږي:

- ملایوژبې: اندونیزیایي، تاګالوک یاپالي پینو
- پولینزیایي ژبې: خوموري ژبې، ددې ژبوسیمې له ما دغاسا کار

څخه ترپولنزي ټاپوګانو پورې غزېدلې دي او دسینګاپور، فلپین، اندونیزیااومالیزیاملایو سباهه رسمي ژبې دي.ددې ژبنۍ ډلې آثاردفرمزپه قبایلو،دویټنام په ځینوغرنیووګړولکه جاره یانو(Jaras)،دهاینان(Hainan) په چیني ټاپواوآن دچامورو (Chamuru)په نوم دګوام Juam دټاپوپه ژبوکې لیدل کېږي.ددې ژبو دویونکوشمېر تردوه سوه ۲۰۰ میلیونوډېر اټکل شوی دی، چې له دې ډلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخــه يو سلو څلو ښتــت ۱۴۰ ميليونــه پــه اندونيزيا ، ۴۰ ميليونــه پــه فلپين، ۷ميليونه په مادغاسکار ۲ ميليونه په ماليزيا او سينګاپور او ډېر لږکـي پـه کـانتوني او تاميـل ژبـو خبرې کـوي د آرام سـمندرګي ټاپوګـانو پولينزيــايي ژبـې لکــه: تــاهيتي Tahaiti ، ســامو Samua ، فيجــي Fidiji ، واليتس، فوتونا ، هــاوايي او نــورې بــې لــه شــکه دملايــايي، اندونيزيايي اوملاګاسي ژبو خپلوانې دي، په پوره توګه له هغو څخه بېلې شوې دي او اوس مهال يوازې دهغوي لرې خپلوانې ژبې ګڼل کېږي.

➢ اوقيانوسيه بدوي ژبې: ددې ژبو څېړونکي دوه اړين ټکي بايد پـه پـام کـې ونيسـي ۱- دملانزيايي، پـاپوايي او استرليادبومي ژبو ترمنځ هېڅ ډول ځرګند يا دمنلوړ خپلوي نشته ده.

۲- ددې ډول ژبو شمېردومره ډېردی چې تراوسه په بشپړه توګه پېژنـدل شوې لا نه دي، ملانزيايي ژبې دملانزي په ټولوټاپو وزمو او ميکرونزيـاکي وېـل کېږي.ملانــزي چــې يونــاني کلمــه ده او دتــورو ټاپوګــانو يعنې دتورپوستکو وګړو درلودونکې معنالري لاندې ځايونه په کې راځي:

۱- دنوې بريتانيا يا دپخواني بيسمارک ټولې ټاپو وزمې چې له پـاپوا او نوې ګينې سره نښتې دي.

۲- دفرانسې او انګلستان پخواني ګډ حکومت دنوي هبريدټاپوګان چې پـه ۱۹۸۰ زکال دوانو آتو Vanuatu په نوم خپلواکي واخسته.

۳-دفرانسې هېواد دسيند هاخوا قلمرودنوي کالدوني ټاپوګان.

۴- دامريکـاتر قلمرولاندې دميکرونيزياچې پـه يونـاني ژبـه کـې دکوچنيو ټاپوګانو معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دنا یورو Nauru خپلواک ټاپو ، چې دنړۍ ډېر کوچنی هېواد دی او ۲۲ کیلو متره مربع مساحت ۷۵۰۰ وګړي لري او کارولین او مارشال ټاپوګان دي.
په ټوله نړۍ کې لږ ترلږه یو میلیون څخه ډېر مالینزیایان اوسي چې په سلګونو ژبو او ډول ډول ګړدودونو خبرې کوي لکه په نوې کالدونې کې شاوخوا ۵۰۰۰۰ کاناک وګړي ۳۰ ژبې او ۷۰۰۰۰ دوان واتو وګړي ۱۰۰ ژبې لري.

۴-۱۱ د توري افریقا دژبو کورنۍ:

د دې ژبو او ګړدودونو د شمېر ډېروالی او پرهمدې لامل د څېړنو ستونزمنتیا د دې ژبو د کره ارقامو په وړاندې کولو کې ستونزې را ولاړې کړې دي، د ژبپوهانو په باور د افریقایي ژبو شمېر له ۱۰۰۰ څخه تر ۲۵۰۰ پورې رسېږي د احصایو له مخې هرې ژبې لپاره په منځنۍ توګه له ۱۰۰۰۰۰ تر ۲۰۰۰۰۰ پورې ویونکي اټکل شوي دي چې په واقعیت کې ځینې ژبې میلیونونه او ځینې نورې یې څو زره وګړي ویونکي لري، چې له دې شمېر ژبو ډېر لږ ژبې لیکنۍ او دلیک لوست ژبې دي او ډېرې ژبې د نورو پیاوړو ژبو سره دا ړیکو له امله د له منځه تلو له ګواښ سره مخامخ دي. د افریقا دو چې ګڼ ژبنی وېش: د افریقا ژبنۍ پاشلتیا ، د بېلابېلو افریقایي ټبرونو د ټولنیزې او وټه ییزې (اقتصادي) یوازې والي (انزوا) له امله ده ، چې په اوږدو پړاوونو کې په ځنګل کې له قبیلوي خرافاتي سیالیو او ژوندانه د پاینښت لپاره له مبارزو سره بلدتیا او اشنایي پیدا کړې ده . د دوي ژبنی جوړښت زموږ د ژبې په څېړنه دی فني کلمې یې د کارونې په صورت کې له اروپایي ژبې څخه پور کړې دي چې لاملونه یې ډېر اوښکاره دي خود ټولو هغو مواردو پربیان او څرګندونه کې چې له سیمه یزژوندانه سره تړاو ولري ډېر لږ توپیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري.دبېلګـې پــه توګــه: پــه کيرونــدي ژبــه کــې دغــوا او غــويي لپــاره دعمر ،دښکرونو دبڼې او نورو ځانګړنو پربنسټ شاوخوا شل نومونـه کـارول کېږي.دافريقـــايي کـــورنۍ ژبـــې دادي:دپـــل اولـــف ژبې،هوســـايي ژبې،يوروپـايي ژبې،سـواحلي،کيرونـدي ژبې،منـده يامـالي ژبـې، دګينـه خليج ژبې،خوين ژبې،مالاکاسي ژبې،بـانتوژبې او هغـه چې ژبپوهـان يې دانتلانتيـک دلوېـديځ ژبـې بـولي: ولتـای ژبې،موسـيان ژبـې ،دافريقـا دځانګې ژبې،کوشي لکه: سومالي‌ايي ،سامي:لکه امهري او داسې نورې.

دژبنيوډلودتولېزې بڼې په نظرکې نيولـو سره دنړۍ وګړي پـه اټکلي توګـه لړاو ډبرپه دې ډول ډلبندي شوي دي:

- ✓ بانتوکورنۍ:۱۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ دراويدي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ سامي يا حامي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ ماليايي- پولنيزيايي کورنۍ: ۱۹۰۰۰۰۰۰
- ✓ اورال او التايي کورنۍ: ۲۷۰۰۰۰۰۰
- ✓ چيني –تای کورنۍ: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ اندواروپايي کورنۍ: ۲۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ نورې کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ ټوله: ۴۰۰۰۰۰۰۰۰ وګړي (۴:۲۴۲مخ)

دپورته څېړنو او مطالعې په پای داسې بايد ووايو چې دژبودګرامري،کلمـه يي اولفظي تحاولاتو اودتـاريخ پـه اوږدوکې ددوي تـرمنځ ځينـې ريښـوي اړيکـواو بـوې سـتې څخـه دلغـوي بيـا رغـونې پـه پايلـه کې ښـايي دنـړۍ ژبپوهان دمهال په تېرېدو او څېړنو په ځواکمنتيا ،پراختيا پـه تـرڅ کـې بـوې واحدې ژبـن سـتې تـه هـم دنړيـوال ګرامرپـه څېـر ورسـېږي يـا پـه بلـه وينـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دژبپـوهنیزواو دژبنیوکورنیودمطـالعې او څېړنــې ځخــه داســې پایلــه اخســتلای شوچې دژبو تـرمنځ دريښـوي، کلمه يي، لفظي، غرېيزاو ګرامري جوړښتونوکې دځينې ژبوترمنځ نږدې، لرغونې اوژورې اړيکې شتون لـري چې پربنسټ يې دژبو ډلې څانګې او کـورنۍ رامنځته شوې دي اوتراوسه پورې په نړيواله کچهد بوې واحدې مـورينې يا نيـاژبې يـاکورنۍ تـه نـه يـو رسـېدلي، لرې نـه ده چـې دژبپوهانواواړونـده نوروپوهـانودهڅو، څېړنواو ژبنيوبيـا رغونـو(Linguistic Reconstrauction)او روشـونوله لارې دوخت پـه تېرېدو سره (لسګونو، سـلګونو، زرګونو...) کلونـو پـه تـرڅ کـې ښايي بوې واحدې او يـواځينۍ ژبې يـا کـورنۍ تـه ورسـېږو.ولې موږيـو بـل دليـل ددې ادعـا او مـوخې تـه درسـېدو لپـاره لـرو ، چـې هغـه ځينـې قرآنـي آيتونــه دي چــې ددې موضــوع دثبــوت او روښــانتيالپاره يــې وړانــدې کړو.څرنګه ، چې دعلوموا و ځينې لاينحل بشري اوعلمي مسائيلودثبوت اوريښـتينولۍ لپـاره راغلـي کاربـدلي اواوس مهـال دبشـري ټـولنې ټـول قشرونه په عيني، تجربوي، ټکنالوژيکي او ساينسي توګه ورتـه ثابتـه شوې چې حقيقت او واقيعت لري.پرهمدې بنسټ زما پـه انـد پـه دې برخـه کـې هم دقـرآن کـريم دا آيـت چـې وايي(وعلمـه آدم الاسـماکلها) ژبـاړه: او الله(ج) آدم عليه سلام ته ټول نومونه وروښودل يا موږ آدم عليـه سـلام تـه ټـولې ژبـې ور وښودلې (لومړۍ سپاره، بقره سوره، ۳۱ آيت، قرطبي تفسير، ۷ټوک، ۱۴جز مخ)۱۳

پردې توګه ويلای شوچې دا الله (ج) مطلب که ژبه وي نو اوس مهال خولږ ترلږه دغې مسائلې تـه رسـېدلي يـويعنې څوژبنۍ کـورنۍ پـه نړيوالـه کچه اټکل شوې دي.او که دا الله (ج) موخه يامطلب نومونه وي نو بيا خو ادم(ع)يـو کـس وه او ورته په يوه ژبه کې بېلابېلو څيزونولپاره نومونه ورښودل شـوي ، څرنګـه چې ادم(ع) دټول بشراو انسانانو پلاريا اب البشـردی او تـراوسـه داسـې کـوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریښتینی او مؤثق دلیل او سند نه لروچې له ادم (ع) څخه مخکې دانسان ژوند ثابت کړي. نو دا آیت مورته په ډاګه کوي چې آدم (ع)
په یوه ژبه نومونه ورښودل شوي او بیا دآدم (ع) داولادونو او ضربې د ډېروالي ،نفوسو دپراختیا اولرې والي له امله دایوه ژبه لومړی په لهجواوبیا په بېلابېلو ژبواوډېروخت دتېرېدو وروسته په زرګونوژبوبدله شوه چې اوس یې څرک او آثارنه لیدل کېږي آن چې دورستیو ژبوهم څرک اونوم لانشته. کیدای شي دژبپوهانو لپاره دانظرهېڅ دمنلو وړنه وي خو دعیني ثبوتونو او باورونو پربنسټ مورډ دا یو دلیل لروچې دېوې مورینې ژبې یا نیا کورنۍ ته درسېدو ښه دلیل وي. الله (ج) ښه پوهېږي.

۵-آریک ژبه Proto-Ārsan او څانګې یې

آریک ژبه چې ۲۵۰۰ کاله مخکې دحضرت عیسی (ع) څخه،ژوندۍ ژبه وه اوویونکي یې درلودل کله کله دآري Ārii او یا هم دآریایي Āryāi اوخپله ژبه یې آریک Āric ګڼله چې بیا وروسته سره له دې یوالي دا دواړه ټبرونه د۲۵۰۰ مخزېږد کال کې په دې دولهجواوقومونوپه اندو آریایي او آریاني Indo Āryāyi-Āryāni سره تحول وکړ،البته دا تحول په هماغه آریایي میشته سیمه کې غوړېدلی دی.دآریایانولېږد او مهاجرت وروسته داندو آریایي ویونکود(ویدا) قبیله وه په پای کې دهند دقارې په شمال کې مېشت شول او آریاني څانګه لومړی داورا بحیرې سهیل او له هغه ځایه دسېردریا او امو سیند سیموته راغلل،کېدای شي دآمو سیند دواړو عاړو ته یې هجرت کړی وي او هلته به استوګن شوي هم وي. په دغه سیمه یې آریانا ویجه Airyana Vaejah (āiryān∂m vaējāh)نوم کېښودہ(۱۳-

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰مخ)، چې دآریایانو ټاټوبی او استوګنځي معنا یې درلوده.له دې وروسته د سهیل لورته خوځښت او لېږد پیل کړو او باخترته له تېرېدو وروسته په ننني ټول افغانستان او دهغه دباندې خپاره شول.چې آریاني ځانګې دمنځنۍ آسیا ځایي اوسېدونکي په ځان کې راجذب او خپله ټولنه یې نوره هم ګڼه کړې وه .دخپراوي سیمې ،منځنۍ آسیا لویدیځې برخې افغانستان ته یې دآریایانو هېواد یا Aryanan Dahyu آریایي ټاټوبی نوم ورکړو.(۱:۳۸مخ)

څرنګه چې دآریک ژبې هېڅ لیکلی سند په لاس کې تراوسه نشته دهغې ژبې دپېژندلو لپاره دنومیزواو غړېزوریښې او اړینو ویوکو(اسمي ،فعلي اومهموکلمو) ژبنۍ بیا رغونه Linguistic Recorstraction له لارې ورسېږو.(۱۱:۳-۴ مخ) چې دژبپوهنې ، معنا پوهنې او غږپوهنې دقواعدو او اصولوله مخې لرغونې ژبې له هغې څخه راوتلي او لیکل شوې دي چې دژبپوهانو وروستیو څېړنو له مخې لږترلږه یوه نښه راپاتې ده هغه داندو اروپایي مورینې کورنۍ (k*g*gh*) غږونه په آریک ژبه کې داندو اریایي،اریاني او نورستاني ژبو دغږونو پربنسټ په لاندې توګه تثبیت کېدای شي: دآریایانواو دهند دآریایانوله بېلتون څخه څو پېړۍ وروسته دوي له ځان نه مهم لاسوندونه لکه: ګاتا(Gaθa)او ریګویدا (Regveda) په یادښت پرېښي دي،چې آریک دژبې له اصلي هستې څخه یې تکامل اوتحول کړی دی:چې دڅو کلمو په پرتلنې سره به یې روښانه کړو:

۱-اریک(ګرم)*Gharma ، اندو آریایي Gharma ، آریایي (اوستاGarama ، زړه فرس Gharma ، پښتو Ghərma غرمه)

۲-اریک Bhand*(بندیابستن) ،اندوآریاییBhand ،آریاني(اوستا او زړه فرسBhand ، پښتو Bhand)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اریک Cata*(سل)، اندو آریایي Sata، آریاني (اوستا Satem، پښتو Sal سل- په پښتو کې د T او D او ښتل په i).
۴- اریک Dasa*(سل)، اندو اریایي Dasa، آریاني (اوستا Dasa، اورمړي Das، پښتو Las(په پښتو کې د D، T او ښتل په L)، دري Dah ده).
۵- اریک Pacu*(ښکرور ژوی)، اندو اریایي pasu، ارياني(اوستا Pasu، پښتو Psa پسه).
۶- آریک Garant*(زوړ-پیر)، اندو اریایي Jarant، آریاني (اوستا Zarant، پښتو Zor).
۷- اریک Arya*(اریا)، اندو اریایي Arya، ارياني(اوستا Airya، زړه فرس Airya).
۸- اریک Drapsa*(درفش، بیرق، بیرغ یا جنډه)، اندو اریایي drapsa، ارياني(اوستا drafso، کلاسیکه فارسي درفش[(۱:۳۸-مخ)] او په پښتو کې جنډه Janda وايي.

(*)	۱آریک	۲ ویدایي	۳آریاني	۴ اوستا	زړه فارسي
	*bh	bh	*b	b	b
ورور	*bhrāta r	bhrátar	*brātar	brātar	brātar
وړل	*bhar	bhar	*bar	bar	bar
اخیستل	*grabh	grabh	*grab	grab	grab
	*dh	dh	*d	d	d
درلودل	*dhār-	dhār-	*dār	dār	dār
جوړول،نافذ	*dhā-	dhā-	*dā	dā	dā

(c) ketabton.com: The Digital Library

					ک
band	band	*band	bandh-	*bandh	تړل
g	g	*g	gh	*gh-	
garma-	garəga-	*garma-	gharma-	*gharma-	تود
gauša-	gauša-	*gauša-	ghóşa-	*ghauša-	غوږ
darga-	darəga-	*darga-	dirgha-	*dr̥gha-	اوږد
f	f	*f	ph	*ph	
kaf	kafa	*kafa	kapha-	*kapha-	لاړې، قف
آسي saf	safa-	*safa-	sápha-	*śapha-	د آس او خرونال
θ	θ	*θ	th	*th	
yaθā	yaθa-	*yaθa-	yathā	*yathā-	ثرنګه
paθi	paθā	*paθa-	path-	*path-	لاره
r̊aθa-	raθa-	*raθa-	rátha-	*rátha-	عراده
x	x	*x	kh	*kh	
x̊ara-	xara-	*xara-	khara-	*khara-	خر
haxā	haxa˚	*haxā-	sákhā	*sakha-	ملګری
f	f	*f	p	*p	
fraθ-	fras-	*fras-	praś-	*pras-	پوښتنه کول
˚dirafš	drafšō	*drafša-	drapśa-	*drapsa-	بیرغ
fra-	fra-	*fra-	Prá-	*pra-	پېشایند

(c) ketabton.com: The Digital Library

θ	θ	*θ	t	*t	
puθra-	puθra-	*puθra-	putra-	*putra-	هلک
xšaθra-	xšaθra-	*xšaθra-	Kşatra-	*kšatra-	حکومت،دولت
θuvām-	θwąm-	*θuvām-	tvam-	*tuām-	ستا لپاره
x	x	*x	k	*k	
xšap-	xsšp-	*xšap-	kşap-	*kšap-	شپه
xšay-	Xšā(y)-	*xšāy-	Kşay-	*kšay-	مالک، حاکم
θ	s	*s	ś	*ć	
θafa-	safa-	*safa-	śapha-	*ćapha-	د اس او خره نال
θata-	sata-	*sata-	śata-	*ćata-	١٠٠
	syāva-	*syāva-	śyāva-	*ćyāv-	تور
daθa-	dasa-	*dasa-	dáśa-	*daća-	لس
	āsu-	*āsu-	āśú-	*āću-	چالاکه
θard-	sarəd-	*sard-	śarád-	* ćarad-	کال
	pasu-	*pasu-	paśú-	*paću-	پسه
d	z	*z	j	*j	
drayah-	zrayah-	*zrayah-	jrayas-	*jraya-	سین
yad-	yaz-	*yaz-	yaj-	*yaj-	دتعظیم په موخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

					سرتیتول
	zantu-	*zantu-	jantú-	*jantu-	توکم، نسب
	zātō	*zata	jātáh-	*jāta-	زېږېدلی
	zarant-	*zarant-	jarant-	*jarant-	زوړ سړی
d	z	*z	h	*jh	
adam	azəm	*azam	aham	*ajham-	زه
dasta	zasta-	*zasta-	hasta	*jhasta-	لاس
	bərəzant-	*brzant-	brhant-	*brjhant-	لوړ
h	h	*h	s	*s	
	hapta-	*hapta-	sapta-	*sapta-	اووه
hačā-	hača-	*hača-	sacā-	*sačā-	له
āham-	ahmi-	*aham-	amis-	*asmi-	زه یم
haina-	Haēnā-	*haina-	*senā-	*saina-	د دښمن لښکر
hindu	hindu-	*hindu-	sindhu-	*sindhu-	هندوستان
ḣaitu-	haētu-	*haitu	setu-	*saitu-	پُل

(۴۱:۱۳)

تاریخي لاسوندونه او تاریخي پرتلیزه ژبپوهنه دا په ډاګه کوي، چې آریایي ټبرونه ژبې او ګړدودونه سره ببره په خپلوۍ د یوې لرغونې اړیکې هم لري او دیوې ستې (آریک) بېلابېلې څانګې دي[۳۷:۳۵مخ]. مقایسوي ژبپوهنه دغه خپلوي دلغتونوغږونواو دژبښووني (ګرامر) جوړښتونوپه برخه اوساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ښه يي، همدارګډې ژبنۍ ځانګړنې چې ددې ډلې ژبې او لهجې يې لري ژبپوهانو ته دا علمي دليل او اجازه ورکوي چې دا ټولې ژبې او ګړدودونه د يوې ستې ځانګې او ښاخونه وبولي.چې دا سته او منشه آريک ژبه ده دنومورې ژبې ددود او ژوند مهال ډېر لرغونی دی چې ژبپوهانولږترلږه دوه دوه نيم زره کاله مخکې دعيسی(ع) له ژوند څخه اټکل کړې دهاوترا وسه پورې يې دليکلولاسوندونوڅرک نه ليدل کېږي،ددې نيا يا مورينې ژبې څخه لومړی دوګړودډېروالي او لرې والي له امله ګړدودونه اوډياليکټونه رامنځته شول،چې بيا وروسته دډېر وخت اوزمان په تېرېدو سره په ځانګړوژبو واوښتل چې دا بهيرپه ژبو کې داورږدمهالو بېلابېلو شرايطوپربنسټ رامنځته کېږي او په ځانګو لهجو وېشنه او انشعاب يې متوازن بهير نه لري،چې دآريک ژبې په برخه کې هم ددې بهير په ترڅ کې ځينې ژبې له منځه ولاړې او دځينو ويونکي ډېر دځينو بيخي لږ،ځينې په يو ځبراوځينې په بل ځبر مړې يا ژوندۍ راپاتې شوې.دټولنيزو ،تاريخي اوجغرافيايي شرايطوسره سم دټولوآرياني ژبو پراختيا يو ډول نه وه او په خپلوۍ کې هم سره يوډول نسبت نه وه. يعنې لږ څه توپير شتون درلود چې له ځينو دا ټولې اړوندې ژبې ؛ لرغونې او معاصرې ليکلي اسناد لري او که يې نه لري لږ ويونکي لري او که ډېر دا ټولې هغه لهجې اوژبې دي چې له يوې آريک ستې څخه رامنځته او په بېلابېلو ژبو اوښتي پايله کې ځينې ژبې له نورو هغولرې اځينې نورې له يو يابل اړخه نږدې پاتې شوې چې ددغوژبو ترمنځ دالږ يا ډېرلرې والی په لومړيو کې دلهجوپه ځبر وه ، ولې څومره چې دتاريخي بشپړتيا او تکامل ځانګړي توب خواته پرمخ تللي هومره ډېرتوپير رامنځته شوی چې آن دا سې پړاو را ورسېده چې دهمدې ډلې ديوې ژبې ويونکي دبلې هغې په ژبه سره نه پوهېږي، دبېلګې په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاړسي ژبې ويونکي د بلوچي ژبې او د پښتو ژبې ويونکي د اورمړي او ياهم د تاجکي ژبې ويونکي په پښتو ژبه نسبتاً نه پوهېږي.

۵-۱ د آريک ژبې څانګو په اړه نظريات:

اندوآرياني (آريک) ژبنۍ ډلې ياکورنۍ، د اندواروپايي کورنۍ يوه له لاندې ښنيو ژبنيو څانګو څخه ده. اندوآرياني ژبې د يوې پراخې او لويې جغرافيايي سيمه کې، چې د آريانا په لوړو او پراخه سيمو، منځنۍ آسيا ځينې برخې، د هند نيمې وچې شمالي برخې او د قفقاز ځينې برخې رانغاړي، ځاى نيولى دى. د آريک ژبې د څانګو په اړه بېلابېل اندونه او نظريات شتون لري چې په لاندې توګه به په هريوه لنډ بحث وکړو.

د اندوآرياني (آريک) ژبو د لاندېنيو څانګو (اندوآريايي، آرياني، داردي، نورستاني) په اړه اختلاف شتون لري، چې ډېرى يې د نورستاني او داردي ژبو د څانګو په اړه دى:

- لومړۍ نظريه- اندوآرياني (آريک) ژبنۍ ډلې د څانګو په اړه ده:

په دې نظريه کې د داردي ژبو څانګه د اندوآرياني ژبو لاندېنۍ شاخچه ګڼل شوې او نورستاني ژبې د داردي ژبو د شاخچې جزاوبرخه فرض کړي دي.

۱- اندوآريايي ژبې

۲- آرياني ژبې

۳- داردي ژبې

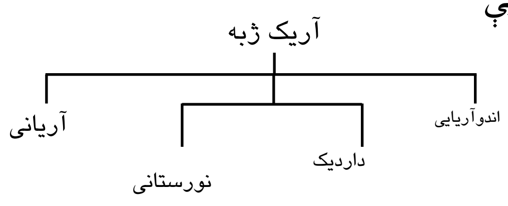

(c) ketabton.com: The Digital Library

- دویمه نظریه- داندواریاني ژبنۍ ډلې دلاند ښنیو څانګوپه اړه ده:

ددې نظریې پربنسټ اندو آریاني ژبنۍ ډله درې لاند ښنیو اصلي څانګو درلودونکې ده.

۱-اندوآریایي ژبې

۲-آریاني ژبې

۳- داردي ژبې

- دریمه نظریه –داندوآریایي ژبنۍ ډلې دلاند ښنیو څانګوپه اړه ده:

په دې ډلبندۍ کې چې په ۱۹۷۳تر۱۹۷۵ زیږدیز کال پورې دناروېږي ژبپوه له خوا وړاندې شوه(ګنورک مورګنشترنه) نورستاني ژبې داندو آریایي ژبنۍ ډلې خپلواکه (مستقله) لور فرض او اټکل کړې ده او داردي ژبې یې داندو آریاني جز یابرخه ګڼلې دي ددې نظریې پر بنسټ داندو آریاني ژبنۍ ډلې اصلي څانګې عبارت دي له:

۱-اندوآریایي ژبې

۲-آریاني ژبې

۳-نورستاني ژبې

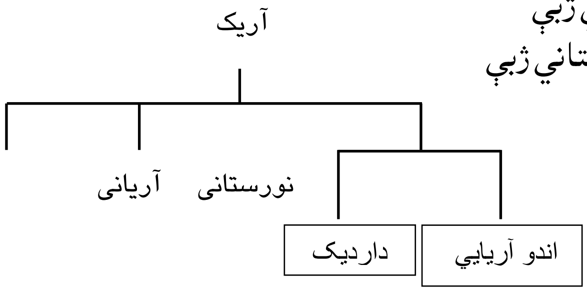

خلورمه نظریه – داندوآریاني(هندو ایراني) ژبنۍ ډلې دلاند ښنیو څانګوپه اړه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه دې ډلبنـدۍ کــې ،دانـدو آریـانـي ژبنــۍ کـورنۍ د څلــور خپلواکــو (مستقلو)لوړو یادونه شوې ده.

۱-آریاني ژبې

۲-اندو آریایي ژبې

۳- داردي ژبې

۴- نورستاني ژبې (۱۳: ۳۷ -۳۸ مخونه)

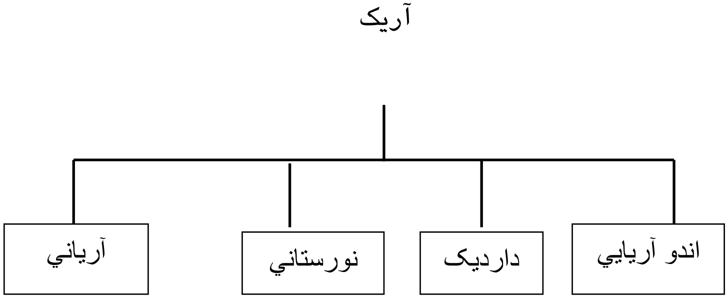

دپورته نظریاتو له ډلې څخه څلورمه یا وروستۍ نظریه چې ایرانیان یې دنوروتبعیضي کارونو په څېرد هندوایراني په نوم یادوي چې اصلي بڼه یې (اندوآریاني)ده زمـا لـه نظـره وروسـتۍ پریکنده نظریـه ده ،چې زه بـه هـم پـه راتلونکي بحثونواو څېړنوکې په آریاني برخه هراړخیزاوپه نورو برخو لنډه ، دفیلالـوژیکي تـاریخچې لـه مخـې څـه ناڅـه ولـیکم.اوس بـه راشـودآریک ژبودڅانګوهراړخیزې وبشنې ته:

۵-۲انــدوآریایي IndoAryanGroup :*دلرغــونې دورې ژبـــې یـــې عبـــارت دي لـــه: ویـــدا (۱۰۰۰زر-۱۴۰۰یوزروڅلورســـوه مخزبـــرډ) پورې، سانسـکریت(تردویمې مـیلادي پېړۍ)پورې، پراکریت(لـه دویمـې میلادي پېړۍ را وروسته).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اندوآریایي معاصرې دورې ژبې عبارت دي له: هندي، سندي، اردو ، بنګالي، پنجابي، ګجراتي، مراټي، آري، سامي، سینګالي اونیپالي دي.

۵-۳ دا ردیک ژبوډله په درې څانګو وېشل شوې دي:

ږ- ختیځه څانګه: نورستاني، وایګلي، تاتي، اشګون ، پرسون اوداملي.

ښ- مرکزي څانګه: پشه یي، شوماشتي، وټه پوري، ګوارباتي، تیراهي، کلاشه اوکورا.

ځ- لوېدیځه غرنۍ څانګه: ښکاریک ، ګاور، توروالي، مین، ګانیوالي، شینه، کشمیري، پخالوره.

۵-۴ آریاني ډلې ژبې:

*(لرغونې دورې ژبې):

اوستا(۱۲۰۰تر۱۰۰۰ ق م)، زړه فرس(۵۵۰تر۳۳۱ ق م) میدي(۵۰۰ ق م) ساکي (سکیتي)-سرماتي)(۹۰۰تر۲۰۰ ق م) پورې.

- آریاني(منځنۍ دورې ژبې)

ختیځه څانګه: الاني(دسکیتي-سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري.

لوېدیځه څانګه: پارتي(پهلوي اشکاني)، منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)، دزړې پارسي پاتې شونې.

- آریاني معاصرې دورې ژبې:

ختیځه څانګه(باختري): پښتو او آستي(دالاني ژبې پاتې شونې)، یغنوبي، اورمړي، پراچي، پامیرېژبې: سریکولي، زیباکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

واخي، خوفي، يدغه، شغني، سنګليچي، اورشور، منجي، باجو او پرتنګي.[(۲۱:]
ب، د مخونه)

<u>لوېديځه څانګه</u>: دري، تاجکي، پاړسي (د کلاسيکې پاړسي پاتې شونې ده چې د نهمې زېږديزې پېړۍ څخه ترشلمې پېړۍ دوام درلود کلاسيکه پاړسي ته ځينې نوې پاړسي دري هم وايي چې له منځنۍ پاړسي څخه د منشه نيولې ده. د لوېديځې څانګې نورې ژبې بلوڅي، تاتي او کردي.[(۱: ۳۹مخ)]
ديادولووړده چې ځينې ژبپوهانو لکه: څېړنپوه ډاکټرخليل الله اورمړپه خپل کتاب مقدمه برزبان اوستايي ۴۰ مخ کې ليکي: «کلاسيکه پاړسي له نهمې ميلادي تر پنځلسمې ميلادي پورې دوام درلود.»

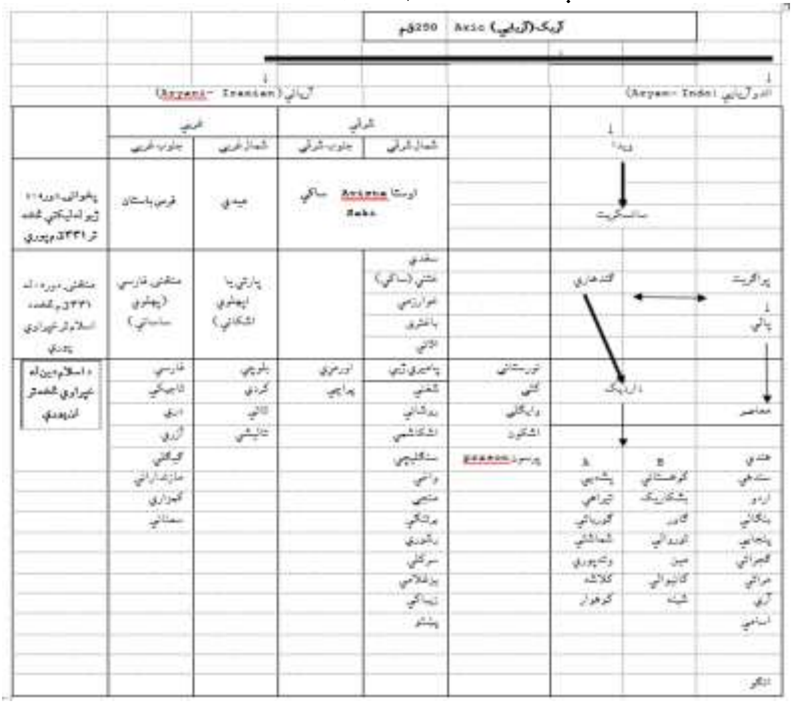

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵-۵د آریک ژبې د ثانګو لنډه وېشنه:

۵-۵-۱اندو آریایي ثانګه Indo Aryan Granp: ویدیک

سانسکرېټ Vadicsanskrit ، سانسکرېټ Sankrit،پالي Pāli

۱-مرکزي زون Central Zon : هندوستاني Hindustani،هندي Hindi،اردو Urdu،رومیان Romani-romany .

۲-دختیځ زون Eastern Zone-Languayes (Magadhan Prakrit): انګیکه Angika، اسامس Assamese، بنګالي Bengali، بهجپوري Bhojpuri،مګاهي Magahi،مایتهلي Maithili،آریه Oriya.

۳- شمالي زون Northarn Zone (Pahari Languahas): نیپالي Nepali، پنجابي Punjabi، سندهي Sindhi، خوجکي Khojki.

۴- لوېدیځ زون western Zone: ګجراتي Gujarati، کوتچي Kutchi، راجستاني Rajasthani.

۵-سهیلي زون Southern Zone: کنکاني Konkani، مراټي Marathi، دخاني Dakhni، نواتي Nawayathi.

۶- تاپو(جزیري) پوري ترلې ژبې Insular Nindo Aryan: دیویهي Dhivehi، سنهالي Sinhala، ژبې رانغاړي

۵-۵-۲داردیک ثانګه: داندو آریایي ژبو د شمال لوېدیځ زون په نامه هم شمېرل کېږي.داردي ژبې (باګرته برداري؛ له انګلیسي داردي ژبې هم لیکلي دي) او وایي چې داردي ژبې داندو آریایي (هندي ژبو ثانګه)چې دپاکستان په شمالي سیمو ،لږختیځه برخه دافغانستان او دهند دجمواو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیرپه ځینو برخوکې په هغوژبو غږېږي. البته ځینې ژبپوهانو داندو آریاني ژبو په ډله کې داندو آریایي اوآریاني ژبو ترڅنګ خپلواکه څانګه فرض کړې ده. (۱۳: ۳۳-۳۴)

۵-۵-۳ نورستاني ژبو څانګه Nuristani Languages: اشکون Ashkunu، باشکلي Bashgali Kamkata-viri، پرسون Prasoni- Vasi-vari، تریګامي Tregami، وایګلي Waigali-kalashala.

۵-۵-۴ آریاني ژبو څانګه **Aryanigroup**:

- ✓ ختیځه آریاني Eastern Aryani: اوستایي Gathicold Avestan.
- ✓ شمال ختیځه څانګه Nartheastern- اوستا (Extinct) Avestan، سیتي، سکیتي Seythian (Extinct)، ساکي Sakan (Axtinct)، آسي، آسیتي Ossetin، سغدي Sogdian (Extinct)، یغنوبي yaghnobi، باختري Bactarian (Extinct).
- ✓ سهیل ختیځه څانګه: Southeasten Aryani پښتو Pashto (Paşto)، پامیري Pamiri، سریکولي Sarikoli، اورمړي Ormuŗi، پراچي Parachi.
- ✓ لوېدیځه څانګه Western Aryani:

شمال لوېدیځه North western: بلوڅي Baloči، ګېلکي Gilaki، کردي kurdish، مازندراني Mazanadarani (Tapurian)، پارتي Parthian (Extinct)، تالشي Talysh، تاتي Tati (Iran)، دیلمي Deilami، زازکي Zazaki، لکي LakiS

- ✓ سهیل لوېدیځه څانګه Southwestern (persrd) پیرسیک: لرغونې پارسي persion old (Extinct)، منځنۍ پارسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Extinct)Middlepersian ، معاصره یا اوسنۍ پاړسي New persion ، تاجکيTajiki ، دريDari ، لوري-بختياري Bakhtiariluri، تاتيCaucasus Tati (۱۳: ۳۴-۳۷ مخونه)

۲-په اندو آرياني ډله کې د ژبو موقيعت:

لومړی به يې له دارديک ژبې له څانګې څخه پيل کړو: داردي ژبې داندو آريايي ژبو له څانګو څخه هم ګڼل شوي دي، چې د نورستاني او ختيځو آرياني ژبو سره د ګاونډي توب له امله دد غو ژبو لپاره کلک جوړښتي پيوندونه رامنځته کړې دي. نورستاني هغه ژبه ده چې دافغانستان په ختيځ کې لږ شمېر خلک پرې خبرې کوي؛ په لومړيو کې ژبپوهانو نورستاني ژبه د داردي ژبو يوه څانګه اټکل کوله ولې اوس د ګوړک مارګنسترني نارو بڼي د څېړنو پربنسټ نورستاني ژبه داندوآرياني ژبو د دريو څانګو څخه يوه خپلواکه څانګه ده. د دې ژبپوه د څېړنو سره سم اندوآرياني ژبې په درې څانګو اندوآريايي، آرياني او نورستاني وېشل کېږي. پرته له کشميري ژبې د دارديک څانګې نورې ژبې لږ ويونکي او لږ سيمې تر پوښښ لاندې لري. او ډېری له دوي څخه د ليکلو کلتور فرهنګ او د تدريس ځواو کمني نه لري. ډېری د دې ژبو ويونکي په غرنيو سختو سيمو کې ژوند پرمخ وړي د دې سيمو لو يه برخه سربېره د کړکېچنو غرنيو لارو د ستونزو په لرلو سره د دولتي ځواکونو سره په اوږدو اختلافاتو او توتريخوالي کې په سر وړي. ټولې داردي ژبې د تاريخ په اوږدو کې د پرمختللو ګاونډيو ژبو لکه آرياني ژبې او نورې هندي ژبو تر اغېزې لاندې راغلي دي چې دا اغېزې د دې لامل شوي دي چې د غه ډله ژبې دې کومې ټاکلې ژبنۍ کورنۍ يا څانګې پورې تړاو ولري او کومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څانګې پورې يې نه لري. ورستۍ څېړنې دا روښانه کوي چې داردي ژبې په لاندې څانګو وېشل کېږي:

- پشه يي څانګه: شمال ختيځه پشه يي، شمال لوېديځه پشه يي، سهيل ختيځه پشه يي او سهيل لوېديځه پشه يي.
- کونړ (پېچ) درې څانګه: (نرساتي Narsati، ګاور Gawar، ګاورباتي Gauar-Bati)، ګنګالي Gangali، شوماستي Shumashti. په کې شتون نه لري.
- د خور څانګــه khowar کلاش (چترال): خــوار و کلاش Kalashamur او کيوي ګړدود په کې راځي.
- تيراهي څانګه، ختيځـه داردي څانګـه (کوهسـتاني مرکـزي لوېديځـه کوهستاني، صـــوات کوهستاني) باشـــقريک (ګروي، دېري، ګوري، قلم کوهستاني)، کتر کلاي (وټه پوري)، کلکوتي.
- مـاين Induskohistani څانګــه: مـاين څانګــه (غرنۍ کوهســتاني)، بتيري، چيلي سو، ګبرو (ګورو)،
- شينه څانګه – پهلور (شيني ژبه)، بروک سکات، پلوله، ساوي.
- کشــميري څانګــه Kashmiri: کشــميري ژبــه، کشــتاوري، پګــولي. دومارکي Domoaki، دميلي Dameli، ننګالمي Ningalali

۷-آرياني ژبې او څانګې

مخکې له دې چې پـه آريـاني ژبو او څانګو يې څه ولـيکم لومړی بـه د آريـاني ټبرونـو او ژبو پـه نومولـو لړتم او غځلنـده کتنـه وکړم: د تـاريخ يـو لـړ مؤثقـو اسـنادو پربنسـټ د آريـايي قبـايلو لومړنی اسـتوګنځی بلـخ او د هنـدو کش سيمو دواړه لـوري ديـو، چې د دې سـيمو لومړي هنـدي اريـايي قبيلـو د ختيځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پارسیک قبایلو ورپسې دلو پدیځ لورته لېږ او مهاجرت وکړچې له همدې ځایه او مهاله آریایي قبایل په څلوروډلو (مرکزي باختري، پارسیک ،هندي او داردي) ووېشل شول.څرنګه چې هندي آریایانو خوېږې له پارسیک آریایانو څخه مخکې له آریانا څخه مهاجرت وکړ(۲۰۰۰کاله مخکې له میلاده) او پیرسیکو -میدیکو قبایلو خوېږې نورهم په باختر یعنې بلخ کې پاتې شول او بیا وروسته پارس یا او سني ایران خاورې ته مهاجرشول.ځکه نو دباختري ژبو نږدېوالی او خپلوي د هندي ژبو په نسبت پیرسیکو-میدیکوژبو سره ډېره شوه. اوله دې وخته دا دواړه ډلې(مرکزي باختري)او(پارسیک) دآریاني اودرېیواړه (مرکزي باختري، پارسیک او هندي) داندو آریایي په نوم یادېږي ځینې څېړونکي باختري (مرکزي آریایي)او پیرسیک ژبې دایراني په نوم یادوي او سني ایرانیان یې دنوروتبعیضي خوځښتونو په څېر لکه سید جماالدین افغان چې خپل بولي او په ټوله نړۍ کې یې خپل دڅېړنیزو آثاروا عتبارله لاسه ورکړی دا دواړه ډلې ژبې هم دایراني په نوم یادوي چې ځینې بهرني ژبپوهان هم په دې برخه کې سهوه شوي دي.اوداژبې یې دایراني په نوم یادې کړې دي چې موخه یې آریایي یا آریاني دی.نه دې اوسني ایران جغرافیایي سیمه یا یوازې ژبې یې.ځکه چې اوسنی ایران دېوې ځانګړې اومحدودې سیاسي جغرافیایي سیمې نوم دی ددې سیمې نوم په ټولو مرکزي باختري او پیرسیک ژبوا ېښودل اوکارول بوه لویه اشتباه اوجفاده.ځکه چې اوس داژبې (آریاني) لېرترلېره ددرې یاڅلوروهېوادونو له سیاسي جغرافې او محدودوپولو څخه اوړي لکه:پښتو ژبه چې د تاریخي اوجغرافیه یي شرايطو له مخې (سره له دې چې دافغانستان ملي اورسمي ژبه هم ده)دپارس یعنې اوسني ایران اوهندي ژبو ترمنځ دوصل کړۍ حیثیت لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبې او داسې اړونده نوروژبویو اړخیزنسبت ایراني یاهندي ته کول دټولوعلمي اساساتوپرخلاف غیرمعیاري ،غیرعادلانه اونه منونکې نومونه ده .که څه هم ځینې لیکلي مواد دپارس په لوېدیځو غرنیوسیمو کې په زړه پاړسي لاسته راغلي دي خود څېړونکود څېړنې په باور اوعقیده دا سیمه هېڅکله دآریایي قبایلو لومړنی استوګنځی نه ګڼل سوی اونه نثبیت شوی دی.دلرغونوژبوپه اړه تاریخي لاسوندونه(اسناد) په دې شاهد دي چې دعیسی (ع) دزوکړې څخه دوه یا درې زره کاله پخوادپارس په دغولوېدیځوسیموکې داسې قبایل اوسېدل ،چې دهغوي ژبې نه یوازې داچې آریایي نه وې بلکې داندواروپایي ژبوله لړۍ څخه هم نه وې.دغه قبایل له (اېلامېتو ،دکاروان اوکرخي په وادېګانواو دروکې چې نن دخوزستان په نوم یادېږي) ،(کاسیتوبابلي یاکاشواولولویي)قبایلوڅخه عبارت وه یوازې دزروکلونومخکې له میلاده په پیل کې دغوسیموته دآریایي قبایلودمهاجرت اوهلته دمېشت کېدلونښې لیدل کېږي.له دغه وخته وروسته دپارس په شمال لوېدیځ کې میدي قبایلولوی دولت جوړ کړ چې د(میدیا) په نوم په تاریخ کې راغلی دی اومرکزیې ننني همدان وه .لړترلړه همدغه وخت دنهمې مخزېږد پېړۍ په نیمایي کې دپارسیاوپه اړه شواهد په تاریخ کې لیدل کېږي ، چې دعربو ترخلیج ورسېدل او په دې خلیج یې خپل نوم یعنې پارس خلیج کېښود ه (۲:۲۹مخ)

جرمني نومیالي ژبپوه اوڅېړونکي (اګوستین شلیخر) وایي چې زه په دې باوریم،چې دمعاصرافغانستان اوهغه ته ورڅېرمه سیمه نه یوازې دآریایي قبایلو اوژبو بلکې داینډویوروپي قبایلواو ژبود ځانګولومړنی ټاټوبی دی چې دهغه دلیکنې لنډمطلب سرڅېړونکي دوست محمد شینواري دخپل کتاب په ۷ مخ کې داسې راوړي(... هغه اینډو یوروپي اولسونه چې څومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ختیځ ته نږدې او یا په بېدو ختیځ کې دي، هماغومره یې ژبه لرغونې ده اولرغوني صفات ډېر لري او څومره چې لوېدیځ ته نږدې او یا بېدو په لوېدیځ کې دي.هماغومره یې ژبه لرغوني خواص لږلري، سلاویاني اوجرمني قبایلو دلوېدیځ خواته ترټولواوبیا ورپسې یوناني ،ایټالوي، کلتي قبایلو مهاجرت وکړ.په خپل ټاټوبي کې پاتې شویوآریایانو څخه هندي قبایلو جنوب ختیځ نه مهاجرت وکړاوپرسیک قبایلو دجنوب لوېدیځ خواته خپاره شول.په دې ډول دا ښندهو ېروپي قبایلو ته ټاټوبی دمرکزي آسیادغرونولړۍ ده) .نوموړی څېړونکی لیکي«هندي قبایلو نستباً وروسته په مهاجرت لاس پورې کړ ،دوي له خپل نوي ټاټوبي څخه هغه ولسونه وشړل ،چې له ا ښندو ېروپي توکمه څخه نه وه او دهغوي له ژبوېې څه خصوصیات په خپلو ژبو کې واخستل».ددغه جرمني څېړونکي له خرګندونو داسې ښکاري چې داندو اروپایي قبایلو مړی ټاټوبی آریانا یا معاصرافغانستان او ور څېرمه سیمې دي.دپورته لنډو څېړنیزو څرګندونو څخه داسې پایله لاسته راځي چې آریاني ژبو څانګه عبارت ده له (باختري، پیرسیک ،مرکزي باختري او اړوندې ژبې) اماکه موضوع یوازې پیرسیک ژبې وي نو بیا(ایراني) ژبې ورته ویلی شوولې دباختري اومرکزي باختري ژبوته هېڅکله دایراني ژبو اصطلاح نه شو کارولی.چې دواړوپیرسیک اوباختري ژبوته (آریاني) ا و ورسره هندي ژبوته یعنې درې واړو ژبنیو ډلو(باختري، پارسیک اوهندي)ته اندو آریاني اصطلاح کارول کېږي چې له دې سره سم راګرځو خپل سرلیک اوموضوع ته .څرنګه چې دآریک ژبې ترسرلیک لاندې هم بحث پرې وشوخو په لنډه توګه یوا ربیا هم ورته نغوته کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریـانـي ژبـې Aryani Languages: پـه لـومړي سـرکې پـه لنـډه توګـه ددوروﻣﻬال او لوروپربنسټ داژبې درپیژنو اوبیا بـه هـره یوه پـه ځانګړې توګه هراړخیزه وڅیړو.

۷-۱لرغـونې ژبــې: اوسـتا(۱۰۰۰-۱۲۰۰ ق.م) ،لرغـونې پـرس(۵۵۰-۳۳۱ ق.م) ،میدي(۵۵۰ق.م) ،سیکتي ،سرماتي(له ۹ق.م تر۲ م) پورې.

۷-۲منځنۍ ژبــې- ختیځــه څانګــه (بــاختري): آلاني(دسـیکیتي اوسرماتي پاتې شونې) ساکي،ختني،خوارزمي،سغدي،باختري.

منځنــــۍ دورې لوېدیځــــه څانګــــه-(پرســـــیک):پارتي(پهلوي اشـکاني) ،منځنۍ پاړسي(پهلوي ساساني)چې دلرغـونې پاړسـي پـاتې شونې ده.

۷-۳دمعاصــرې ژبــې- ختیځــه څانګــه (بــاختري): پښـــتوژبه ،آسي(دآلاني ژبې پاتې شونې) ،یغونوبي ،اورمړي،پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي لـه: (سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغـه، شغني، سنګلیچي، اورشور،منجي،اشکاشمي،باجواو برتانګي).

دمعاصـرې دورې لوېدیځـه څانګـه (پرسـیک): تـاجکي، دري، پاړسـي (دپاړسي دري پاتې شونې)او یا کلاسیکه پاړسي چې کلاسیکه پاړسي لـه ۹تـر۱۵ پېړۍ پـورې شـتون درلـوده چې نوې پاړسي هم ورتـه وېل کېده.لـه منځنۍ پاړسي څخه رامنځتـه اومنځنۍ پاړسي لـه لرغـونې پاړسي څخـه راپاتې ده.

دمعاصرې دورې دلوېدیځې ډلې نورې ژبې بلوڅي ،تـاتي،کردي...دي(۱۳: ۴ مخ)

دآریـاني ژبودډلبنـدۍ څخـه داسې پایلـه ترلاسـه کېـږي چې پاړسـي دري اوتاجکي ژبې دزړې پاړسي منځنۍ پاړسي څخه په لړ پرې اوډېرپرې شوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني وا ښن څخه را منځته شوي دي په همدې بنسټ پښتو او آسي ژبې هم دآلاني او آلاني دسيکتي او سرماتي څخه منځته راغلي چې سيکتي او سرماتي ژبې دلرغوني دورې او ستا لرغوني فرس ساکي (سکتي او سرماتي) او ميدي ژبو ترڅنگ ژوندۍ ژبې وې چې پر بنسټ يې د پښتو ژبې د شاليد لړۍ دآرياني ژبو لرغوني دورې ستې ته رسوي.

څرنگه چې مخکې مو دآريک ژبې په بحث کې هم ورته نغوته وکړه ارياني ژبې يوه ډله ژبې دي چې آره او ستنه يې بوې يوا ځېنۍ ژبې يعنې لرغونې آرياني ژبې ته رسېږي دا ژبه دلرغونو هندي آريايانو د ژبې سره يو ځای داندو اروپايي ژبو ختيځه څانگه چې (آريک) ورته ويل کېږي تشکيلوي. دا ژبې په پراخه سيمه کې چې د سهيل له خوا دفارس خليج او عمان سيند، دلويديځ لورته دبين النهرين او شمال له خوا دمرکزي آسيا دښتې او دقفقاز غرونه رانغاړي. په ختيځ کې دافغانستان او دپامير ځينې برخې داباسين ترخولې پورې نيولې دي آرياني ژبې په پورته ياده سيمه کې خپرېدي چې دبشپړاوي پړاوونو او گرامري جوړښت له مخې په درېوو مهالي دورو وېشو.

۸-دآرياني ژبو دورې:

۸-۱لرغوني دوره: دلرغوني دورې ژبې دليکنې له پيل يعنې ۱۲ق.م تر۳۳۱ ق.م پورې، په دې دوره کې سربېره پر اوستا، زړې پارسي، ميدي او ساکي ژبې هم شتون درلوده، ميدي ژبه (ميديان) دمرکزي او لويديځ پارس اوسېدونکي وه او د۸۲۵ق.م کال وروسته دآشورپاچاهانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډبرليکونــوکې ددوي دنــوم يادونــه شــوې ده .ددې ژبــې ځينــې اداري اصطلاحات دزړې پارسي اويوناني په ډبرليکونوکې ليدل شوي دي ميدي ژبه دلرغونو ميدي قبايلوژبه ده چې په ۸مخزيږد پېړۍ کې يوځانګړې دولت دپارس په شمال لوېديځ(همدان) کې جوړکړ.(۲۹: ۹ مخ)

همدارنګــه اوســتا ژبــه:دلرغــوني بلــخ او دهغــه وخــت دزردشــتي ديــن دکتابونودليک ژبه وه.

ساکي ژبه ساکي Saki:دلرغونوساکوژبه چې کتيبې ياډبرليکونه يې په تورفان کې موندل شوي دي د ۸ او ۷ ق.م پېړيوڅخه دسکيتي په نوم او له ۴مخزيږد ترلومړۍ مخزېږد پورې دسرماتي په نوم اوله لومړۍ ميلادي پېړۍ څخه دالاني په نوم ياده شوې ده .دا ژبه دتورې بحيرې له غاړوڅخه دچين ترپولوپورې پراخې سيمې کې خبرې پرې کېدې اوليکنې يې لږ راپاتې دي چې پــه نشــت حســابېږي؛ يوازې يوشــمېرکلمې يــې چــې غالباًدځانګړونومونوپــه توګــه پــه لرغــوني يونــاني،لاتين اولرغــوني هندي(سانسکرېټ) کې ليدل کېږي.(۹: ۵-۶-۱۳۴مخ)

۸-۲دآرياني ژبو منځنۍ دوره:

لــه ۳۳۱ ق.م څخــه داســلام دســپېڅلي ديــن ترخپرېدوپورې.پــه لوېديځــه آرياناکې دپارتي (پهلوي اشکاني)،منځنۍ پارسي (پهلوي ساساني) او په ختيځ کې سغدي ،خوارزمي باختري ژبه،ساکي،ختني،تمشقي او آلاني شــواهد لري.چــې ســغدي دزرافشــان ددرې دلرغونــو اوســېدونکوژبه ، خوارزمي دلرغونوخوارزم دآمو دلاندېنۍ برخې ژبه او باختري دلرغونو باختري وګړو ژبه چې په يوناني ليک دوداو الفبې ډبرليکونه او کتيبې موندل شوي دي.همدا ډول سکيتي ژبه دهغوجګړه ماروکوچيانو ژبه ،چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتورې بحيرې او ازوف بحيرې ترمنځ سيمه کې د چين ترپولويې لېږد رالېږد درلوده.

۸-۲-۲ پارتي ژبه: دلرغونو پارتيانو ژبه چې د رشنکانو په دوره ۲ق.م تر ۳ ميلادي پورې د ټولې پارتيا د شاهي قلمرو، منځنۍ آسيا او پارس کې د دولت رسمي او اداري ژبه وه. (۴۳:۱۲)

۸-۲-۱ پارتي **Partian** ژبه: په زړه پارسي کې ParΘava په لاتين کې Parthia، دآريانا د شمال ختيځ سيمې ژبه پارت وه چې پولې يې د خراسان دايالت د ګرکان د سيمې او د ترکمنستان هېواد سره برابرې دي. دآرياني ژبو په تاريخ کې د دې ژبې ارزښت او اهميت د اشکاني کورنۍ چې د فرسيک له ډبرخخه يو ببېل قوم وو، د ۵۰۰ کلنې واکمنۍ پورې تړلې ژبه وه چې د پارس او ګاونډيو سيمو باندې کړې ده (۲۴۲ق.م تر ۲۲۴ ميلادي) پورې اشکانيان د پارس د شمال د ايراني يا اېرياني کوچيانو قبايلو رهبران وه د دريمې ق.م په لومړۍ نيمايي کې پرپارتيانو بريالي شول. د خپل نوي هېواد ژبه يې قبوله کړه او هغه يې د پارس د خپلې سترې پاچاهۍ درباري ژبه کړه. کومې ليکنې او آثار چې له پارتي ژبې څخه پاتې دي په دوه ډلو وېشل کېږي.

ړ- په پارتي ليک آثار: کوم ليک چې اشکانيانو د پارتي ژبې لپاره غوره کړی وو ارامي ليک څخه را منځته شوی وو او له ښي لور ګين لور ته ليکل کېده (T-š-r-q-p-s-n-m-l-k-y-h-z-w-h-d-g-b-) د دې آثار د نسا ښار د کنډوالو کډرو چې شمېر يې ۳۰۰۰ ټوټو ته رسېږي چې په پوستکولايکل شوي دي او رامان، سکې، مهرونه، ګاڼې يا جواهرات او لنډ ډبرليکونه دي.

ښ- په مانوي ليک آثار: دا ليک هم له ښي لوري ګين لوري ته ليکل کېده د پارتي ليک په نسبت د مانوي ليک هرتوري يوازې يو غږيز ارزښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـري.(b-t-s-š-ŗ -q-d-c-f-b-z-ž-U-w-h-d-r-g-b) آثـاريې اردهنـګ پـرس Ardahangwifras آمـو Ammo او مـانوي متـاآخره یاوروسـتي آثـار دي (مخ ۱۳۷:۹)

۸-۲-۲ سغدي ژبـه: –پاړسي کې Suguda تـاریخي مخینـه یې د سغدي ژبې لیکني مدارک دلرغون پېژندونکولاسته راغلي آثار او تـاریخي دورې (آریایي، یوناني، چیني او اسلامي) په ډاګه کوي، چې سغد تېرد ق.م دویمې په شاوخواکې د سمرقند په شاوخوا او زرافشان دره کې او سېدل پـه لـومړۍ مخزېـږده زریـزه کـې د جیحـون او سـیحون سـیندونو تـرمنځ یـا مـاوراالنهر پراخـو ورشـوګانو ته راو خوځېـدل او د خپلـو نـورو پښـتونو یـانژادونو قومونو یعنې؛ سـاکانو، باختریـانو او خوارزمیـانو ترڅنګ استوګن شول. او د ۶ تـر ۴ ق.م پېړۍ پـورې د هخامنشیـانو تر واکمنـۍ لانـدې وه. د زرافشـان درې پراخـه سـیمه او نـورې اړونـدې سـیمې یې، چـې د یونـان د پخوانیـو لیکوالو پـه لیکنـو کې یـادې شـوي د ۸ زېږدیـزې پېړۍ پـه پیـل کـې د عربو سـرتېرو په لاس ورغلـې د سـغد پلازمېنه سـمرقند د چین او لوېـدیځ تـرمنځ دوربېنـمو دلاروپرسر ځـای ځـای ګـی یـا موقعیـت درلوده. د سـغد سـوداګروګڼ شمېرکډوال د دې لارې پـه اوږدوکـې د خپـل هېـواد د ختـیځ لورتـه میشـت کـړل، چـې پـه پایلـه کـې د رکسـتان او چـین تـرمنځ لږترلـږه منځګړې ژبه شوه. په لرغونې دوره کې سغدي ژبـه د زرافشـان درې او د هغـې پـه ګاونـډیو سیموکې دود وه. پـه سغدي ژبـه لیکنـې او کتیتبې د چینـي ،سانسکرېټ، سریاني او منځنـۍ پاړسي ژبـو ژباړې دي، لاسـوندونه یـې ډېـرې د بـودایي ،مـانوي او د هغـه وخـت پـه مسـیحي دیـن پـورې اړونـد دي، دیغنـایي پـه نـوم د سغدي ژبې یـوه لهجـه د تاجکسـتان هېـواد د علیـا زرافشـان د برخې دیغنـا پـه لـوړه دره کې تراو سـه مهالـه خوندي او ژونـدۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې ده، چې د سغدي ژبې پاتې شونې ورته ویل کېږي.له دې منځنۍ آریاني ژبې څخه د پام وړ اثارپاتې دي لکه حکاکي شوې سیکې او مسکوکات، منسوجات، پوستکي، ګاڼې او کدړي چې په سغدي ژبه لیکل شوي دي دا ټول آثاردوریښمو دلارې په اوږدو کې ترلاسه شوي دي او په باوري توګه د۵ او ۲ مخزېږد پېړۍ پورې تړاو لري.د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د تورفان سیمې او مغ غرڅخه چې کوم ځیزونه دلرغون پوهانو کشفیاتو په لړکې ترلاسه شوي دي عبارت دي لـه: غیر دیني، مسیحي، بودایي او مانوي سغدي آثارهغه لیک ،چې د سغدي متون په لیکلو کې ترې کاراخستل شوی دارامي لیک څخه اشتقاق شوی دی.سغدي ژبه تر۲ هجري یا لېږدیزې پېړۍ پورې شتون درلوداو له دې مهاله وروسته دپارسي (کلاسیکې پارسي) اوترکي ژبې دنفوس او اغېزوپه ترڅ کې له منځه ولاړه .دا ژبه دآریاني ژبو دمنځنۍ دورې له ختځې ځانګې ،چې دلومړۍ زېږدیزې پېړۍ څخه تر۱۳ میلادي پېړۍ پورې د تورې بحیرې څخه ترچین پورې په ستره جغرافیایي سیمه کې آریاني قبایلودیوې برخې خلکوژبه وه اوخبرې پرې کولې چې ابېځي یې په لاندې ډول دي:(-l-i-u-ū e-ē-∂-o-ō-a-ā-b-b-c-d-ɛ-f-y-g-h-j-k-q-l-m-n-p-r-s-š-t-θ-w-x- y-z-ž-s-t-č) (۹: ۵-۶- ۱۳۹مخ)

۸-۲-۳خوارزمي :

خوارزمي ژبه(اوستا Xuairzem زړه فا رسي huvarazmiya): د سغدي خپلوانه ده او د آریاني د منځنۍ دورې د شما ل ختیځو ژبوله ډلې څخه شمېرل کېږي،چې مخکې دآمو سیند کوزنۍ برخې په واحد ونوکې دود وه او تر اورال سیند پورې غزېدلې وه . تر څوار لسمې مېلادي پېړۍ پورې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

شتون درلود ، خوله دغه نېټې وروسته ترکي ژبې اغېزو په خپل ځان کې ورکه کړه. د خوارزمي ژبې له پاره ښايي په دوه دورو ويشنه وکړو :

منځنۍ يا پخوانۍ خوارزمي ، چې په (آرامي خوارزمي) ليک ليکل شوې او مناخره خوارزمي چي په (عربي خوارزمي) الفبا ءليکل شوې ده (۳:۵۲۵مخ).

د توپراق قلعه د لرغون پېژندونکو تر لاسه شوي آثار چې په خوارزمي ژبه په پوستکو(څرمنو)اولرگيو باندې ليکل شوي ، د څلورمې او دريېمې قبل الميلاد پېړۍ پورې تړاولري.

د متاخرې خوارزمي آثار چې د حجم او مطلب له پلوه ډېر د پام وړدي ، په دولسمه او ديارلسمه زېږديز پيړۍ کې په عربي ليک ليکل شوې دي .(متا سفانه ددې متونود لوستلو ستونزه د ټکو او اعرابو نشتوالی دی)

ابوريحان البيروني د خوارزمي ژبې يوشمېر لغات (د مياشتو ، ورځو ، جشنونو او دولس گونو مياشتو نومونه په خپل آثار ، التقهيم او آثار الباقيه کې را نقل کړي دي.

۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria

باختري ژبه د آرياني ژبو دمنځنۍ دورې د شمال ختيځ گروپ څخه او د لرغوني پلخ دسيمې ژبه ده. دا ژبه له يوې خوا د پښتو ، يدغه اوفخجي ژبو سره او له بلې خوا د منځنۍ دورې د سغدي ، خوارزمي او پارتي ژبو سره ډېره نږدې خپلوي لري.

داژبه د سرخ کوتل د ډېر ليک تر موندلو پورې په بېلابېلو ژبويا دېده. ځينو پوهانو تخاري Tokharia او د سرخ کوتل د ډېر ليک کاشف رښتيني او حقيقي تخاري eteo- Tokharia ، ځينو نورود اوښتي يوناني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود د کارونې له مخې د ګریکو باختري Greco-Bactarian په نامه او ځینو نورو بیاد کوشاني واکمنانو په نامه دا ژبه کوشاني Coshano نومولې ده.

د باختري ژبې د نامه او اساساً د هغې د فهم د کیلي په برخه کې تر هر څه دمخه د هېننګ پوروړي یو.

نوموړی لومړی ځل په ۱۹۲۰ م کال د سرخ کوتل د ډ بر لیک د تحلیل او ژباړې وروسته دا ژبه د باختري په نامه ونومولـه او همدارنګه ده د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په نومونو کې د iska وروستاړی لکه وازشـکا vazesko ، هویشـکا ooesko او کنیشـکا Kanesko چـې د لرغوني آریایي د تفضیلي صفت Sta-ka * یې تکامل کړی ، و پیژانده.

نوموړي څرګنده کړه چې د دې درې نومونو وروستني جز یوازې د پاختري ژبې د غربیز تحول له لارې دفهم وړ دی او معنی لري.

ګرشویچ د هیننګ نظر تائیدوي او لیکي: « هېننګ په دې څرګندونې سره چې د دې درې ګونو نومونو وروستاړي ، یوازې دهغې ژبې په ځانګړي غربیز تحول کې مفهوم او معنی پیدا کوي ، کوم چې نوموړي دغه ژبه باختري ګڼلې، نو هېننګ د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په پېژندنه کې ، چې په خپله باختري ژبه وه ، بریالی شوی دی. سره له دې چې د دې واکمنانو نیکونه لکه څرنګه چې ټول په دې باور دي ، ساکان وه. دوی کیدای شي د یوې کورنۍ غړي وي، چې دغه مهال یې د دښتي ساکانو له منځه سرراپورته کړی وه. »

په باختري ژبه کې لنډ واولونه i, u,a او اوږده واولونه I,o,a د کلمې په پیل او منځ کې لیدل شوي دي. خو د e,o او u لپاره په ندرت سره شواهد

(c) ketabton.com: The Digital Library

موندل کېدای شي. په دې ژبه کې شل کانسوننټ لیدل شوي چې عبارت دي له:
x,f,t,ts,s,s,r,p,n,m,L,k,e, dz,z,z,g,r,t

۸-۲-۵Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:

د سرماتي اصطلاح دلته په ځانګړې توګه د توري بحیرې په شمالي ختیځ وکې د ایوني سوداګریزو ښارونو د یوناني کتیبو په آریاني نومونوباندې چې د اشخاصو له نومونو او د یوشمېر اقوامو له نومونو څخه تشکیل شوي ، اطلاق کېږي. (د څلورمې ق.م پېړۍ څخه تر لومړۍ ق.م پېړۍ پورې).

ښایي د کوبان سیمې Ɵeo onatafan زرینه کتیبه سرمتي وي، د هرورت او اسرابو د لیکنې پربنسټ د روسیې جنوب او د توري بحیرې شمالي ختیځ تر دانیوب سیند پورې ددوي سرمتي کېدل په څلورمه ق.م پیړۍ کې شوې وي.

آلاني ژبه په پیل کې د تاریخي ګزارشونو پربنسټ ، په ځانګړې توګه د ځانګړو ژبو صورتونو (ښو)په اړوند پوله بندي شوې وي. ګومان کېږي چې بېزانسي ، چیني ، مغولي ، اسلامي ، سریاني ، زړه ارمني ، زړه ګرجي او زاړه رومي را وروسته زاړه منابع اوهمدارنګه د منځنیو پېړیو د مجارستان زاړه منابع و ،زړې آلاني عام نومونه ، د اشخاصونومونه ، د اقوامونومونه او د ځایونو نومونه په ځان کې رانغاړي. د سرمتي او آلاني نور اسناد د آریاني د پوروني ښکارندوی دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمتي او آلاني ترمنځ د ژبپوهنې دقيق تفکيک نا شونی دی. د الانيانو مهم آثار دوه نادرمتون دي ، چې يويې په يوناني ليک د بېزانسي ليکوال يو حناتزس (۱۱۱۰ م- ۱۱۸۰ م شاوخوا) دوه کرښيزمتن دی، چې د خدايانو د پيدا ښښت د اسطوروپه پايله کې ليکل شوي او دوهم يې په زليخپوک کې د لسمې او يوولسمې مېلادي پېړۍ په يوناني ليک د قبر بر شناختې آلاني ليکنه ده.

۸-۳آرياني ژبو معاصره دوره:(د۸او۹زېږديزې پېړۍ څخه تراوسه پورې). اوسنۍ آرياني ژبې او ګړدودونه چې له مرکزي آسيا نه ترعمان او پامير څخه ترقفقازه پورې وېل کېږي او خلک خبرې پرې کوي.

دآرياني ژبودوروته دلنډې کتنې څخه وروسته اوس دبحث اصلي بهيرته بېرته ورګرځو چې له ساکي ژبې وروسته دزماني وېش له مخې پرپارتي ژبه بحث وکړو.

۸-۳-۱د معاصرې دورې د ژبو ځانګړتیا وې:

له تاريخي پلوه معاصرې ژبې د اتمې او نهمې زېږديزې پېړۍ څخه په عربي ليکدود (دهرې ژبې په خويا ډېرو ځانګړو توروسره) ليکل کېږي ، پرته له څو ژبو څخه چې د پخواني شوروي اتحاد په سيمه کې دود وې او د شملې پېړۍ د ډېرشو کلونو را هيسې تراوسه پورې دهغې دليکنې له پاره د هرې ژبې دځانګړې سيريلي الفباء(ابېڅو) څخه کار اخيستل کېږي.

د آرياني د معاصرې دورې له ژبو څخه ، پاړسي ، دري او تاجکي اوس مهال دربواړه دبېلوهېوادو ژبې دي ، چې د تاريخ په اوږدو کې يې په بېلا بېلو ليکدودونو له ځانه ډېر آثار پرېښي دي او د اوومې او اتمې ميلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ څخه يې د آريانا په خاوره کې خپل خپراوي ته پراختيا ورکړې او د لوېديځې آرياني لهجې (پهلوي اشکاني) ځای يې ونيو ، په فارس او خراسان کې په پراخه توګه وغوړېدې.

په راوروسته پېړيو کې يې ماورالنهر ته مخه کړه . د زرافشان درې او دهغې دګاونډيو سيمواو وسېدونکي چې سغدي ژبې وو او همدارنګه د بېلابېلو لهجو لکه باختري، ساکي ، او د پخواني تخارستان د تخارۍ د ويونکو تر منځ يې نفوذ پيدا کړاو تر يو وخته پورې د دويمې ژبې په کچه کارېدله ، چې ددې ګڼ‌دودونو له منځه را وروسته له بوې خوا دري اوله بلې خوا ترکي ژبې د هغوی ځای ونيو.

پس له هغې چې دغه سيمې دري ژبې شوي ، ځينې غږيزاو ګرامري توکي په ځانګړې توګه ددغه سيمې د پخوانيو ژبو کلمات يې په ځان کې جذب کړل.

کله چې دري ،دغه سيمې ترخپل پوښښ لاندې کړې، په منابعو کې د پاړسي، دري په نوم ونوموول شوه.

ليکدود يې د څوځانګړو تورو په ډېرېدو سره عربي شو. ددې له پاره چې د منځنۍ پاړسي اوزړې فارسي سره يې توپير وشي چې دوی يې پخوانۍ بڼې وې، په علمي ليکنو کې د نوې فاړسي (کلاسيکې فاړسي) په نوم يادېږي.

له لسمې زېږديزې پېړۍ څخه د فاړسي او دري ژبې د شعرواودعلي– تاريخي ادبياتودغوړېدا دوران پيلېږي او نړۍ وال د ستروشاعرانو لکه رودکي، فردوسي ،سنايي، خيام ، سعدي ، حافظ ، جامي او مولانا شاهدان دي. په دې دوره کې سترتاريخ پوهان لکه بيهقي ، ګردېزي ، ابن سينا او ...... په پارسي او دري ژبه خپل آثار نړۍ والوته وړاندې کوي. پاړسي او دري ژبه نه يوازې دمرکزي آسيا او فارس د اقوامو ليکنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ادبي ژبه وه ، بلکې په نږدې ختيځ او منځني ختيځ کې د نورو ګڼو قومونو لکه د آذربايجان ، کردانو ،هنديانو او د مرکزي آسيا د ترک قومونو ليکنۍ ژبه هم وه.

د پارسي اودري ادبيات د بېلا بېلو ټبرونو د استازو (په بېلا بېلو مورينو ژبو) لاس ته راوړنه وه ، چې له قسطنطنيې څخه د ختيځ ترکستان تر ښارونو اوله ققفاز څخه د هند تر شمال لوېديځ پورې په پراخه قلمرو کې ميشت وو.

ددې ټولو سره سره بايد په ياد ولروچې د پارسي او دري ادبي ژبو د قواعدو په تشکيل کې د پخواني افغانستان(خراسان) ، سيستان او ماورالنهر شاعرانو او ليکوالانو اصلي ونډه درلوده.

پاړسي اودري د منځنۍ پاړسي مستقيمه پاتې شونې ده او د منځنۍ فارسي سره يې توپير په ځينو کانسوننټونو او ګرامري نظام کې په لاندې توګه خلاصه کولای شو:

په پاړسي دري کې نوميز(اسمي) نظام د پهلوي په شان تحليلي اړخ او د مخنيو او وروستنيو اضافي تورو څخه متشکلو يو شمېر جوړښتونو پراختياته ميلان لري. تحليلي توصيفي شکلونو (مرکب صورتونو) ته د پراختيا ميلان د فعل په نظام کې هم څرګنده ليدل کېږي. د ماضي نقلي مرکب صورتونه:

نوشته ام ، بعيده ماضي: نوشته بودم ، راتلونکې: خواهم نوشت ، مجهول: نوشته شد ، له اسم څخه د مشتق مرکبو فعلونو پر يمانه پراختيا ، لکه تبريک ګفتن ، ګرم شدن...... او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غږیزنظام پخوانی او اوسنی تحول

زړه فارسی	a	a	i	I	ai	u	u	au	ai	au
منځنـــی فارسی	a	a	i	I	e	u	u	o		
فارســـــی دری	a	a	i	I	e	u	u	o		
دری	a	a	e	I	e	o	u	u		
تاجکی	a	o		e	e	u		u		
فارسی	a	a	e	i		o	u			

	دری	تاجکی	فارسی	فارســـــی دری	منځنـــی فارسی	زړه فارسی
چند	cand	cand	cand	cand	cand	cwand
آباد	abad	obod	abad	abad	Abad/t	a-pata
امروز	emruz	imruz	emruz	imroz	Im-roz	*Ima-rauch
شیر	sir	sir	sir	sir	sir	xsira
سفید	safed	safed	safid	saped	sapet	spaita
خود	xud	xud	xud	xod	Xod/d	xauda

(c) ketabton.com: The Digital Library

xauda	Bud/d	bud/bud	bud	bud	bud	بود
gausa	gos	gos	gus	gus	gus	کوش

۲-۳-۸ پښتو ژبه: paşto (Pashto)

د آرياني ژبو د شمال ختيځ ډلې ژبه ده او د افغانستان په ټولو ولايتونو کې رواج اودود ده. په پاکستان کې (د پاکستان په شمال لويديځ کې) په سلوکې د اويا وګړو ژبه ده ، چې له شمال څخه په چترال (په ځانګړې توګه تر خوريانو) پورې او له ختيځ څخه په هزارې او ديره اسماعيل خان (په ځانګړي توګه تر پنجابيانو پورې محدوده ده. د پاکستان په شماليسرحد اتو کي غالبه ژبه ده او خوره وره د پاکستان په نورو برخوکې هم ويل کيږي [۲۱۴:۳۱مخ] .

په هند کې ډېر شمېر پښتانه اوسيږي او د نفوسوارشمېر يې نه دي ثرګند شوی. يو محدود شمېر پښتانه د چين په (سيانکيان) کې او له پنځو سو زرو څخه ډېر په ايران کې ژوند کوي. د افغانستان نفوس په سلوکې شپيته اويااوو ترمنځ پښتانه جوړوي اوتشکيل وي. په اوسنيو سيموکې د پښتنو د ميشتېدلو اټکل ستونزمن دی. شواهد په ډاګه کوي چې دوی لومړني آريايي مهاجرين دي. د پښتو paşto نوم کيداي شي په parşr کې د aw د وروستاړي[۴۸:ب] په ډېرلوسره parşuah يا parşa/u وي.

[۴۲:۲۴مخ] چې دژبو په نومونو کې په څو منځنيي آرياني ژبو کې موندل کېږي. داسې ښکاري چې د پښتو کلمه د ختيځو آرياني قومونو سره چې په زړو ادبي منابعو کې راغلي دي، اړيکې لري لکه د parşioc دنوم سره چې بطليموسراوړی، له ادبي دورې څخه مخکې پښتوژبې سيمې په دوو ګړدوديزو ډلوو وېشل شوي ، چې د دغو دوو لهجواوسنۍ استازې ، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې خوا دنوې پښتوټولنې لهجې اوله بلې خوا ونيتسياو په نوروسهېل ختيځولهجوکې زړې پاتې شوې دي.
تراوسه پورېژبپوهانود پښتوژبې څلورلاندنۍ لهجې په گوته کړي دي:
۱- سهېل لوېديځه لهجه (کندهارۍ) او ورڅېرمه سيمې.
۲- شمال لوېديځه (مرکزي غلجايۍ) يا خيځه لهجه: د افغانستان په ختيځ او شمال کې (د کابل ختيځ او د افغانستان شمال ختيځ ولايتونه)
۳- سهېل ختيځه لهجه: بلوچستان، بنو، وزيري، کاکشي شرنې، سپين /تور ترين.
۴- شمال ختيځه لهجه: د پاکستان شمال لوېديځ، پېښور، يوسفزي، مومند، شما ل ختيځ غلجي، افريدي، بنگښ اورکزي.(۹:۲۵مخ) زما په اند په اوس وخت کې پښتو ژبه څلور لهجې لري: کندهارۍ، مرکزي (کابل او شاوخواولايتونه)، لويه پکتيا، دافغانستان مشرقي ولايات او کوزه پښتونخوا. البته په کوزه پښتونخواکې کوټه او اړونده سيمې کندهارۍ لهجې ته ورته دي.

۸-۳-۳پاميري ژبې: Pamirian Languages

د ختيځو آرياني ژبو يوه ډله ده، چې د تاجکستان دبدخشان دغزني ايالت درود پنج درې په اوږدو، دهغې په شاوخوا اخانگو، دخاروغ په اداري مرکزيت اوهمدارنگه د دوی په گاونډي دافغانستان په بدخشان کې په بوه پراخه سيمه کې ويل کيږي. واخي، چې مرکزيې د واخان غاښې دي دا ژبه هم د چترال گلگېت، هنزه اودسين کيانگ په گاونډيوسيموکې ويونکي لري، په داسې حال کې چې سريکولي يوازې د سريکول دمعبرپه ختيځ کې دود ده، چې د پخواني شوروي اتحاد اوچين ترمنځ سرحد جوړوي.پردې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ سريکولي ډېره ختيځه ژوندۍ آرياني ژبه ده. د پاميري ژبو ويونکي د (۱۰۰۰۰۰) نفرو په شاو خوا کي ګڼل کيږي.
پاميري ژبې په ګوښي او جلا توګه داسې شمېرلای شو:
شغني – روشاني څانګه sugni and Rosani
شغني (شغني xurnun ziv د پخواني شوروي اتحاد د آب پنج په غاړو، په شمال کې له دشت څخه په جنوب کې تر درمورخت پورې او هم د ګونت (غند) درې او شهداي (شاه درې) په اوږدو کې ويل کېږي. د ويونکو ستر او مهم استوګنځی يې د خاروغ ښار دی، چې (۱۴۰۰۰) تنه نفوس (۱۹۷۴م) لري.
په افغانستان کې شغني ژبه د آب پنج د لوېديځو غاړو او د پرشيت په څو درو پورې محدوده ده. ډېره ګڼ مېشته سيمه بر پنجه کليوباندو کليواله سيمه ده. په جنوب کې د درمارخ کلي د غاران د ناحيې سره سرحدي کرښه جوړوي، د موجوده ګزارشونو پر بنسټ د افغانستان خواته وګړي ډېر کم شوي دي.
په شغني ژبه کې لاندې لهجې پېژندل شوي دي:
۱- د بجو لهجه، چې د شغني سيمې په شمالي سرحد کې د آب پنج په يوه کوچنۍ فرعي دره کې پرې خلک خبرې کوي.
۲- د شهدري لهجه (شغنۍ xoxdara ziv) چې د شهدري په اوږدو کې له منشاء څخه تر توديم Tavdem کل پورې ويل کېږي.
۳- د بروز (برواز) لهجه چې پخوا رشت قلعه (راشت قلعه) ته نږدې په همدې نامه په يوه کلي کې پرې خبرې کېدلې، خو اوس معياري لهجې د هغه ځای نيولی دی. د شغني ژبې ويونکي (۲۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شوروي اتحاد او د (۲۰۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰۰) تنو پورې په افغانستان کې ګډل شوي دي.

روشاني Rosani:

د رود پنج په غاړه له پستخوف څخه ، چې په جنوب کې شغني سره هم سرحد تر شپید پورې په شمال کې دود ده. د هغه دولسو کليو څخه چې روشاني په کې رواج ده د روشن (ومر) ، درزود Derzud ، بروش Barusan ، او د روشن Derisan کلي ستر دي. د ويونکو شمېرېې د (۱۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې دی ، چې له (۱۰۰۰ څخه تر ۱۵۰۰) تنو پورې يې په خوفي لهجه خبرې کوي. دا لهجه د خوف په فرعي دره کې روا ج ده په افغانستان کې روشا نن سيمه يوه نرۍ تراړه ده ، چې اصلي کلي يې چشنود Chasnud او پا يور Pajwar دي او د ښيوې په سيمه کې هم د روشانيانو د شتون خبر ورکړل شوی دی. د ويونکو شمېرېې له (۲۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰) پورې اټکل شوي دي.

برتنګي Bartangi:

د برتنګ د سيند په اوږدو کې له رامک څخه تر نکبست Nikbist پورې لږترلږه په شلو کليو کې ويل کېږي ، چې مهم کلي يې له برتنګ ، سپنج Sipanz ، بسيد Basid ، رزوچ Razuc ، هيجس Hidzes او رومد Ravmid څخه عبارت دي. په دوولهجو بسيد ، سپنج او رومد سره جلا کېږي. د ويونکو شمېرېې د (۳۰۰۰) تنو په شاوخوا کې اټکل شوي دي.

رشروي Rasorvi:

د رشروي ژبه د مرغاب او ګودره سيندونو په مسير کې په اتو کليو کې رواج ده. يعنې د پامير په يوه ډېره صعب الوصول سيمه کې ويل کېږي. ددې کليو له ډلې څخه روشاروه ستر کلي او ددې ژبې د پيدا ينښت اصلي منشاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ، چې په پخوانيو آثاروکې اوشري ورته وېل کېده (ظاهراً قرغېزي تلفظ رشروي وا وروستۍ ژبې ته يې لار موندلې ده) . ددې ژبې د ويونکو شمېر(۲۰۰۰) تنه دي.

سريکولي Sariquli:

دا دهغو خلکو ژبه ده ، چې په پخوانيو زمانوکې له شغنان څخه لوړو درونه کډه شوې دي او دغه لوړې درې د چين د سين کيانګ-اولېغور وارنيونو ترمنځ سرحد دی. سريکولي لوړيې د پا مير ډېرى ختيځې لوړې دي. دا ژبه د شغني-روشاني ځانګې پورې د نورو اړوندو ژبو څخه د جغرافيايي جلا والي له پلوه ډېر ارزښت وړده. دا ژبه درې لهجې لري:

۱- مرکزي لهجه چې د دې سيمې په اداري مرکز تاش قرغان او همدارنګه په ګاونډيو کليو په آندره (تيزناف ، جوشمان) کې رواج ده.

۲- د نژدې ختيځ لهجه ، چې د مرکزي لهجې ترڅنګ په وچه wacha دره کې تر بلدير Baldir پورې او همدارنګه په مريونګ Marinog کې هم وېل کېږي.

۳- د لېرې ختيځ لهجه ، چې په بورنګسل Burangsal ، کيچيک Kichik او تونګ Tung کې رواج ده. د سريکولي ژبې دويونکو شمېر (۱۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

يزغلامي Yazghulami:

درود يزغلام په دره کې د آب پنج له ځانګې څخه تر خافک کلي پورې رواج ده ددې ژبې د ويونکو دا ستوګنې مهمه سيمه اندربګ Andarbag ده او د ويونکو شمېر يې (۲۰۰۰) تنو ته رسېږي.

اشکاشمي Iskasemi: (۱۳۱:۲۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

زياتره په اشکاشم او دهغې په ګاونډيو سيمو ، چې دآب پنج رود په غاړه د افغانستان لورته پرتې او په دغه ځای کې د رود مسيرله لويديځ څخه شمال خواته اوړي ، رواج ده ، خو کېدای شي دغه ژبه د نوموړي رود په غاړه د تاجکستان لورته د رين Run په کوچني کلي کې هم وموندل شي. (تاجکي غاړې ته دغه موجود کلی د تاجکي ژبې اشکاشم په نامه دی) . يو کم شمېر رين ميشتو اشکاشمي ژبو خلکو په راوروسته وختونو کې دغه ځای پرېښې د پخواني شوروي په ګورن (د تاجکستان په غرنيو سيمو) کې يې د شومجين Sumdzin په نامه په يوه نوې سيمه کې کورونه جوړ کړي دي. د اشکاشمي ژبې ويونکي (۲۰۰۰)تنه ګڼل شوي ، (۱۵۰۰) تنه يې په افغانستان او پاتې نوريې د پخوانی شوروي په سيمه کي اوسېږي.

زيباکي Zebaki :

زيباک د آسيا ددې پرخې (د پامېري ژبو) يوه څو ژبيزه سيمه ګڼل کېږي. ځکه د غلته په زيباکي ، تاجکي ، واخي او شغني ژبو خبري کېږي. ددې ژبې د ويونکو شمېره له (۱۵۰۰) تنو څخه نه زياتېږي.

سنګلېچي Sanglici :

سنګلېچي ژبه د دريو سيمو ، پروخ Parux ، اسکتول Iskatul او سنګليچ Sanglich لهجه ده ،چې د وردوج warduj رود په لوړه دره کې واقع دی. د وېونکو شمېريې د څو سوو تنو څخه نه اوړي.

واخي Waxi :

د وخي جغرافيايي موقعيت د پا مير او هندوکش تر منځ د واخان غاښی دی . واخي ژبې کلي د آب پنج په غاړه د پخواني شوروي لورته له غرکوټ Namadkot څخه تر اتم Ratm پورې پراته دي او په منځ کې يې څو تاجکي ژبې کلي موجود دي. په دې کې دوه لهجې ، عليا او سفلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشخیص کیدای شي. سفلي لهجه له غرکوټ څخه تر درشج Darsaj پورې او علیا لهجه له شیتهرو Sitharv څخه تر اتم پورې رواج ده.
د آشور، لنګر او اتم کلي علیاء لهجه کاروي.
په افغانستان کې، واخي ژبې کلي اشکاشم ته نږدې له پوتور putur څخه تر رحد پورې د واخان سیند په برنیو غاړو کې غزېدلي دي. د واخي ژبې لهجوي توپیر په افغانستان کې هم مشهود دی. واخي ژبې کلي، په چترال کې د یرخون Yarxur سیند د بر نیو غاړو په اوږدو کې یعنې په هغه ځای کې، چې واخیان د خوریانو Xwar سره ګاونډیان دي، هم لیدل شوي دي. واخیان ایشکومن Iskoman په کرمبر Karambar دره کې هم استوګن دي او مرکزیې ایمیت دی. د وروستیو سر شمېرنو پر بنسټ د واخي ژبې د ویو نکو شمېر له (۲۵۰۰۰) یا (۳۰۰۰۰) څخه ډېر نه دي، چې له دې ډلې څخه (۱۰۰۰۰) تنه یې په پخواني یشوروي کې او (۱۰۰۰۰) تنه یې په افغانستان او (۳۰۰۰) تنه یې په هنزه کې دي
آسي (استي) assetic:
آسي ژبه د ختیځو آریاني ژبو له جملې څخه ده چې د قفقاز په شمال کې وېل کېږي. دا ژبه دوه لهجې لري، ختیځې لهجې ته یې (ایروني) او لویدیځې ته یې (دیګوري) وېل کېږي. ډېری آس قوم په ایروني لهجه، د ادبي ژبې بنسټ دی، خبرې کوي. لیکدود یې روسي (د څو ځانګړو اضافي توروپه درلودلو سره) دي. دا ژبه د لویدیځو ساکانو د ژبې پاتې شونې ده او د لرغونې دورې د آریا ني ژبو ډېرې ځانګړتیاوې یې تر اوسه ساتلې دي. د ویونکو شمېر (۵۰۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari

دا قوم د پښتنو له خوا د اورمړ په نامه ژبه يې اورمړي او استوګنځی يې اورمړ ياد شوی دی. د تاجکانو له خوا د اورمړ له خوا د اورمړ په نامه ، ژبه يې اورمړي او تاتوبی يې برکي برک ښودل شوی دی. پخپله اورمړيان ځانونو ته اورمړ ، خپلې ژبې ته اورمړي او خپل استوګنځي ته ګرام وايي.

اورمړي ژبه په افغانستان کې د کابل د سهېل په اتيا کيلومترۍ کې د عبدالصمد خان کلي ، نورالله خان کلي او د تقي کلي کې چې د لوګر ولايت د برکي برک ولسوالۍ اړوند دي وېل کېږي.

په پاکستان کې د وزيرستان په کانيګرام کې د پاسنيو(بالا) او کوزنيو(پاين) اورمړو په نامه ياد ېږي. په لوګر ولايت کې اوس د ا ژبه د سلو څخه په زياتو کورنيو کې چې دوګړو شمېرېې (۱۰۰۰) تنو څخه اوړي ، وېل کېږي او په کانيګرام کې د دې ژبې د ويونکو شمېرهم د همدې اندازې په شاوخوا کې ښودل شوی دی.

دا چې د وزيرستان د کانيګرام او لوګر برکي برک د اورمړيانو تر منځ اړيکې له ډېر پخوا څخه پرې شوي دي ، د دې دوو ډلو اورمړيانو لهجو له يو بل څخه په جلا او خپلواکه توګه تحول کړی دی. نن ورځ د يوې ډلې وګړي د بلې ډلې د وګړو په لهجه نشي پوهېدلای.

پراچي Paraci:

پراچي ژبه د جنوب ختيځو آرياني ژبو له ډلې څخه ګڼل کېږي. نن ورځ پراچي ژبه د هندوکش د جنوبي لمن په دريو دروکې رواج ده ، لومړی د شتل sutul درې په اتوکوچنيو او سترو کليو کې ، چې پنځه سوه کورنۍ پکې ګډون لري او ستر کلي يې دا دي: ماده ، اندواسات سنګ لخشان ، رويده ،سيغوار ، احمد اندور او استوفالو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم د غوچلان درې په شپږو سترو اوکوچنیو کلیو ، تاتخیشات ، کنده (دیان) ، سمبار ، مالیا ، مندیسات او ساغوسات کې چې (۲۳۰) کورنۍ لري.

دریم د پچغال درې په یویشتو کلیو ، ذکری ، غبن پاین ، دولت خاه خیل ، کیلی ، حسن خان خیل ، چنداغول /چندانمو کې چې اووه سوه کورنۍ لري .ددې کلیو پسې وروسته یوه پشه یي ژبې سیمه موجود ده او نور پراچي ژبې کلي چې ددې سیمې په تغقیب پراته دي عبارت له: شیغر ، لوکاسات ، المدیسات ، مغول بیک خیل دیقام ، اینیگرسات ، ابراهیم خیل ، ملک خیل ، زکریاخیل ، جبارخیل ، لتوخیل. کندی موسابر خیل ،فلعچه او خوجغار ځخه. شتل ده پنجشېر ته نږدې واقع ده او پچغان اوغچلان درې په نجراب کې دي.

یغنا بي ژبه : Yaghnobi

دا ژپه د تاجکستان د یغنا ب په دره کې وېل کېږي. سره له دې چې زیات ویونکي نه لري د ژبپوهنې د موازینو مطا بق د (سغدي) ژبې ژوندۍ بڼه او د هغې بلا فاصله پاتې شونې ، چې تر اوسه پېژندل شوې ده او د تاریخي ژبپوهانو ډېر پام يې ځان ته را اړولی دی.

کردي ژبه: Kurdis

کردي ژبه آریاني ژبه ده چې د ایران لویدیځ ته په ترکیه ، عراق ، ارمنستان او سوریه کې وېل کېږي. کردي ژبه ګڼې لهجې لري:

۱- کورمانجي هغه لهجه ده ، چې په عراق ترکیه او ایران کې رواج ده او په عربي لیکدود لیکل کېږي. کردي ژبه په سوریه کې په لاتین لیک او په ارمنستان کې په روسي لیک لیکل کېږي.

۲- ګورماني لهجه د کرمانشاه په ناحیه او زازا(د ترکي په ځینو ناحیو) کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اومـاني د کرمانشـاه پـه شـمالي ناحيـه کـې رواج ده. د زازا او گـوراني لهجو ځينې ځانګړنې د مرکزي ايراني لهجې په ځانګړې توګه د سمناني او سيوندي سره د نږدې اړيکو درلودل دي.

۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi

بلوڅي ژبه د بلوچستان په تاريخي سيمه کې دود ده ، چې نوم يې د هغې د اوسېدونکو يعنې بلوڅ څخه اخيستل شوی دی. په اوسني وخت کې د دې ولايت ځينې برخې پـه پـارس اوسـني ايـران پـورې او ځينـې نـوري يـې پـه پاکستان پورې تړاو لري. له بلوچستان پر ته د افغانستان په جنوبي سيمو ، د پنجاب پـه جنـوب لويـديځې برخې او د سند پـه ښـی غـاړه او د ايـران د پولې دننه په کرمان ، لارستان ، سيستان او خراسان کې هم ويونکي لري.
بلـوڅي ژبـه پـه دوو اصـلي ځانگوو ښـل کيـږي: ختيځـه ځانگـه رخشـاني Raxsani لهجه لري چې ستره ځانگه ده ، ټولـه مرکـزي سيمه يې نيـولې ده او د افغانستان او ترکمنستان لهجه هم په کې شامله ده.
سرواني لهجه په ايران کې د زاهدان جنوب تـه ، لتـوني Lotoni لهجـه پـه ايران کې د سرواني لهجې جنوب لورتـه او کچـي Keci لهجـه پـه مکران او پاکستان کې ده
هغه سيمې چې بلوڅي په کې دود ده:
الـف ـ د افغانسـتان پـه لوېديځ کـې لـه چخانسـور څخـه د هلمنـد سـيند پـه امتـداد ختيـځ لورتـه تـر لنـډي محمـد امـين خـان پـورې د سـلو زرو تنـو پـه شاوخوا کې بلوڅ او د دوو سوو زرو تنو په شاوخوا کې پراهيان دي.
ب- د ترکمنستان جمهوريت د مروې په کليو بانډوکې (پـه ټـوليزه توگـه د نولسمې پېړۍ پـه وروستيوکې څلو ښت زره افغاني کډوال شتون لري).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج – ایران کې (په ټولیزه توګه د سیستان او بلوچستان په ایالتونو ، لویدیځ لورته د زابل د شا وخوا څخه تر عمان بحیرې پورې په جنوب کې اوه سوه پنځوس زره تنه)

د - په عربي شبه جزیره کې (په ټولیزه توګه عمان ، عربي متحده امارات او کویټ کې اکثره هندي او پاکستاني مهاجرین پنځه سوه زره تنه دي) .

ه – پاکستان کې (په ټولیزه توګه د بلوچستان د سند په صوبو کې ، پرته له براهوي میشتې تراړې څخه یې شمېر ۳۶۰۰۰۰۰ تنو ته رسېږي) .

د بلوچي ژبې د ختیځې او لویدیځې ډلې فونمیکه الفبا

ختیځه ډله:- au - ai-p-t-ṭ -č-k-b-ḍ - d - q- j- f-x-ɵ-s-š-ž-Y-m-ṇ

a- ā- ē - ō -i - ī -u - ū -(n)-w-l-ŗ-r-y-h-b-ō-z

لوېدېځه ډله: - au - ai-p-t-ṭ -b d- ḍ -j -q-(f)- s-š-(x)-z-ž-Y- ṇ

n-ṃ-r -ŗ -h-y- w-l -y- a - ā- ē - ō -i - ī -u - ū

په مورنۍ ژبه لیکنه د نولسمې پېړۍ د ډېرو کمو خورو ورو آثارو پرته ، ډېرې په شلمه پېړۍ کې د ۱۹۳۰ وروسته او په ځانګړې توګه له ۱۳۴۷ لمریز کال څخه د پاکستان د دولت د جوړېدو سره هممهاله محدوده شوه .

تاتي ژبه:

دا د تات ټبرژبه ده چې دا قوم د آذربایجان او داغستان په ځینو سیمو کې اوسېږي . ټول تاتي ژبي خلک اوس په آذري ژبه هم خبرې کوي . د داغستان تاتي ژبي اوسېدونکي د ژبې په ځانګړي توپیر سره روسي لیک کاروي . تاتي ژبه د آسي ژبې په څېر خپل ترکیبي حالت ساتلی دی او کیدای شي چې له منځنۍ ساکي ژبې له لهجې څخه تحول کړی وي .

تالشي ژبه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبه د آذربايجان په خاوره کې وېل کېږي. تالشان د خزر بحيرې په لويديځه غاړه او دهغې په غرنيو سيمو کې اوسېږي. دوي د ققفاز د دوو ژبو، آسي او تاتي تر څنګ د يوې څانګې په حيث له منځه ساکي څخه تحول کړی دی.

کومزاري ژبه:

دا ژبه د فارس خليج جنوب په يوه سيمه کې او د عربستان شبه جزيرې شمال ته (بندرعباس ته مخامخ) وېل کېږي.

لري او بحتياري ژبه:

د صربستان په سيمه او د بختياري قبايلو تر منځ څو لهجې لکه (سري) او (لکي) رواج دی چې د نويو ايراني لهجو په کتار کې شمېرل کېږي.

۹-د تاريخ په اوږدو کې د آرياني ژبو څانګه تياوې:

دآرياني ژبو لرغونې دوره ډېره پخوانۍ دوره ده.اوستا ،لرغونې پرس، ميدي او ساکي چې د خپلو ډليکونو او شواهدو په وسيله پېژندل شوي دي ددې ژبو ترڅنګ کېدای شي دژبپوهنې دنرېوالي له مخې دلرغونې سغدي،لرغونې پارتي،لرغونې خوارزمي او لرغونې پاختري ژبو په شتون باندې هم سرې باوري شي.داټولې معاصرې ژبې او ګړدودونه په اصل کې له يوې واحدې چې آرياني مورينه Proto-Aryni نومېږي منشه اخستې ده .دآرياني مورينې يا لرغونې آرياني ژبې هېڅ لاسوند(سند) په لاس کې نشته. يوازې دهغې څخه پاتوشونوژبودپرتلنې له لارې،چې ليکلي اسناد لري په اټکلي يافرزي بڼه کېدای شي دهغې په اړه ځينې مواد تثبيت کړو.آرياني ژبې ترکيبي ژبې وې دنومونو، ستاينومونو، نومزرو اوغونډليز(نحوي) ونډه او رول يې په غونډله(جمله)کې د۷ يا ۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

حالتونوله لارې ترسره کېده؛نومونه له درې شمېرو:یوګړی،دوه ګړي او ډېرګړي(مفرد ،تثنیه او جمع) او له درې جنسونو:نارینه،ښځینه او نرښځوکی(مخنث)څخه برخمنې وې.د اضافت د تورو شمېر او دنحوي بڼو نښوونډه هم ډېره لږه وه .دلرغونې،منځنۍ او معاصرې دورې ژبې په دوه څانګو:لویدیځه او ختیځه وېشل کېږي،چې دلوېدیځې څانګې ژبې :منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني) ،پارتي(پهلوي اشکاني) دترکیبي اکر(حالت) څخه تحلیلي حالت ته اوښتې دي.په داسې حال کې چې ختیځې ژبې لکه سغدي،خوارزمي،باختري او آلاني دلرغونې ترکیبي بڼه دبشپړاوي یعنې تکامل سره ساتلې ده.(۱:۱۳۴مخ)

منځنۍ پارسي Middiam ژبه:دا پارسي دساسانیانو رسمي ژبه وه او پارتي داشکانیانو رسمي ژبه وه ،منځنۍ پارسي دزړې پارسي پاتې شونې او د پارسي،دري کلاسیک پارسي یا نوې پارسي مورده. دمنځنۍ پارسي ډېرلیکونه په درېمه،څلورمه او پنځمه میلادي پېړۍ کې دساساني پاچاهانو او ددغې دورې دسیاسي،مذهبي مشرانوله خوالیکنې شوې او تراوسه شته،چې بیا دسامانیانو په وخت کې د پارس له پولو اوښته ،شمال او شمال ختیځ ته خپره شوه او ورو ورو یې دنورو وړو آریاني ژبو او ګړ دودونو ځای ونیوه.په ۷ او ۸ پېړۍ کې دعربو دېرغلونو پرمهال د پارس،افغانستان ځینې شمالي برخې او مرکزي آسیاد پراخ قلمرو په ځینو برخو کې چې دخراسان په پراخو سیمو داخلې وې وېل کېده او (دعربو د سوبو او فوتوحاتو په وخت کې لرغونې نومیزې یعنې اسمي ځانګړنې ،اوښتنې،دجنسیت یعنې نارینه او ښځینه او ګرامري حالت یعنې فاعل او مفعول دنومځرو تصریف تقریباً بشپړ له لاسه ورکړو و ☹ ۱۱:۲۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

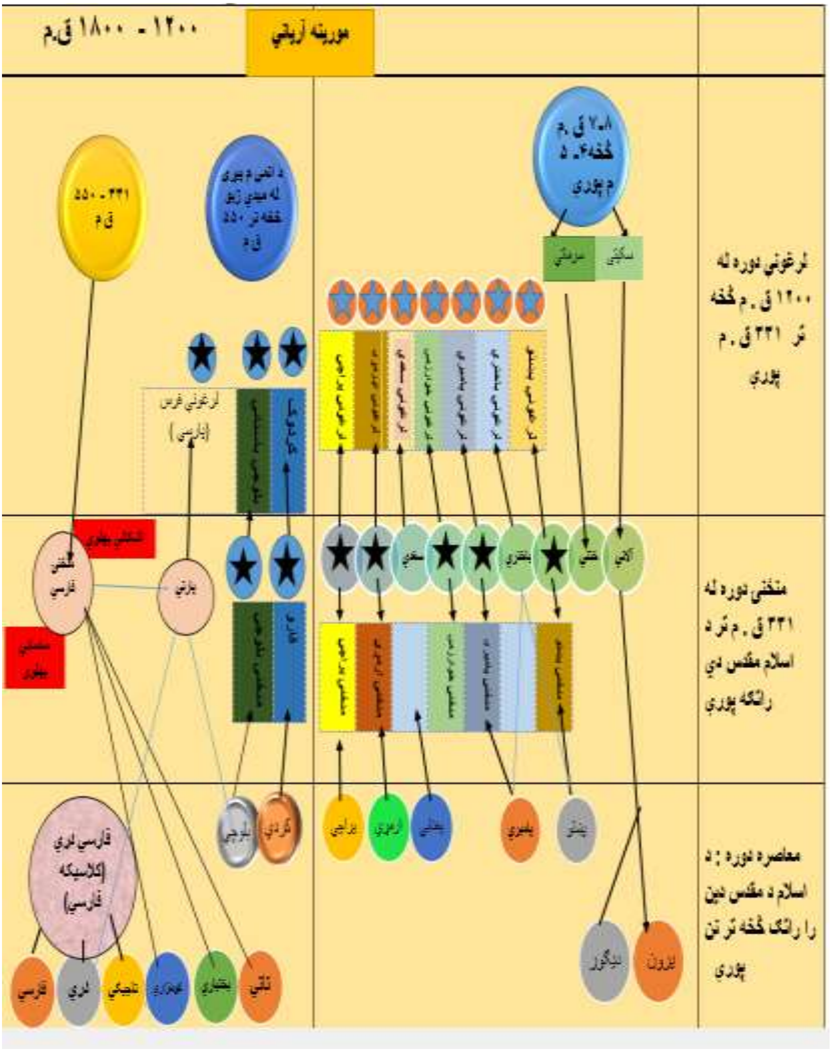

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

۱۰- لرغوني دوره

۱۰-۱ اوستا ژبه (Awesta)

په آریاني ژبو او ادبیاتو کې تراوس مهاله پورې تر ټولو مهم او لرغونی اثر اوستا ژبه ګڼل کېږي، چې د ۷ مخزېږد پېړۍ د زردشتي دین د متونو ټولګه په لاس راکوي، د عربو مسلمانانو په لاس د آریانا له سوبې او یا فتحې وروسته د زردشت دین پلویان د هند سیمو ته ولاړل او تر اوسه پورې پاتې خلک هلته ژوند کوي او لرغونی کیش یې ساتلی چې لږ او ډېر مذهبي ټولنه یې جوړه کړې ده چې په آریاناکې وروسته له دې یعنې د اسلام له راتګ څخه زردشتیانو ته ګبر ویل کېدل، که څه هم چې د آریانا په ځینو سیمو کې هم په لږ شمېر زردشتیان او سېدل د پارس او هند په شمال غربي برخو کې؛ د هندوستان پارسیانو د اوستاکتابونو پاتې شونې چې آریایي نیکونو په لرغونو زمانو کې له آریانا څخه راوړې وې د زردشتي دین کتاب لرغوني کیش سره یوځای وساتلې په آریایي قبایلو کې سندرې ،کیسې، داستانونه، حماسې او افسانې په هغو وختو کې چې یوځای په یوه ټاټوبي کې سره اوسېدل شتون درلود او د قبیلوي لېږد بېدنو او مهاجرتونو سره سم د اسندرې او کیسې پراخې او ډول ډول شوي دي. (۱۴: ۲۵-۲۶ مخونه)

او ورو ورو په تدریجي یې د هغه وخت د مذهبي موتونو او عبادتي لمانځنو او دعاو ورنګ غوره کړی دی د بېلګې په توګه: (ویدا) سندرې په هندي ټبرونو کې لومړی ولسي روایات او بیا لیکلي له یوه نسل بل نسل ته لېږدېدلي او د هغه وخت مذهبي بڼه یې موندلې ده. همدارنګه د اسې سندرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او روايات باختري قبايلو هم درلودل كوم چې په خپل اصلي استوګنځي ياهېوادبـاختركې پـاتې او يـايې دلو بـډيځ لورتـه لېږد بـدلي وه. ولـې د۷او۶مخزېږدپېړۍ دزردشت دهغـه وخت ديـن رامنځتـه كېـدوهغوي تـه دپاى ټكى كېښود او په ځاى يې د(ګاته)نظمونه جوړ شول،چې خلكوبه ده (آهورموزد)يـا اورمـزد نـومي ددوي پـه وينـا خـداى لمـانځنې تـه رابلـل اودلرغـوني باخترڅخـه دهغـه وخت زردشت ديـن ورو ورو دلوېديځ لورتـه خپرېده اوډېر وروسته يې (ميديا) دميديانوواكمنۍ سيمې دمركز په توګه وګرځېـدلې او مـذهبي مشـري يـې د(ماديـا) دمغـانو قبيلـې پـه غـاړه شوه. دنوموړي دين دپراختيا اوپياوړتيا سره سم ورو ورو دزردشتي ديـن كتـاب ياقانون يې بشپړجوړ شواو په هغه وخت كې يې ددې قانون پربنسټ(ګاتي) لوړ مقام او درناوي ورړ وه.رواياتاً له يونسل نه بل ته لېږد بدلى دى،چې ددې لېږد په بهير كې څه ناڅه بدلون اوتغييرات رامنځته كېږي په ځانګړي ډول پـه همـدې متونـوكې چـې خپلـه دهغـه وخـت دمـذهب بسـټ ايښـودونكي (زردشت) سره كـوم تـړاو اواړيكـه نـه لري.مګردغـه بدلون او تغيـرات ديـوه ګـړدود ياډياليكت نمونـه نـه ګڼـل كېږي،داځكـه چـې بـل ګـړدودتـه دنقـل پـه صورت كې خپلې ځانګړنې نشي ساتلى،بلكې په لږياډېره اندازه هغـه دبـل ګړدودځانګړتياوې مني،په همدې توګه دليكنو اوكتيبوژبه په تـدريج سـره دعـاموخبرواتړواو افـادې څخـه لـرې شوې او يـوازې دهغـه وخت دمـذهبي چاروډسرته رسولولپاره پـه كـار وړل كېدله،څرنګه چې دمذهبي مسـائيلو لپاره همدا يوه ژبه وه اودوختونوپه تېرېدسره دوروسـتيووختودليكوالواو مؤلفينو له خوا كوم چې نوي مذهبي متون اوليكنې شوې،هغه هم په همدې ژبه وه نو له دې امله دا ژبه دعامو خبرواترو ووتله او لـه دې ځايـه دا سـتونزه پيـل شوه چې په دغه مړه ژبه ترنورو لومړى متونونه او ليكنې آثار تشخيص

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي.داوستا ليکلی اثراو متونونه کېدای شي لومړی ځل سل کاله دعيسی(ع) له زېږون د (ارشکانو) په وخت کې دآرامي الفبا او ابېڅودبنسټ او اساس په يو ډول ليکل شوي وو،چې په هغوي کې دخپلواکو(واول) غږونولپاره توري نه وه اودناخپلواکويعنې(کانسوننتهونو) غږونولپاره هم يو توری کولای شول،چې دډېروغږونو لپاره وکارول شي.په همدې بنسټ ليکلي متون هم زمورلاسته نه دي راغلي او ځينې پوهان خو داحقيقت بېخي نه مني.بې اختلافه راتلونکې قانونچه د(ساسانيانو) په وخت کې د۴ پېړۍ په پای يا د۶پېړۍ په منځ کې جوړه شوې ده ،هغه په استثنايي توګه ناليکلي اويا دارشکانودمتن پـه وسيله دناليکلي دود داغېزې لاندې تردغه وختـه رارسېدلې ده.داوستايي ديني متونو لپاره دپهلوي الفبا پربنسټ ځانګړي توري په کار اچول شوي وه؛چې هرتوري خپل تلفظ په بشپړه توګه ادا کاوه ددغو متونوټولګه ،(اوستا) نومېدله ،چې (بنسټ) او اساس معنا لري.په زړه پارسي کې ورتـه (استاک) کاربدله چې ژباړه اوتفسيريې پـه پهلوي ژبـه نـومېږي چې معنا يې پوهنه ياعلم ده چې دپښتوژبې پې+ژند=پېژندنه سره يې ريښه يوه ده له پورته ياد وخت وروسته داوستا دليکنې دويمه دوره پيل کېږي او په منځنۍ آسياکې داسلام دسپېڅلي دي دخپرېدو او عربي الفبا دمنځته راتلواوفرهنګي مسائيلوورو ورو کمزوي تجزيه او هېره شول.او يوازې دعبارت برخه پاتې شوه ، اوداوستايي متونونو ژبې اوکلتوري مسائيلولومړی حجم له ۴ برخې نه ډېرنه دی راپاتې (ارشاد اورنګزيب ۱۸۷مخ)څرنګه چې مخکې هم نغوته ورته وشوه کوم اوستا چې په لاس کې راپاتې دی په ۵ برخو وېشلی دی:يسنها ،ويسپرد ،ونديداد ،يشتهااوخورده اوستا له بل پلوه دژبنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونتوبونو او ځانګړنو له مخې اوستايي موتون په دوه ډلو وېشل شوي دي:۱ګاهاني ۲ مؤتخره اوستايي موتون(۲۰:۳۶مخ)
ځینو پوهانو اوستا ژبه د زړې اصلي آرياني ژبې څخه دويدي ژبې سره یو ځای او غبرګه رامنځته شوې ګڼي او درامنځته کېدو ټاټوبی باختر دی، چې باختري ژبې يې هم بولي،لومړنی اوستا چې دزردشت دوخت ژبه وه ؛او داوستا کتاب پرې کښل شوی وه ، ورو ورو له باختري څخه شاوخوا سیموته خپره شوه. اوددې زړې باختري اوستايي ژبې آثار نه دي راپاتې.(ګاته)چې داوستا یو ټوک دی دځېړونکوپه اند هغې زړې باختري او اوستاته تړدې دی(حبيبي-تاریخ،۱۹۲تر۱۹۳مخونه) اوستا ژبه دهغه وخت په روحاني مسائیلو او ددیني کتابونوپورې اړه درلوده اوپه وروستیووختونوکې همدې پورته یادو مسائیلوپورې منحصره پاتې شوه .(۱۵:۱۸۷مخ)

۱۰-۲داوستاکشف،څېړنې او پېژندنې لنډه تاریخچه:

دلرغونويوناني،ارمني،سرياني اودعربو ليکوالواوپوهانو ليکنې داوستاديني اومذهبي کتابونو يادونه په لرغوني آرياناکې کوي همدارنګه د(۱۰تر۱۱پېړۍ) دفردوسي په شاهنامه کې دآرياني ژبو اوټبرونوحماسي ،افسانې په نظمونوکې داوستا يادونه شوې ده.دپورته يادونو سره سم ،پوهانوداوستا دلومړنۍ خطي نسخې په اړه په ۱۷ او ۱۸ زېږديزه پېړۍ کې خبرتيا اومعلومات ترلاسه کړل چې ديو څو ټوټويا خطي قطعودرلودونکې وه .څرنګه چې داليکنۍ ټوټې په يوه ناپېژندل شوې ژبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوي وې دو بلو او کارونې وړ نه وې. ترڅو پورې چې د ۱۸ پېړۍ په نیمایي کې یو فرانسوي څېړونکی د انکتیل دو پرون Anguetil Duperron په نوم (۱۷۳۱-۱۸۰۵ میلادي) هند ته سفر وکړ او د اوستا پېژندنې بنسټ یې کېښود؛ نوموړي وروسته له دې چې څو خطي پاڼو د اوستا سره، چې د اکسفورډ په آرشیف کې وې بلد او آشنا شو نو د هند په لوري یې په مسؤلیت سره سفر پیل کړ او د اهیله او اټکل یې درلود چې د اوستا د کتابونو رازونه به راسپړي. ده په هند کې شپه کاله تېر کړل (۱۷۵۵-۱۷۶۱ ز) او له ډېرو ناخوالو سره مخ شو د هغه وخت د زردشتي دین روحانیونو سره په اړیکه کې شو او د هغوي باوریې ترلاسه کړ. د لرغونو اوستایي موتونو په ویلو او مطالعه لاس پورې کړ او څو خطي نسخې یې په لاس راوړې په ۱۷۶۱ ز کال بېرته پاریس ته ستون شو او دراټول کړیو لیکنو نسخو په څېړنه یې لاس پورې کړ، چې وروسته د ده د هڅو او کوښښونو په پایله کې د اوستا ژبې د ژباړې لومړنۍ بڼه په یوه اروپایي ژبه (فرانسوي) منځته راغله او متونونه یې د اوستا ترسرلیک لاندې، د زردشت... له تعلیقاتو او حواشي سره خپاره شول.[۲]*

په دې توګه د اوستا پېژندنې په برخه کې د الومړنی اثر دی چې تر اوسه پورې اوستا د آریاني ژبو او ادبیاتو په اړه ترټولو لرغونی او مهم اثر ګڼل کېږي. د دو پرون دا څېړنه هم تردوه درې پېړیو او آن تر اوسه د فیلالوژۍ پوهانو، ژبپوهانو، تاریخ پوهانو او ختیځ پوهانو د ډېرې پاملرنې وړ ګرځېدلې او د لوړ څېړنیز ارزښت څخه برخمن دی؛ ځکه چې ځینې برخې

Zend Avesta Ovraga De zoroastre…trad.en fruncais sur poriϴnal zend.*[۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې داوستا لږترلږه دوه دوه نيم زره کاله مخکې دعيسى (ع) دزوکړې څخه زمانې پورې اړه لري اودهغه وخت دآرياني ياآريايي وګړو او ټبرونو د ژوند هر اړخيزې خاوې لږ او ډېرې څرګندوي لکه: تاريخي، کلتوري مسائيل ،دودونه ،مذهبي عقايد ،باورونه اودپهلوانی حماسې اتلولۍ په خپلو ليکنو کې رانغاړي.کـه څـه هم چې دا لومړنی اثردی او ارزښت ډېر لـري خوځينې نيمګړتيا وې هم لري ځکه چې انکتيل دوپرون په فقه لغوي (فيلالوژيکي) پوه کې ځانګړې زده کړې اوتخصص نه لاره ،ځينې روايات پرته لـه دې چې ښـه وڅېړل شي منلي وه ،چې دا مسـله بيا د سانسکريټ پېژندنې او داندو اروپايي ژبودتطبيقي ګرامردتاريخ په څېړلو سره پای ته ورسېده او داوستا اصليت وپېژندل شو.(۱۴:۲۲مخ)

وروسته له ده په کال (۱۸۲۲ز) کې يو ډنمارکي ژبپوه د(راسموس کريستيان راسک)په نوم (۱۸۳۲-۱۸۸۷ز) چې يو لـه بنسټ ايښودونکو دتطبيقي ژبپوهنې اوتاريخ دی داوستا ژبې لرغونتوب اولـه لرغونې هندي ژبې (سانسکريټ) سره يې نږدې خپلوي ثابته کړه.چې داوستا او سانسکريټ ژبو نږدې والی د(بورنوف) فرانسوي سانسکريټ پېژندونکي (۱۸۰۱تر۱۸۵۲ز) پورې دپاملرنې اوکارونې وړوګرځېده او هغه ددواړوژبودنږدې خپلوۍ په مرسته دمنظموپرتلنواو تطبيقولولـه لارې وکولای شول دمتنونوډېری هغه ځايونه چې نه لوستل کېدل او يا يې معنا اومفهوم نه ورکاوه کوم چې د(دوپرون)ژباړه وه اوڅوک نه پرې پوهېدل چې ښه يې ولولي ده وکولای شول چې پرې پوه او ښه يې ولولي او په کې يې سمونې هم وکړې.ددغو اونوروژباړواواقتباسونوچې د سانسکريټ ژبې نه E.Burnouf بورنوف ګټه واخستله په دې بريالی شوچې په اوستا پوهه ترلاسه او په ۱۸۳۳ ز.کال د(يسنه) تفسيرلومړی ټوک خپور کړي.ددې ټوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه خپرولو سـره يـې داوسـتا ژبـې دګرامر(ژبښـودنې) اصـلي قواعـداو ځانګړنې وړاندې کړلې.داوستا کشف،ژباړه، تعبير اوتفسيريې چې په ډېره زيرکـۍ او دقيقـه کـړنلاره يـې (بورنوف)لـه خـوا وړانـدې شـوه.*۳ دآ.ميـه(Ā.Meillet) پـه آند «دسليم عقل ځواکمني اويا نبوغ پـه هغـه کې ځرګنـد ېږي» چـې ددې کارانـدوآرياني ډلـې او انـدو اروپـايي کـورنۍ دژبپوهنې په بشپړاوي او پرمختګ کې يې ډېره اړينه اومهمـه ونډه او رول ولوباوه.پـه همـدې توګـه کلـه چـې پـه (۱۸۳۳ز) کـال دF.boppف. بـوف (۱۷۹۱تـر۱۸۶۷ز) تطبيقـي ژبښـودنه (ګرامـر) خپـور اوچـاپ شـو ؛ژبپوهانو ورسره سم اوستا ژبه دسانسکرېټ،لرغوني يوناني،لاتيني او نورو لرغونو ژبوسره پرتله اوتطبيق کړه په څېړنـه اومطالعـه يې بوخت شول.همدارازپـه ۱۹ پېـړۍ کـې دوه څېړنيـز مکتوبونـه داوسـتا څېړنـې اومطـالعې لپـاره رامنځتـه شـول،چې يـو يـې داوسـتا دتعبيـر اوسـپړلوپه برخـه کـې ډېـرى دمنځنۍ پاړسي ژبې اوادبياتوپه رواياتوتکيه کوله ؛ اوبل مکتب ،چې ډېرى لـه ژبپوهانورامنځتـه شوى وه دپاړسي ژبې اوادبياتواو پارسيانو درواياتواهميـت اوصـحت سـموالى رد کړاوداوسـتايي ژبـې دمـتن دلوسـتلواوتقريرپه برخـه کـې دسناسـکرېټ سـره پـه پرتلنـه متکـي وه .د۱۹پېـړۍ پـه دويمـه نيمـايي کـې ، يولړکوښښـونه داوسـتا دهغوژبـاړل شـويوآثارواو کـره کتنـې لانـدې شـويوموتونو چـې زمـوږ دوخـت خلکوتـه رارسـېدلي وه دخپـراوي لپـاره پيـل شـوو.داخبره ددې لپـاره چـې د اوستادتدوين اواستنساخ(له منځه تلو)اوږدتاريخ اولړۍ لري دبېلابېلو

*۳.E.Burnauf.cmmentaire surle yacna.T.۱.paris.-۱۸۳۳-۱۸۳۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیړیو په اوږدو کې دا لړۍ ترسره شوې .همدارنګه هغه پېښې او سرنوشت چې آریانا د اسلام سپېڅلي دین دراتګ سره د اوستا نسخ ورسره لاس او ګریوان شو ډېرې اوږدې ستونزې لرې.څرنګه چې اوستا ډېرو پخوانیو زمانو ،وختونو او پیړیو کې په نالیکلې توګه حافظه په حافظه او نسل په نسل لېږدېده نو تبعاً به په ډېر شمېر بدلونونه او له منځه تلنې په کې راغلې وي او یو ډېر شمېر بدلونونه آن تردې کېدای شي چې په ډېره پیمانه ،روایات،انګېرنې،باورونه ،دودونه او کلتوري عقیدوي خرافاتي مسائیل به د تدوین او لیکلو تروخته په کې رامنځته شوې وي.همدارنګه ځینې څیزونه چې دآریایانو له خوا په هغه وخت کې نوي رامنځته شوي او په کې ورضمیمه شوي وي:بله مسله دا چې څه وخت ،څنګه او په کوم وخت ، کوم ځای، څه شرایطو کې د اوستا متن لیکلو ته هڅه او اقدام وشو ،په آریانا او آریاني پېژندنه کې یوه پېچلې او کړکېچنه موضوع ده .دآریانا دلرغوني ختیځ او منځنۍ آسیا تاریخپوهان او دلرغونپوهانو کتابونو ، ادبیاتو ،دژبوڅېړونکو او دیني تاریخپوهانو ددې موضوع دروښانتیاله پاره خپله پاملرنه راواړوله او دځینې نیمګړتیاوو ، ناسمو ، ناقصو څیزونو او چاروپه اړه په بېلابېلو برخوکې هراړخیز اندونه وړاندې کړل.چې اوس دټولو ،آریاني او لرغونو ژبو دپېژندونکو له پاره یې ځینې نظرونه دمنلو وړنه دي او دزردشتیانو درو ایاتو پربنسټ د اوستا دمتن ځینې برخې دهخامنشیانو په وخت کې شتون درلود او دغوایې په څرمنو لیکل شوې وې .هغه هم په زرین لیک وېشلی او په لوړو ودانیو کې ورڅخه ساتنه کېده .داسې ویل کېږي چې دانسخې دسکندرمقدوني دیرغلونو په وخت کې له منځه ولاړې.اوبیا دلومړي ولاش یا بلاش(ولګز)په وخت کې دپارت پاچا(۵۱تر۷۸ ق.م) څرنګه چې له روایاتو ښکاري د اوستا دمتن دتحریري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنـې بیـا رغـونې هڅـې پیـل شـوې او دګـنج شـېز(اورمیه) اورخـونې (آتشګدې) ته وسپارل شو.کیدای شي چې دا روایات دتاریخ لـه پلوه سم وي.داسې ویـل کېـږي چې کـولای شـولو مړنی، اوسـتا چـې پـه آرامـي آبېڅو(لفبا) چـې خپلـواک یـا مصـوت تـوري یـې نـه درلـودل لیکـل شـوې وي،نوموړې الفبالړترلږه دمیلادي تاریخ دلومړنیوو ختونوپه شاوخواکې په آریانا اومنځنی، آسیاکې دود شوه اودآرياني ژبوپه لیکنه کې ترینـه کـار اخستل کېده .ډېر لاسوندونه اوشواهد داسې ښکاره کوي چې احتمالاً پـه همـدې وخـت کـې داسـې دودونـه اوروسـوم دیونـاني کلتورپـه مقابـل کـې راژونـدي شـول.چې ترټولـو مهمې ښېلګې یـې داوستایي ژبـې دبیـا رغـونې اوتحکیم له پاره دادي ،چې دهغه وخت دولس او محلي دودونو، خرافاتو، دودونو، روسوموا وکلتوري مسائیلوراټولونه همدرانګه دولسې کیسـواو ډول ډول ټوټکو، پالونو،افسانو ،لیکنې هماغه کوښښونه دي چې داوسـتا دلرغونـو دودونومـذهبي مسائیلودسـاتلو لپـاره وشـول او وروسـته بیـا داوستا احکامو اومطالبوته ورننوتل.دلرغونو ساسانیانو په وخت کې کله چې آریایانو سره یې ګډژوند درلوده داوسـتا دبېلابېلو موتونودراټولـوامر یې ورکړلو،ترڅو دهغه وخت زردشتي دین پایښت اوپیاوړتیا پاتې شي او یوشـمېرمذهبي بهیرونـه ورسـره یوځـای ترڅـو دهغـه وخـت دروحـانیونواو زردشتي مشرانواو واکمنودګټو ځواب ویونکي وي.داسې وېل کېـږي چې دهغه وخت زردشتي دین محریرینو (لیکوالو) ،روحانیونو،داوستادمدون مـتن څخـه هغـه څـه چـې ددوي پـه انـد اصـیل ،لرغـوني او ددوي لـه ګټـو اوغوښتنو سره سم نـه وه تـرې لـرې کـړل.او هغـه څـه چـې ددوي او(کـش) لـه غوښتنو سـره سـم او ګټـې یـې تضـمین کـولې پـرې ورډېـر کـړل. اودښـه رسـم ديني تلفظ دتثبیت په موخه یې دهغه کتاب له پاره ځانګړې اوسـتایي الفبـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدوین کړه او څو خپلواک اوناخپلواک غړونه او توري (مصوت، مصمت) پرې ورډېر کړل.باید یادونه وشي چې داوستا تدوینول دمذهبي روحانیونو له خوا ددې سبب شول چې زوړ متن له ډېروتحریفاتو او لاسوهنو سره مخامخ شي او داصلي متن دټاکلو بیارامنځته کولوپروسه یې له ستونزوسره مخامخ کړه ،ځکه چې هغه لومړنۍ ژبه داوستا ددوي یعنې روحانیونوله پاره مړه او دنه پوهېدنې وړښکاربده. په دې توګه یې داوستا لرغونې ژبه ددیني او مذهبي اړتیاووا اومراسمو له پاره ساتل شوې وه .دهغه وخت په منځنۍ پاړسي وژباړله او داوستا تفسیر او نورنسبي کتابونه چې اوستا پورې یې تړاو درلود په همدې ژبه رامنځته شول.په ښکاره خوداسې ویل کېږي چې داوستا وروستی متن دهغه وخت ددیني موازینوسره برابروه په څلورمه زېدیز پیړۍ کې ددوهم شاپور (۳۱۰تر۳۷۹میلادي) په وخت کې تدوین شوی دی او ژباړه یې منځنۍ پاړسي لیکل شوې ده تفسیر یې په شپږمه پېړۍ کې دلومړي خسرو د واکمنۍ په موده کې (۵۳۱تر۵۷۹ ز) ترسره شوه.(۱۴- ۲۸تر۷۲مخونو) څرنګه چې مخکې څېړنو کې ورته په تفصیل سره نغوته وشوه داوستا پېژندنې په برخه کې دوه مکتبونه رامنځته شول.

۱-یوسنتي مکتب(فردریشن شپېګلFriedrich Spiegelف.یوستی) چې دمنځنۍ پاړسي ژبې په لیکنواو زرتشتي ادبیاتومتکي وو.

۲- پرتلیزمکتب– تاریخي (ر.روث اونور)چې دکاربنا او بنسټ یې دتطبیقي ژبپوهنې پرښونواو اطلاعاتوولاړ وه او دزړوهندي موتونوپه نشرشواهدوسره ترڅېړنې لاندې نیول.د ۱۹ پېړۍ په وروستیو کې دپورته یادودوه مکتبونوله کړنلاروڅخه یو هدفمند ترکیب رامنځته شو،چې په دې برخه کې دکارفرېدریشن ګلدنرKarlpriedrich Geldnerنوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیــادولووړ او اړیـــن دی، کــوم چـــې دده انتقـــادي او ســـتايي مـــتن (۱۸۸۲تــر۱۸۹۹۵ز) تراوســه بــې جــوګې دی.همـدارازجیمـز ډارمسـتټر (James Darmesteter) هـم داوسـتا بشـپړه ژبـاړه او پـه زړه پـوري توضـیحات سره برابـراو وړانـدې کـړل(۱۸۹۲-۱۸۹۳ز) همدارنګـه پـه دې برخـه کـې بایـد لـه ه-هوپشـمان او و.جکسـون نـوم واخسـتل شـي، رک. بارتولومه،چې د برمهم اثرېې له هغو عبارت دی (دآریاني ژبې له تاریخ مخکې دوره)(دلرغـونې پاړسي او اوستاژبې) او د(لرغـونې آریـاني قـاموس) پـه اوســتا پېژندنــه کـــې نــوی دوران رامنځتـــه کـــړاو اوس هـــم د پـــوهنې او اطلاعاتودارزښت او اهمیت وړ او د کـه کنجینـه شـمېرل کېـږي پـه شلمه پېړۍ کې هم اوستا پېژندنه یا پوهنه په ډېری هېوادونوکې پرمخ ولاړه هغـه پوهان ،چې داوستا پـه بېلابېلواړخونو اومسائیلو ،پلټنه اوڅېړنـه کـړې ده عبارت دي له: هـانس رایشـلت(Hansrilchelt)،پوهـان هنرېش هوپشـمان (Gohann Heinrich Habschmann)،هـیونکر،ی هرتـل وهلومـت هومباخ Helmut humbach لـه المـان: ا.بنونیسـت،ژ.وومزی وی.دوشـن ګـیلمن لـــه فرانسې:و.هنینګ،هـــ بیلـــي وچ.ګرشـــویچ. لـــه انګلســـتان :ای.کوربلوېچ له لهستان:ګ.مورګنسترن،آ.کریستنس،ک.بارو هـنبرک.لـه اسکاندنیاوي: آنګلساریا او نورپاړسي څېړونکي پـه هند

(تاوادیا هم چې په المـاني کې دڅېړنې کسب اوشغل درلودلـه همدې ډلـې راپورتــه شــوی دی)،م. اســمېت.له متحــده ایــالاتو: اوآ.آ.فریمان،آبــایف وا.آ.بـرتلس لـه اتحـاد شـوروي. البتـه دا لـړۍ چـې پورتـه یـاده شـوه یوڅـه نیمګړتیا وې لـري پـه ځانګړې توګـه داچې ټـول هغـه څېړونکـي چـې دانـدو اروپایي کورنۍ دژبو پـه تاریخ پرتلیز ګرامـر اوځانګړې توګـه دآریـاني ژبـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سروکار لري اوستا په بېلابېلو سطحوکې په څېړنو او مطالعه هم بوخت وه[(۱۳: ۱۰۰تر۱۰۱مخونو)]

۱۰-۳داوستا ابېخي یا الفبا:

د تاریخي څېړنو او پلټنو څخه داسې ښکاري چې دا لیک په غالب ګمان سره د ساسانیانو دواکمنۍ د دورې په وروستیوکې رامنځته شوی وي.او دیوې ژبې دغږونود سمو تلفظي بڼود تثبیت له پاره په ړیوا له کچه یو مناسب او دقیق لیک ګڼل شوی دی.دالیک د پهلوي آرامي پربنسټ وضع شوی او دښې خوا څخه کیڼ لورته لیکل کېده.[(۱۲: ۳۶ مخ)]

(اوددبیرې دین) یعنې دیني لیک ورته وېل کېده ،دالیک ۴۸ توري(غږیزې نښې) لري،چې له دې ډلې څخه ۱۴ نښې خپلواک غږونه (واول) او څلوردیرش نښې دناخپلواکو اونیم واکو غږونو (کانسوننټ، سیمي واول) دي.داتوري له حلقي توروڅخه پیل شوي او په شونډیزوتوروپای ته رسېږي په دې معنا چې که څه هم توري دسم تلفظي روش،دحلق،خولې ،ژبې،غاښونواوشونډو له مخې ادا کېږي اصلي داوستا ژبې دغږونودادا اوتلفظ څخه زموږ پوهاوی ټولیز، کلي او اجمالي دی؛ځکه چې یوازې دهندي پاړسي دموبېدانوپرتلفظ دی.په همدې بنسټ دتلفظ کړنلاره او شېوه یې دهغوي دمورنۍ ژبې چې کله ګجراتي اوکله هم سندي یا آریاني ګړدودونه او لهجې دي په هغه تلفظ کې بې اغیزې نه دي(تاریخ زبان فارسي-خانلري) په ښکاره توګه تکیه په لرغوني آریاني دموسیقۍ په ډول تکیه ده او دا تکیه په استایي کې کله کله (ګاهاني) په ځای پاتې شوې ده ،ولې په نوې اوستایي اولرغونې پاړسي کې دشدت تکیه دهغوي ځای نیولی ده.[(۱۲: ۷۹مخ)]

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه داوستا ډېره لرغوني نسخه (K-۷) په نوم یادېږي چې دکوپنهاګن پوهنتون په کتابتون کې شتون لري او په ۱۳۲۸ میلادي کال کې لیکل شوې ده. a āəə e ē o ōãạ I ī u ū k g γ x č Ĵ t d δ ө ţ p b w f ŋ ń n m y v r s z š ž h ĥ x

دلته د بارتلمه په اند (نظر) د (و) توري ته (v – y) ټاکلي (انتخاب) او هوفمان (ii و uu) ټاکلي دي.

د اوستا د خپلواکو غږونو جدول (چوکاټ):

لنډ	a	i	u	ə	e	O
اوږد	ā	ī	ū	ə̈	ē	Ō	ǻ
غبرګغږ	ao	āi	āu	ə̈u	aē	Ōi	

د اوستا او زړې پارسي بېواکه غږونه:

	شونډیز Labial	غابنیز dental	تالویز Palatal	ملازي Velar	ستونیز Glotta
انسدادي Plosive	p b	t d		k g	
مرکب Affricate			č ĵ		
موښلي Tricative	f (β)	sθ (zδ)	šž	x γ	H
روان Liquid		lr			
خیشومي nasal	m	n		(ŋ)	

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۱۰ د اوستايي ليک تاريخچه:

څرنګه چې مخکې موهم يادونه وکړه د اوستايي ژبې ۴۸ توري راپاتې دي ، ولې شمېرېې له دې څخه ډېر وه. په دې اړه مسعودي په خپل کتاب (التنبيه والاشراف) کې چې د ۳۴۵ لمريز کال تاليف دی ، د هغو تورو شمېر چې اوستا پرې ليکل شوې او هغه ليک چې زردشت منځ ته راوړی دی ۶۰ توري ښوولي. همدا راز ابن النديم په الفهرست کتاب چې په ۳۷۷ لمريز کې ليکل شوی (د عبدالله بن مقفع په ۱۴۲ لمريز کال وفات) په نقل ليکي: پارسيانو لره ۷ ډوله کتابونه دي چې موخه يې آريايان دي يو له هغو څخه الفباوه چې ديني کتابونه په هغه ليکل او هغه يې د (دبيره دين نوماوه) او په هغه به يې اوستا ليکله بل ليک هم لري، چې هغه ته به يې (دبيره ويش) ويلو او ۳۶۵ توري لري او په هغه فراست (قواروي يا قيافوي آثار) او زجر (برزالي او په ډول يې) داوبو شره هار، دغوږونګهار، دسترګو اشارې او دهمدې په شان به يې پرې ليکل. دعيسى (ع) د پيدا ينښت څخه په سلګونو کاله دمخه په آريانا او هند کې تجويد دود وو. په دې معنا چې سندرې ، سرودونه او دعا يې به يې په زمزمو ، وزن او آهنګ ويلې. ډېر دقت په سم ويلو او آهنګ له وتونزو څخه د تورو سم تلفظ، ډېر ارزښت درلوده او ددې ادعا اغېزه چې دخدای په درکې دمنلو وړ ګرځي په سم ويلو او ښه تلفظ پورې تړلې وې، چې دا په خپله په هغه وخت کې يوه پوهه او علم وو. چې په هغه کې په دې سمو ويلو ، په آهنګ سره او دو تونزو يا مخارجو څخه د تورو او غږونو د سم تلفظ څخه بحث پرې کېده ، چې دا پوهه د منځنيو پېړيو څخه راپد ښخوا د تجويد په نوم ياده او يادېږي. د اوستا له تدوينېدو او کتاب په څېر جوړېدو څخه وروسته ، د مذهبي موتونو د لوستنې او قرات په موخه ځانګړي توري يا نښې د ظبط او زمزمو له پاره شتون درلود. په همدې توګه د اوستا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويداګانو د سم لوستنې دزده کړې له پاره دقيق او په ترتيب تګلارې او روښونه دآهنګونو ،غږيزوو تونځو ، قطع وصل په څنډه او پيوست ويلو په لوړيا غلي غږ ويلو او داسې نورو مسائيلوله پاره درلودل. تجويد چې اوس عربي اصطلاح پېژندل کېږي په لغت کې دښه کولو په معنا ده او په اصطلاح کې ادا کول دهرتوري له ځانګړي غږيز وتونځي دهغه توري له پاره دی، په داسې بڼه چې وپېژندل شي ديوډول توروله منځ څخه .دتجويد کلمه په عربي کې د(جاد) له ريښې څخه دی او داکلمه په هېڅ بڼه او صيغه په ادبياتوکې نه ده کارېدلې ،لغوي معنايې د اصطلاحي سره هېڅ ډول اړيکه نه لري.دجاد کلمه په واقيعت کې معرب (ګاثا GāΘāwɢwɢ)اوستايي ده چې دسرود يا سندرې په آهنګ سره ويلو معنا لري(دآرياني ګ بدلون په عربي ج سره دډېرى عربي تاريخ پوهانو په آثاروکې ليدل شوى دی.وېلياموز جکسون A.V.W jackson ،ويلهلم ګايګر W.Geiger او کرستيان برتلومه Chr.Bartholomae دتورو تلفظي په لړ توپير د نظر سره په لاندې توګه وېشلي دي تهجي توري له درې وتونځو راوزي:١– حلق٢- خوله٣- شونډې، غابنونه او خيشوم.چې هريو له دې ٣ څخه هم څو وتونزې لري:حلق ٣ وتونځي لري، خوله ١٠ وتونځي لري، شنډې او غابنونه هم څو وتونځي لري.(١٣: ٩٨مخ)

١٠-٥ داوستا تدوين

دمخکېنيو څېړنو پربنسټ داوستا ليک داوستا په سرنوشت او سرګذشت پورې تړلې مسئله ده. د(اوموند بردوزيکلي) دڅېړنې پربنسټ لومړنى انځوريزيا تصويري ليک په لويه آرياناکې دود وه ،چې اوستا پرې ليکل شوې وه او دمقدوني سکندر دير غلونو په ترڅ کې اوستا يې متنونه ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خــواره واره شــول، چې وروســته بيــا څوآريــايي پاچاهانو پــه بېلابېلــو دوروكــې هڅــې وكــړې چــې دا متــون راټــول او بيــا يې لــه سره تــدوين كړي.د اسـلامي لومړيو پېړيو دليكوالو پـه ليكنـوكې پـه عربـي اوپاړسـي ژبوڅو ځوواري داخبري راغلي دي، چې سكندر دزردشت كتـاب (اوستا) چې دغويانو په ۱۲۰۰ څرمنو ليكـل شوى وو ،وسوځاوه اولـه دري برخو څخه يــې يــوه برخــه پــه ســاتنځايونوكې پــاتې شــوه داخبــرې اومعلومــات دثعالبي، مسعودي، ابن مسكويه، طبري او ابن بلخي په رواياتوكې يوشان راغلــي دي.داوســتا دليكلــوهڅې داشــكاني دپيدا ښېنــت پــه دوره اودساسانيدورې په پيل كې، مخكې له دې چې په اوسني ليك وليكل شي رواني اوموجودې وې.لـه دې څخه داسې ښكاري چې كېداى شي اوستا دېروختونـه سينه پـه سينه حفظ او ساتل شوې وي اولـه پخوانيوموتونو اوخبرنو څخه داسې ښكاري چې داشكاني دورې دلومړي بالاش پـه زمانـه كـې او يـا دساسـانيانو په وختونـوكې هڅـې شوې وي چـې دهغـه مهـال پـه دوديـز ليـك پـه هغـې الفبـا چې اوسـتا ژبـه پـرې وليكـل شوه ،له آرامـي ليكدود څخه اقتباس شوې ده او پهلوي ليك له آرامـي څخه اقتبـاس شوى دى اودهغه له مخې يې يونوى ليـك اختـراع كړاو اوستايې پرې وليكلـه .كيداى شي اوستا پـه ۴ ز ېږديـز پېړۍ كـې ليكـل شوې وي او وروسـتى تـدوين يـې پـه ۱۲ مـيلادي پېړۍ كـې شوى وي.ولـې داسې ويـل كېږي، چې ناليكلى دوديعنې په يادوزده كول يې د(موبدانو) له خو ترپايه ساتل شوى وو.داوسـتا ليكلـې نسـخې ډېرې دي او هغـه اوسـتا چـې اوس راپـاتې ده دډېروپخوا ادبياتوپاتې شونې ده ، څه ناڅه نيمگړې او آن چې پـه يـوه لاس ليكل شوې ده .داسې اوستا چې ټول موتون په كـې وي پـه لاس كـې نشته او دا شـتـه اوسـتا لـه بېلابېلوموتونو څخـه راټولـه شـوې ده چـې داوسـتا مـتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاتې شوي لوی ادب را ټولې شوې برخې دي، چې زردشت د هغې بنسټ ایښودونکی او منځته راوړونکی وو. له همدې امله د اوستا د پیدا ایښت ځای او مهال ټاکنه، د زردشت د تاریخ د راڅرګندېدو او د آریاني ټبرونو له دیني باورونو او تصوراتو سره نږدې اړیکې لري. د زردشت د ژوندانه د مهال او ځای په اړه د نظریاتو بېلا بېلو الی شتون لري، ځینې پوهان په دې باور دي چې زردشت د ژوند وختونه د مقدوني سکندر د یرغل څخه ۳۵۸ کاله وړاندې وه، یعنې د ۷ مخزېږد پېړۍ وروستۍ برخې یا د ۶ میلادي پېړۍ لومړي وختونه ګڼي. ولې ځینې نور بیا د ګاټونو د زوړ ګړدود او لهجې ځانګړتیاوو ته او د ویدا یي سانسکرېټ سره د هغې نږدې والي ته په کتو د زردشت د ژوند وختونه د دویمې مخزېږد زریزې وروستي وختونه یا د لومړۍ مخزېږد زریزې لومړني وختونه ګڼي. د یادونې وړ ده چې د ګاټونو لهجه د ځینو اړخونو له امله آن د ویدا یي سانسکرېټ څخه زړه ښکاري. هغه دود یز نظر چې د زردشت استوګنځی یې آذربایجان باله نور د منلو وړ نه دی. په ځوا کمن احتمال سره د زردشت ټاټوبی د لویې آریانا د ختیځو سیمو څخه ګڼل شوی. تراوسه د بلخ، سغد او خوارزم سیمې په لاندې دلایلو سره د زردشت د لومړنیو کړنو او فعالیتونو سیمې ګڼل شوې دي: د زردشتیزم پالنې زانګو او د اوستا د تدوین ځای د لویې آریانا ختیځې سیمې ګڼل شوې دي چې وروسته بیا له هغه ځایه ټولې مرکزي آسیا ته زردشتیزم خپور شوی دی.

۱- د اوستا جغرافیایي مطالب د آریانا ختیځې سیمې را پېژني.

۲- د اوستا د حماسي مضامینو اړیکې د ختیځ له حماسي روایاتو سره یوشان دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-د پارسیانو روایات د زرتشت ظهور له باختر(بلخ) او د زرتشتیانو سپېڅلي ځایونه د آریانا ختیځې سیمې ګڼي.
۴- ژبپوهان د هغو کلمو په راټولو سره چې په یوناني زړو متنونو کې د باکتریایي(لرغونی بلخ) تر سرلیک لاندې راغلي او هم د هغو کلمو او نومونو په شننې سره چې په ارامي او یوناني کتیبو او اسنادو کې د باکتریا څخه ترلاسه شوي، دې نتیجې ته رسېدلي دي چې د دې موادو ژبه د اوستایي ژبې سره توپیر نه لري او په دوا ړو اوستایي ګړدودونو کې کېدای شي د دغو لفظي موادو شواهد وموموو. د یادونې وړ ده، د اوستایي ژبې لومړنی ګرامر، چې د ویلیمز جکسن په ۱۸۲۷ ز کال خپور کړ د باختري ژبې د ګرامر نوم یې درلود.
۵- د بلخ وروستي پاچا ګشتاسپ، چې له کیاني کورنۍ څخه وه، پر آریانیم وېجو واکمن و، زرتشت د ده په وخت کې راڅرګند شو او ده ته یې خپل دین وړاندې کړ.

۱۰-۲ د اوستا منځپانګه

د منځپانګې له مخې اوستا په درې برخو وېشل کېږي:
۱- ګاهانیک Gaδānlg/Gahāīg په ګاټونو او د هغې په تفسیرونو باندې لیکنې لري او عرفاني، معنوي مسائیل رانغاړي.
۲- هادیک مانسریک Hadig Mansarīg د عاګانې او ذکرونه په کې لیکل شوې دي، چې په دیني او مذهبي مراسمو کې به وېل او لوستل کېده.
۳- داریک Dātig/Dādig فقهي متون دي، هغه څه چې د اوستا په نوم تدوین شوي دي د لیک او ژبنۍ لیکنې له مخې یوشان نه دي، ژبپوهانو هغه په دو برخو وېشلي دي، چې یوه یې زړه اوستا یا ګاټونه؛ او بله یې معاصره

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا ده. ګاتونهG.Ă.Ө.Ă د سندرو او سرود په معنا دی او و یونکی یې په خپله زرتشت دی د شپږ ژبه د دې سبب شوې چې د دې سرودونو د مفاهیمو او معنا سم درک یې ستونزمن کړی دی. ګاتونه د آریانا ډېر لرادبي آثار دي، چې د ریګ وید ا سره په یو وخت او همهاله ګڼل شوې دي، ویلم جکسن لیکي: «د بوې قاعدې په توګه اوستا په خپل ذات کې ډېره زړه ده او په عمومي توګه په هماغه کچه د سانسکریټ و بدونه او کله کله، نه همېشه حتآ له هغې څخه ډېر زاړه معلومېږي» اوستا څو ټوټه ییز اثر دی او د هغې برخې د ځای، وخت او پید ایښت له مخې یو شان نه دي. د اوستا ډېرې لرغونې برخې یعنې ګاټونه د مخزېږد دویمې زریزې په لومړنۍ نیمایي کې د آریایانو په ټاټوبي کې منځته راغلي دي، ګاټونه ډېر لرغونی سبک لري، ګرامر یې د معاصرې یا متأخېرې اوستا په پرتله سم دي. ځینې اوستایي ګرامري قوانین په کې په بشپړه توګه مراعات شوي دي، د کلموو روستي خپلواک غږونه (واولونه) یې ډېر را ښکو دي، د کانسوننټ غږونه یې لکه D او G د معاصرې اوستا برعکس د کلمو په منځ کې بدلون نه دی موندلی. (۱: ۷۲۳مخ)

۱۰-۷ اوستا ګاټونه

Dādig- په بدخشان کې یوه سیمه ده- Baga-baɣa بغ، Raga-Raɣa رغا dātig فقهي قانون، Ada-ata وروسته –بیا. ګاتونه اوولس سرودونه لري ،چې په یسنونو کې دي او پر پنځو برخو وېشل شوي دي: اهنوګات Ahynauuaiti gāӨā د سرداری او باداری په معنا. ، اشتودګات uštauuaiti gāӨā د سلامتي او عافیت په معنا. ، سپنتمدګاټ Spantāmainiti gāӨā د عقل ډېرونکي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا. ،وهو خشـترګاټ Vahuxšaϴra gāϴā دنېکـې واکمنۍ اولاسبري په معنا. ،وهیشتوایشت ګات Vahištošt gāϴā
دښې غوښتنې اونېکې شتمنۍ په معنا.

۱۰-۸معاصره اوستا

دا اوسـتا دزرتشـتیانودنني دیـن کتـاب لـه شـپږ برخوڅخـه پنځـه برخـې جــوړوي.(۱۹:۱۸۱مـخ) پــه دې برخــه کــې دوروستیوعقایدوســره مخــامخ کېږو ،دمعاصـرې اوسـتادتألیف اوتـدوین پـه اړه پریکنـده نظرنـه شـو څرګنـدولی اواحتمـال لـري چـې دېرلرغــونی یــې هپتنګهــایتي Haptanghaiti داووڅپرکویســـنونه دي ،چـــې پـــه ۳۵-۴۱ یســـنونوکې راغونډ اومطالب یې پـه نثردي،ترګاټونووروسـته داوسـتا ډېـره لرغـونې برخه ده.

۱۰-۸-۱یسنونه: دلمانځنې اودعا په معنادي،چې دوه اویاڅپرکي لري،لـه دې ډلې څخه یې اوولس څپرکي دګاټونودي اوپاتې نوراتـه دبرش څپرکـي یــې یســنونه دي.دوه روحــانیون،چې زوتZut او راســپي Raspi نومېـدل ددیني یسـني مراسمو پـه ورځ دهـوم Homa دګیـا شـیره زېښـې او لـه دم کړوشیدوسره یې خوري او ګډوي یې.

۱۰-۸-۲یشتونه: یشتونه لـه لغوي پلوه دیس لـه کلمې سره هم ریښـه دي اوټکـې پـه ټکـې معنـایې لمانځنـه او دعاده.پـه دې سـرودونوکې خـدایان ســـتایل شـــوي اوزړو خــــدایانو لکــــه:Miϴraمهر،ناهیـــد Anahita تشترTištraاونوروته ځانګړي شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸-۳ویسپرد: د سرودونو په معناده ،مطالب یې د یسن سره ورته والی لري؛ کېدای شي د یسنونو له متونو څخه اقتباس شوی وي، چې د نوروز په دودونو او مراسمو (شپږوني فصلي جشنونه) کې به ویل کېده.وسپرد ۲۴ څپرکي لري.

۱۰-۸-۴وندیداد: وندیوداد-اوستا Vi-daēva-dēta د(دیو قانون ماتوونکي په معنا یا دهغه چا چې قانون یې له دېوانو ګوښې او بېل دي یا د دېو د قانون ضد معنا ده.) د دوي په اصطلاح دېوان خدایان دي او آریانیو.چې په مزد یسنایي دین کې شړل شوي او رټل شوي دي. وېندوداد په لمانځه ، پاکوالي و دیني آدابو او ګناهونو پورې د اړوندو آدابو او قوانینو ټولګه ده ، مطلب یې د پوښتنو او ځوابونو په بڼه راوړل شوی دی، پوښتنې دزردشت له خولې اهورامزدا ته خطاب دي او اهورامزدا په هره برخه کې پوښتنو ته ځوابونه وایي دو اوستا د دې برخې د تألیف نسبت له زرتشت څخه راوروسته دورو ته کېږي، مګر مطالب یې له دې زماني څخه ډېر لرغوني او ځینو ځایونو کې آن له زردشت څخه ترمخه دورو پورې تړاو لري،د وندیداد د متن د ګرامر له پلوه تحریف شوی دی،د نورو متونو لکه: د یسنونو او یشتونو په پرتله اوستایي ګرامري قواعد په کې په سمه توګه نه دي مراعات شوي وندیوداد ۲۲ فرګرده(څپرکي)لري لومړی فصل یې ۱۲تو تو ځمکو او دویم څپرکی یې د رجم د داستان په اړه دی،له دریم فصل څخه تر ۱۹ څپرکي پورې دزردشتي دیني قوانین راغلي او وروستي درې څپرکي دهغه مهال له طبابت څخه بحث کوي.(۲۷:۲۰-۲۰۱مخونه)

۱۰-۹کوچنۍ اوستا

په دې اوستاکې لنډې دعاګانې دي چې عادي خلکو به په خپلو موقیعتونو پورې اړوندو دونوکې لوستلې، اوتدوین یې احتمالاً په څلورمه میلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ کې ددویم ساساني شاپورپه وختونوکې شوې دي.داوستا اوخرده اوستامتون غالباً دپازند له متونو سره یوځای وي مطلب یې په ټولوخطي نسخوکې سره یوډول نه ده .دخرده اوستا مطلب داشم آوهویسااهووال ییرو ،ینګه ها تام په دعاګانوسره یې چې دزرتشتیانواصلي دعاګانې دي پیل کېږي.مهمې برخې یې دنیرنګې کستي ، سورش باژ،دهریشام دعا ،پنځه ځای اونوروڅخه عبارت دي.تراوسه پورې چې داوستا ژبې معتبرې ژباړې اوژبنې څېړنې ترسره شوي دنړۍ نامتو پوهانوښاغلو:کریستان باتلومه Chrbartholomae، ګیګر Geiger، ګلدنر Geldner،هوپشمان Hubschmann،جکسن Jakson اوانسلرInslor پورې اړه لري.(۱: ۷۲۲-۷۲۴مخونه)

په پای کې ویلای شوچې اوستاژبه هغه ژبه ده چې دزرتشتي دین لاربښوونې پرې شوې وې اود(یسنونو ،یشتونو ،ویسپرد ،وندیداد اوکوچنۍ او معاصره اوستا)په دې پورې اړونده آثاروڅخه پرته ددې ژبې نورې هیڅ نښې نښانې په لاس کې نشته،آن تردې چې په خپله داوستا په متونونوکې هم ددې ژبې اصلي نوم ته نغوته نه ده شوې اوداوستا کلمه هم په خپله په اوستایي متونوکې نه ده راغلې چې دلومړي ځل له پاره په پهلوي متونوکې داپستاک Apastāk کلمه او کلاسیکو پارسي متونوکې داپستا ،اوستا ،استااو وستا په بڼه راغلې ده همداراز په عربي متونوکې داپستاک،ایستاق... راغلې.ددې کلمې دقیقه معنا ښکاره نه ده په قوي احتمال دستاینې او په ځینې متونوکې د(بنسټ،اصل اواصلي متن) معنایې هم ورکړې ده .چې داژبه دلویې آریانا دلرغونوژبو څخه ده ،لرغونې آریاني ژبې اصطلاحاً هغوژبوته ویل کېږي چې ددویمې مخزېږد زریزې له وروستیوڅخه تردرې سوه مخزېږد پورې ،په ختیځ کې دشمالي چین له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پولوڅخه (دساکي قبايلو ترمنځ) ترتوري بحيرې پورې او په لوېديځ کې دآزوف تربحيرې (دسکيتي قبايلو ترمنځ) ،په شمال لوېديځ کې (دميدي قبايلو ترمنځ)او سهيل لورته دهند ترپولودآرياني ټبرونودېلتون له مهاله ،دآرياني ټبرونو ترمنځ په پراخه ساحه کې ويل کېدي. اوستا ژبه هېڅ يو پېژندل شوي آرياني قوم ته نه شو منسوبولی.اوستا ژبه په حقيقت کې دګڼو ديني متونوټولګه ده چې په بېلابېلودورو ،بېلابېلو سيمو او بېلابېلو وګړو په وسيله رامنځته شوې ده ،تراوسه هېڅ يوه معاصره ژبه نه شو کولای چې داوستا ژبې مستقيمه يا مخامخ اوښتې بڼه يا پاتې شونې وګڼو. مګر دالماني ژبپوهانو او پو هاند ډاکټر مجاور احمد زيار دڅېړنو او کره لاسوندونو پربنسټ پښتو ژبه مستقيماً داوستا پاتې شونې ده، او بل نظر داسې ده چې ساکي له اوستا او پښتو له ساکي څخه مستقيماً پاتې شونې ژبې دي (www.zyar.net:۳۳)

۱۱-زاړه فرس قبايل

د آريايي قبايلو څخه بله ډله چې ده هغه آرياني ژبې پارسيان يا لرغوني پارسيان دي. چې د لرغوني ختيځ تاريخ کې يې د نورو ټبرونو په څېر ونډه درلوده ، پوهان داسې باور لري چې «پادشوا» چې د آشوري د نهمې مخزېږدېيرې په لوکو کې ليدل کيده ، (يعني تقريباً په لرغونو منابعو کې د ميدي قبايلو په اړه لومړنيو معلوماتو او اطلاعاتو رامنځته کيدو سره سم) تر ټولو لرغوني تذکره ده ، چې د نوموړو قبايلو په اړه په لرغونو آثارو کې شاهدي ورکوي.[۴]

---

[٤] دياکونوف د ميديا نو په تاريخ کې د يادشوا ناحيه پرته له فارسيانو بولي (يادشوا په ناحيه کې پارسيان نه وه).۵۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه دوره کې پارسي قبايلو د يو ځواکمن او خپلواک قوت په توګه د نړۍ په تاريخ کې ميدان ته نه دي دانګلي ځو پېړۍ وروسته د تاريخ څخه د اريانا په سهېل لويدځو سيمو د خليج په څنډو کې يادونه کوي او هغه برخه د آريانا د پارس قبايلو په نوم ياده شوې ده. (پارسايي لرغوني پارسي او «پرسيد» يوناني - چې معرب يې فارس او فارستان دی) وروسته له دې چې پارس قبايل په نومړې ناحيه کې استوګن او ځای پر ځای شول په کال **۵۵۳** مخزيږد د ميدي قبايلو د پاچا پروړاندې د سرکشۍ او بغاوت جنډه برته کړه او په پايله کې د ميديانو پاچايي له منځه ويوړه او نوی دولت يې چې د پخوانۍ ميدي امپراطورۍ ځمکې تر ولکې لاندې وې تر خپلې هخامنشي پاچاهۍ لاندې سره يو ځای کړې او په (**۵۵۰** مخزيږد) يې د دولت بنسټ کېښود کوروش د نوي دولت بنسټ ايښود ونکي (له **۵۵۸** څخه تر **۵۲۹** مخزيږد پورې) واکمني وکړه. چې ډېر د پارس قبايلو په وسلوال ځواک ډاډمن و. ډېرې جګړې او سوبې وکړې او ډېرې او بيلابيلې سيمې د اريانا ، مرکزي او کوچنۍ آسيا د ځان تابع کړې دا سوبې او فتحې د کوروش د ځايناستي يعنې کمبوجيه (کامبيز **۵۲۹** تر **۵۲۲** م. ز) واکمني وکړه او لومړی داريوش (**۴۸۲** - **۵۲۲** م.ز) دورو پورې هم روښې وې ، د لومړی داريوش په وخت کې ، د پنځمې او شپږمې مخزيږد پېړيو په بهير کې د هخامنشيانو واکمني د منځنۍ آسيا ، ارمنستان ، له شماله نيولې تر حبشې په سهيل کې د اژه د سيند تر څنډو - د لوېديځ لور ته تر سند تر روده په ختيځ کې وغځېده. د پارس قبايل چې په ګډ ملتي(له بيلابيلو اقشارو او ټبرونو څخه جوړ هېواد) يا ګډ او مرکب ملتي هېواد کې يې واکمنانو مقام او ځای درلوده لکه ميديان چې له منځنۍ آسيا راغلي وه. پارسيان هم لکه د نورو قبايلو په څېر چې د اوستا لرغوني سرودونه او سندرې ساتلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ويلي ځانونه چې آريايي بلل ، هخامنشي واکمنانو هم ځانونه آريايان بلل:

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam....vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داريوش ، ستر تولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آريايي او له آريايي پښته (نژاده) د يوناني تاريخ پوهانو په ليکنوکې د آريانا ، آريا او آريايي په کلمو کې د ډېرو نوميالو نومونو سره مخامخ کېږي. د لومړي داريوش په نورو کتيبو او لومړي خشايا رشای په کتيبو کې هم همدا جملې لکه: (داريوش ، د شوش په کتيبه ۱۴ - ۷ e, او د خشايارشا په استخر کتيبه ۱۳ - ۲ h) کې د آريا کلمه (arya) ، چې کيدای شي د پوخي لوړ پوړو چارواکو ځانګړی نوم وی راغلي ده. لکه د لومړي داريوش د نيا يعني (انیې) نوم داسې ويل کېږي چې آريارمنه Arigaramna وه. د بهستون په کتيبه په ۴ پايه يا ستنه کې د آريا کلمه کاريدلي او راوړل شوې ده. (۱۴-۲مخ) په پای کې بايد ووايو ، چې زاړه فرس قبايل د هغه وخت د نورو قبايلو له ساکان ، ميديان ، پارتيان ، سغديان ، پکهتيان... نورو په څېر د يوې آريانا يو ټبروه ، چې د ميلاد څخه د لومړۍ زريزې په نيمايي کې د داريوش په کتيبه کې د نورو قبايلو په څير نوم راغلی او داريوش هم خپل ځان آريايي پارس ښوولی دی.

۱۲-زړه فرس ژبه Old Persian

د تاريخي اسنادو پربنسټ د آريايي او آرياني لرغونو قبايلو لومړنی ټاټوبی د معاصر افغانستان او ورڅېرمه سيمې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او په هماغه وخت کې د پرسيک قبايلو د باختري سره يې معاشرتي، کلتوري او وټه ييزې (اقتصادي) اړيکې دومره ټينګې نه وې او همدا داړيکو سوړ والی او سست والی ددې سبب شو چې ددوي ژبه لومړی په بېلابېلو ګړدودونو يعنې لهجواو بيا په بېلابېلوژبو بدله او وو بشل شوه.دغه بېلتونونه او په ځانګړې ژبو وېشل د پېړيو پېړيو جغرافيايي لرېوالي نورهم ډېر کړ، چې په خپل اصلي ټاټوبي باختر کې د باختري او په لوېديځ پارس کې د پرسيک ژبې د بېلوبېلوژبنيوډلو په څېررامنځته شوې، چې دادوه ډلې د باختر او پرسيک په نومونو اوس پېژنو چې ټولګې ته يې آرياني ژبې وېل کېږي. په اوسني ايران کې دځينو ځان غوښتونکو عناصرو له خوا ورته ايراني ژبې وېل کېږي او دا اصطلاح ځينو بهرنيو څېړونکو هم په تېروتنې او تقليد سره ايراني کارولې ده.د پرسيک ژبو په لړکې په کومه چې ډېر لرغوني ليکونه ليکل شوي توکي او مواد يې دژبپوهانو په واک کې شته ، هغه زړه پاړسي ده چې په مېخي ليکدود ليکل شوې ده.دغه ليکنې دهخامنشي کورنۍ د ۲-۴ ق.ز پېړۍ دپاچايانو په امر دېوې لويې سوداګريزې لارې پرسرپه شاهي هدېره کې په زرينو ټيکليواو ډېرو په ټوټو ليکل شوې وې چې دبغداد اوری په لويه لارکې معاصرکرمان ښارته نږدې دېوې لويې ډبرينې دړې پرمخ ليکل شوې وه .همدا ر راز په اوسني شيرازکې دنقش رستم په نوم کتيبه، چې هغه هم لومړي دار ته منسوبه ده ډېر بشري او تاريخي ارزښت لري.زړه پاړسي چې په ميخي ليکدود ليکل کېده که څه هم ليکدود دومره بشپړتوري نه لري چې په ژبه کې دټولو شته غږونو افاده يې کړې وای دبېلګې په توګه د(ر)او (را) له پاره يو توری وه.داوږد واو او لنډواو (و-ي،u-i) کارونه يو ډول کېده. همدا راز دد ېفتهونګ يا د ېفتهانګ او مونوفتهونګ(غبرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږیزواویا ډېر غږیزوګډون) دکاروني له پاره هم ځانګړي نښې نه درلودې.
په دې بڼه:

Vazrak - vazaraka- vazara ka - vazrka – vazarak

په څو ډوله وېل کېدای شوې له دې امله دزړې پاړسي دفونیتیک تثبیت دنورولرغونو ژبو اوستا اوزړې هندي(سانسکریټ) اودمنځنۍ پاړسي په مرسته شوې دي.په ځانګړې توګه دغه پرتله کې اوستا ښه ځای او ونډه لري.(۲۹:۲۸۳-۲۸۴ مخونه)

زړه پاړسي ژبه دلرغونو فرس ټبرژبه وه،اوترټولو لرغونی اومهم اثر یې چې ورته پاتې ده دبستون په غره دلوي داریوش کتیبه یا ډبرلیک دی.دا کتیبه دبستون غره په دوه سوه پنځه ویشت پایو په درې ژبو:علامي،واکدي او زړه پاړسي حک شوې دی(۵۱)اوپه منځ کې یې دداریوش ددرباړېدو یوه صحنه هم حک شوې ده،دلرغوني پاړسي کتیبه دصحنې لاندې په پنځو پایویا ستنو کې حک شوې ده ،چې لومړۍ پایه ۹۶ ،دویمه پایه ۹۸ ،دریمه پایه۹۲ څلورمه پایه۹۲ ،پنځمه پایه ۳۶ لیکې اوسطره ده،چې دعلامي ژبې دوه روایته لري،لومړی روایت په ۴ ستنوښې لورته لرغوني پاړسي او

(1) دبستون په کتیبه کې دپوهاند عبدالحی حبیبي دڅېړنې له مخې درې مسرې په پښتوژبه دي،په دې اړه دپښتو ادبیاتو تاریخ،لومړی ټوک ، ۱۳۸۴المریز،۳۲۲ مخونه وګورئ

ه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل روایت په ۳ ستنو کېښ لورته حک شوی دی.چې وروسته د داریوش له واکمنۍ په پارسي ژبه کې کتیبې لیکنې پیل او دود شوې.(۱۲: ۱۵ - ۱۲ مخونه)
د تاریخ پوهانو په وینا زړه پارسي یا فرس قدیم چې دلرغونو پارسیانو ژبه وه او اوس له دغې ژبې پرته له څو ډبرلیکونو چې پورته یې هم یادونه شوې نورڅه نه دي راپاتې ،له دغو ډبرلیکونو څخه ژبپوهانو دزړې پارسي ېوازې ۴۰۰ الفاظ موندلي دي ،چې په میخي لیک کښل شوي دي.(۳۲: ۳۱مخ)
دیو لړ تاریخي لاسوندونو پربنسټ آریاني لرغونوژبو دلیکنې له پیل ۱۲۰۰ ق.م تر۳۳۱ق.م پورې دوام درلود چې زړه فرس هم په همدې مهال کې شتون درلود او داشتون یې دځینو پورته یادو کتیبو او ډبرلیکونو څخه راپېژندل شوی.(۱: ۲۸مخ)
همدارنګه باید ووایو چې دپرسیک ژبو په ډله کې کوم چې لرغونې او پخوانۍ لیکل شوې هغه زړه پارسي ده ،چې په میخي لیکدود لیکل کېده دا لیکنې دهخامنشیانو په دوره(۷۰۰ تر۴۰۰ مخزېږد پېړیو کې دپاچاهانو په امرد سرو زرو په تکلیو ،کودیواو ډبروباندې دلویو سوداګریزولاروپه سر په شاهي هدېره کې لیکل کې دي ،دغه لیکنې لږ ترلږه ۲۵۰۰ کاله مخکې دعیسی(ع) سلام له زېږون څخه پخواني متون وړاندې کړې دي.(۱۵: ۱۹۱مخ)
همداراز لرغونې پارسي یافرس باستان له(۵۵۰تر۳۳۱م.ز)کاله دآریاني ژبو دلرغونې دورې ژبه وه.(۱۳: ۴۰مخ)
زړه پارسي دآریایي قبایلو ژبه وه چې دمخزېږد لومړۍ زریزې په لومړۍ نیمایي کې دهخامنشیانو دمېخي ډبرلیکونو څخه (۴-۷ ق.م) پېړیو پورې راتې پېژندل شوې ده. (۱۴: ۱۹مخ) اما ددفتر ،دېوان ،مکاتبې او لیکلو ژبه یې دفارس شاهنشاهي ارامي ژبه وه .(ارامي ژبه دسامي کورنۍ له ژبو ده اودعربستان دشمالي ټبرونوژبه وه) ارامي ژبوویونکواو ارامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندونکو ماموړينو بـه دولتـي مکتوبونـه د پاچـا او نورولـوړ پوړو چارواکو چې په زړه پاړسي بيانېدل او د هغه پاچا ويناچې بله ژبه يې درلوده په رامي ژبه را اړول او ليکل يې. له نورو پاچاهيو به چې مکتوبونه په ارامي ژبه راتلل پاچاته په خپله ژبه که به پاړسي وه په پاړسي او که به بله ژبه وه په خپله ژبه به يې ورته ژباړل او ويل به يې. چې ددې مکتوبونو له ډلې څخه چې په چرم ليکل شوي وه او پنځمې ق.م پېړۍ پورې اړه لري په ارامي ژبه دي چې د مصر په هېواد کې لاسته راغلي دي.[۲۰: ۲۳مخ] دا ژبه يعني زړه پاړسي د فارس په سهيل لوېديځ کې دود ژبه وه او د پورته يادونو پربنسټ د هخامنشي دورې ډېر ليکونه ورباندې ليکل شوي دي.[۴: ۲۵۴مخ]

۱۲-۱د زړې فرس ژبې ابېڅي(الفبا):

زړه پاړسي په داسې تورو ليکل شوې ده ،چې هغو توروته ميخي توري يا ميخي الفبا وايي او د نومونې لامل يې دادی چې ددې توروبڼې او شکلونه د مېخونو په ډول او ورسره مشابهت لري، داسې ښکاري چې د زړې پاړسي دليکنې له پاره به لوی داريوش د تورو او الفبا د جوړولو او بيا پرې ليکلو امر ورکړی وي. د زړې پاړسي الفبا له اکدي الفبا او اکدي الفبا له سومري الفبا څخه اخستل شوې ده. د زړې پاړسي الفبا ۳۶ توري ، دوه د بېلتون يا بېلولو اصطلاح وې او ۸ اندليکنې Idaogram لري، زړه پاړسي داعداد و د ښوونې له پاره هم نښې درلودې، لږ يې ترموږ را رسېدلې دي او پاتې شوي دي. د لرغوني پاړسي د تورو څخه هريو پرته له درې تورو چې خپلواکو (واول) غږونو د ښوولو له پاره کارېدل نورټول خپلواک يعني واول له ځانه سره لري، چې د همدې لامل پربنسټ د زړې پاړسي الفبې څپه ييزه (هجايي)ده، دلرغوني پاړسي الفبې له کينڼ لورې څخه ښي لورې ته ليکل کېده ،دا الفبې د هخامنشي کورنۍ د پاچاهۍ ترپايه پورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدله، ولې وروسته له هغه له دود او رواج ولوېده او وروسته بیا هېره شوې ده. د ۱۹ پېړۍ په لومړیو کې دلوېدیځې نړۍ پوهان ددې الفبې په ویلو بریالي شول د میخونو په بڼه نښو چې دزړې پارسي دلیکلو لپاره کارترې اخستل کېده دلغتونو تلفظ یې په سمه توګه نه شو ښوولی. دلرغونې پارسي دالفبې منځته راوړونکو (مخترعینو) یولړقواعد میخي شکله نښو ددلالت له پاره دلرغونې پارسي په واجونو (غږونو) باندې وضع کړي وو: هغه نښې چې انګلیسي (a) لري دناخپلواکه (صامتها) غږونوله پاره چې وروسته له هغو ناخپلواک (صامت) راځي یا کوم ځیز وروسته له هغونه راته او یاهغه ناخپلواکه غږونه چې وروسته له هغوي(a) راتلله په کار وړل کېدل. لکه لکنې بڼه AD□M□، تلفظ بڼه: Adam زه یا من، چې دa خپلواک(واول) غږ د اصطلاح په پیل کې دA په وسیله ښوول شوې دی...
په لرغونې پارسي کې دL او Z غږونه نه وه او دپردیو لغتونو په لیکنه کې چې L او Z به یې درلودل □L او □Z به یې کارول. داندلیکنې یا Ideogram اصلي بڼه دمفرد فاعلي حالت دښوولوله پاره په کار وړل کېدلې. او دنورو بڼو دښوولوله پاره وروستي توري او یاهم د اصطلاح دپوره بڼې توري په پای یا وروستۍ برخه دهغوورا چول کېدل. لکه: لیکنې بڼه DH، تلفظي بڼه Dahyāuš هېواد/ لیکلې بڼه BG، تلفظي بڼه bagah خدای/ لیکنې بڼه BU، تلفظي بڼه būmiš ځمکه او داسې نور، پرهمدې بنسټ د آریانا پېژندونکو ترمنځ دلرغونې پارسي د اصطلاحاتو او لفظونو تلفظ په دې سبب، چې دلرغونې پارسي الفبې دلفظونو او اصطلاحاتو دقیق او سم تلفظ نه ښه یي، اختلافات او دنظر بدلون شتون لري. د اوستا او سانسکریټ سره د پرتلنې په مرسته ځینې آریانا پېژندونکي، اصطلاحات او لفظونه په داسې بڼه یې غږونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکي(فونيميکه) بڼه يې ليکي، چې له ځينې نوروآريانا پېژندونکو سره يې
دهغې اصطلاح يا لفظ په غږليکنه (فونيميکه)بڼه کې توپير شتونلري.
بارتلمه: غږليکنه AB□R□:

، دکنت: غږليکنه abarat برد. (۱۲: ۳۰-۳۶ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړ (مرکب)	لنډ (مرکب)	لوړ (ساده)	لنډ (ساده)
āi	ai	ā	a
āu	au	ī	i
		ū	u

د زړې پارسۍ صامتونه:

	p	t	k
	b	d	g
			č
			ĵ
		f	θsšhx
w			z
m		n	
		r	

۱۳-ساکانو قبایل

د غه تېر ته هندیانو او پارسیانو ساک ویل او په آشوري ژبه کې د شکوز ویل کېدل لکه چې په هخامنشي کتیبو کې سکه (saka) یا سکا (sāka) لیکل شوي او دا هغه نوم دی ، چې په زړه پارسي کې د هغو ساکانو له پاره کارول شوي ، چې د منځنۍ آسیا له خوا یې له پارس سره اړیکې درلودې. (۲۹-۱۱۲ مخ) په یوناني منابعو کې (Skuthai) Σxbϑal ورته ویل شوي دي. د سکا کلمه په وخت او ځای کې تر اندازې ډېره مبهمه او نا مشخصه معنا لري. دلوېدیځو ساکي قبایلو ژبه په لرغوني دوره کې د تور سمندرګي په شمالي سیمو کې ، د ځانګړو نومونو او د پاتې قبایلو دنومونو په لیدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتو په یوناني لیکنو کې Sythian او Sythigue یاده شوې ده ، د بهستون په کتیبه کې ځلور ډلې ساکان یاد شوي دي:

۱- سکه پردرایا (Sakā paradyaya) داهه (Daha) یعنې د سمندر د پورې غاړې ساکان ، او داهه د آرین اړوند هغه ډله ده چې د خوارزم په دښته کې یې ځای نیولی او بیا د خزر سمندرګي په سهیل غاړه میشت شول او خلک ورځخه په تنګ شول. د فارس پاچا ، داهه د غه ډله تیت او پرک کړه ، یوه ډله ترې زابلستان ته ولېږدېده ، چې سکزي Sakzay ورته ویل کېدل.

۲- سکه تیګره خودا (sakātigraxaday) مساجتیاز (Massagetae) (د تېرې خولۍ ساکان) یعنې تر سیحون خوا ساکان: هخامنشیانو د خپلې واکمنۍ په لومړیو وختونو کې له ساکانو سره سرحدي جګړې کولې ، په همدې جګړو کې د هخامنشایانو بنسټګر لوی کوروش له ختیځو ساکانو سره په یوه نښته کې چې مساجتیان نومیدل د ښېوې (خېوې) په سیمه کې په (**۵۲۹** م.ز) کال ووژل شو.

۳- سکه پرسوغودم (Sakā parasuqudam)یعنې د سغد ها خوا ساکان.

۴- سکه هنومه ورګه (sakā hauma varga) امیرجییانان (Amyrgians) یعنې هوم ځښونکي ساکان یا تر سیحون پورې غاړه ساکان.

د واسیلي ایوانویچ ابایف په اند او وینا په یوناني او رومي تاریخي منابعو کې په لاندې توګه د ساکانو د مهمو طایفو یادونه شوې ده. (۱۴: ۲۰-۲۱ مخونه)

سرمت یا سرمیان « د یوناني (Σapμata) د روسیې د سهیلي په ستیپونو کې د لرغونو میشتو ټبرونو یوه ټولګه وه. سرمتیان آریایي توکمه قوم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرياني ژبي وو. چې ساکانو لوېديځه ځانګه ګڼل کېدل او له ميلاد څخه دمخه په څلورمه او پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه؛ چې د وخت په تېرېدو سره د سرمت نوم د قوم په ستره ټولګه يا په بېلابېلو قبيلو اطلاق شو. خو د دوی ستره برخه په سهيلي سيمه کې د سرمتيانو وو، له څلورمې مخزيږد پېړۍ څخه وروسته د مهاجرتونو (د هونيانو او ترکانو) د دورې په پيلېدو سره د دې توجه نفوذ ورو ورو لږ شو. د منځنيو پېړيو په پيل کې د دوی قوم او اولاده په الانيانو مشهوره شوه. نن ورځ هغوی د آسيا په نوم پېژندل کېږي چې په اوستيپا سيمه کې اوسېږي.

مساکتيان يا مساجتيان: Massagetai (يوناني MassayΣtal) په منځنۍ آسيا کې نيمه کوچي ساکي آرياني ټبرو سکه (Saka) يا سکا (Sakā) يو نوم دی؛ چې په پخوانيو متونو کې هغو ساکانو ته چې د منځنۍ آسيا له لوري يې له پارس سره شخړه او مجادله کوله، کارول شوي دي. د «کستا» وروستاړي په ساکي ژبه کې د جمعې نښه ده. او مساکت د ماسايانو په معنا يعنې ساکان دي.

الانيان (يوناني کې ورته Alavol) وايي. په لرغوني دوره کې د شمال له آرياني اقوامو څخه يو قوم وو، چې بنسټ يې د خزر سمندرګي په ختيځ کې ده، لومړی په تاريخ کې د آرين په نوم ياديدل او په خوارزم کې په هغه سيمه کې چې اوس د ښيوې مرغزار دی، اوسېدل او بيا ققفاز ته ولېږد ېدل. د آلانيانو يا الان نو د آريانا د کلمې متکامله بڼه ده. د دې قوم اولاده د روسيې او ګرجستان په پولو کې په اوسيتيا کې اوسېږي او خپل ټبر او ژبې ته ايرون وايي. د هيرودوت په ليکنو کې ساکان د سکيت په نوم ياد شوي دي دوی تل له ځان سره پيالې درلودې، څرنګه چې په يوناني ژبه کې سکيت د پيالې په معنا ده، نو پر همدې بنسټ دوی ته دا نوم د هيرودوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا ورکړل شوی دی. هیرودوت وایي، چې اروپا یي ساکانو به ځانونو ته سګلُس (Secolotes) ویل همدا کلمه په اروپایي ژبو کې په سسیت (Scythe) اوښتې ده ، نوموړی زیاتوي: ځکه آریایانو ټولو سکوتیانو ته ساکان ویل ، په عربی ژبه کې هم تاریخ پوهانو او جغرافیه پوهانو د اسلامي ستروا کی په بهیر کې هغو ته ساک ویلي دي په دقیقه توګه څرګنده نه ده چې ساکانو خپلو ځایونو ته څه ویل. ګرشمن لیکي: ساکانو د فارس د اشغال او نیولو پر مهال د کردستان د «سقز» سیمه خپله پلازمینه کړې وه لکه چې د دوی آثار په دغه شاو خوا کې پیدا شوي دي او وېل کېږي چې د «سقز» کلمه د ساکانو له نوم څخه را منځته او مشتقه ده.

پوچیان: دا نوم چینیانو د منځنی آسیا یو لرغونی کوچي ټبر ته ، چې ساک وو کاروا وه (تاریخ کیمبرج ، دریم ټوک ، لومړی برخه ۱۳۸۱ لمریز کال ۸۵۸ مخ) پوچیان د ساکانو هغه ډله وه ، چې له میلاد څخه دمخه په لومړی پېړی کې په باختر کې و کویشان د ستروا کی (امپراتوری) بنسټ کېښود او د دویمې مخزېږد پېړی له دویمې نیمایي څخه د لومړی میلادي تر لومړیو پورې په منځنی آسیا ، افغانستان او تر هنده وا کمن وو. تاریخي ساکان ، پیل کې له نورو اندو اروپایي خلکو سره یو ځای او وروسته بیا نورو سیمو ته ولېږد بدل ، ساکان له لومړی مخزېږد زریزې څخه تر لومړی زیږدیزې زریزې پورې د تور سمندرګي له غاړو څخه د چین تر پولو پورې دا پراخه سیمه په ولکه کې درلوده او د دوی استوګنځی له شمال څخه د سایبیریا تر سهیلي دښتو ، له سهیل څخه تر خزر تر ډانیوب سین پورې رسېده. د ساک ټبرونو مهاجرت د اندو اروپایي سترو مهاجرتونو په دوران کې شوی دی. ځینو آریایي قبایلو د سایبیریا سهیلي لوړې سیمې پرېښودې ، یوه ډله اورال غرونو په لور او بله ډله د سیر دریا او آمو سیند

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لور وخوځېده ، دوی له تيان شان غرونو واوښتل او د کاشغر سيمې ته وننوتل ، له هغه ځايه ختيځ ترکستان او کوتچه ، قره چار او توشن هوانګ درې تر کانسور جورې ترخپل واک لاندې کړلې او چين له خاورې سره ګاونډيان شول. (دايره المعارف ، ايرانيکا ، استرايی های هخامنشيان) د پارتيانو په وخت او مهال کې (پارتيان د ساکانو د پرنې ټبر يوه څانګه ګڼې) (۴۵: ۷۱ مخ) (سبک شناسي بهر، لومړی ټوک ،پوهاند محمد حسين يمين ، سرګذشت زبان فارسي دري ، **۱۳۸۵**، ۷۱ مخ ، کورش صفوي ، آشنايي با تاريخ زبانهای ايرانی ۱۳۲ مخ) د دويمې مخزيږد پېړی په وروستيو کې کوچې ساکان د پارتيانو په ختيځو پولو او سرحدونو کې وراندې ولاړل او د اوسني کندهار او سيستان سيمې يې ونيولې ساکانو له هغه ځايه کابل او پنجاب ته نغوذ وکړ. د سيستان نيول دايمې و. کله چې د سيستان نوم په واقعيت کې ددې ټبر له نوم څخه اخستل شوی او ورسره اړه هم لري. ساکان تر ډېره بريده د ماديانو (ميديانو)او پارسيانو دتمدن اغېزمن وو او د خپلو قوميانو ، سرمتيانو غوندې له مردايي او زردشتي غور څنډو څخه چې په پای کې وکړای شول د ميديانو او پارسيانو عقيدې او باورونه بدل کړل. لرې وو. (۴: ۱۳۹ - ۳۱۱ - ۳۰۹ مخونه)

۱۴-ساکي ژبه

ساکانو لومړی زريزه مخکې له ميلاده او لومړی زريزه وروسته له ميلاده په ډېرو پراخو سيمو کې دتورې بحيرې پرغاړو د چين ترپولو پورې نيولې وې او دلرغونې ساکې ژبې څخه کومه ليکنه راپاتې نه ده يوازې دلوېديځې ساکې څخه يو څو لغتونه چې هغه هم ځانګړي نومونه دي او ويونکويې دتورې بحيرې پرغاړوژوند کاوه په يوناني او لاتيني کې راپاتې دي. چې دمنځنۍ آسيا د ساکې ژبې څخه هم يوه اندازه لغتونه په ځانګړو نومونو په

هندي سانسکرېټ ، يوناني اولاتيني په ځای پاتې دي.څونومونې يې دلغتوچې دلوبديځو ساکي ژبوڅخه په يوناني او لاتيني ليکونوکې پرځای پاتې دي را اخلو:arvant ،تيزاو روښانه(تند او سريع) ،aspa آس ،ātar آذر ،bāzu بازو(مټ) ،čarma چرم ،čyav کېدل ،gauša غوږ ،hapta اووه ،haška وچ.(۱۲: ۱۵۰ مخ)

ساکي ياسکيتي ژبه دساکي اوسرمتي قبايلو ژبه وه ،چې داتمې او اوومې مخزېږد پېړيوڅخه تر څلورمې اوپنځمې ميلادي پېړۍ پورې دتورې بحيرې په شمالي څنډوکې استوګنه وه. له دې ژبې څخه لکه څنګه مو چې پورته يادونه وکړه هېڅ آثار نه دي را پاتې فقط يوڅوسکيتي يعنې ساکي کلمې اوډېرځانګړي نومونه،دقبايلو اوځايونو(اماکنو)نومونه ديوناني تأليفاتوکې ليدل کېږي.(۱۴: ۱۸ مخ)

دساکي قبيلې اصلي ځای په لرغوني افغانستان(آريانا)کې دهندوکش شاوخوا سيمې دي،دپورته اونورو ليکنو اوڅېړنو پربنسټ ددېوو يوه ډله ترميلاد نږدې يوزرکاله وړاندې دشمال لورته ولېږديدل،چې آن دتورې بحيرې ترڅنډواو دچين ترپولوپورې ورسېدل اوبله ډله يې دمرکزي آريايانو (باختريانو) ،پارتيانو ،سغديانو ،خوارزميانو اونورو ترڅنګ پاتې شوو.چې زرکاله له ميلاد څخه وروسته هم دآريانا په پراخو سيموکې استوګن وو ،چې دباختري قبايلو په بېلابېلونومونو ياد شوي دي،دميلاد څخه دوه پېړۍ وړاندې دساکو يوې ډلې په باختر،انګيان(سيستان) اوآراخوزيا باندې واکمنې ترلاسه کړه ،چې بيا دهند ترشمال لوېديځ برخوهم ورسېدل.کله چې دهلمند او هامون درود سيموته يې مخه کړه هلته ميشت شول په پارتيانويې يرغلونه وکړل او هغوي ته يې ماته ورکړه ؛نو دپارس ختيځو سيموته هم ننه وتل اوبيايې له دې سره دمعاصر افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اوسني سيستان(انګيان) سهيل لوېديځې سيمې ونيولې، دغه ځاى ددوي په نوم ساکستان ياد شو، چې اوس ورته سيستان وايي او دا دنيمروز ولايت اودهغې شاوخوا سيمې دژبې په اړه بايد ووايوچې دا ژبه دمرکزي باختري په نوم هم يادېږي.(۱۸۹:۱۵ مخ) دا ژبه دآرياني ژبو دمنځنۍ دورې په بحثونوکې هم راځي چې هلته به په خپل ځاى بحث پرې وشي. دځينې اروپايي او په ځانګړې توګه الماني ژبپوهانو دژبنيوڅېړنو په ترڅ کې دا په ډاګه شوې ده، چې دلرغونې ساکي ژبه او منځنۍ ساکي ژبه دپښتو ژبې نيا(مورينه) او پښتوژبه يې لمسۍ ده.(www.zyar.nej:۳۳)

۱۵-ميدي قبايل

دميدي قبايلودنوم يادونه په ۸۳۵ م.ز کال په پېښوکې دلومړي ځل له پاره ددرېيم آشوري پاچا(شولمانوآشارېدو-ى) په لوحوکې ياده شوې ده.يادو قبايلو بيا وروسته يومريي(غلامي) لرونکې دولت دپارس په شمال لوېديځ کې رامنځته کړ، چې مرکز يا پلازمېنه يې دآکباتانا (EXBatana) په لرغوني يونان کې(ham>hăgmatūna)او(gmata)مفعولي حالت دham-gam غونډېدلو يا ټولېدلو په معنا او ټکي په ټکې معنايې دغونډې ځاى يا دراټولېدو ځاى- اوسنى همدان)چې په خپل نوم يې نومولې ده.(دا چې لوېديځ وال يې مدي يا مېدي ورته وايي) او معاصريې هم دا ځمکنۍ سيمه په هماغه نوم پېژندلې.ددوي دژبې اصلي اثارشتون نه لري.کوم معلومات او اطلاعات چې په اوسنيو منابعوکې دميدي ژبې او قبايلو په اړه دي په نشت شمېرل کېږي.ولې سربېره پردې ددوي دژبې او قبيلې تړاو او اړوند تيا ثبوت دآرياني ژبو له ډلې او آرياني قبايلو سره دبسنې اومنلو وړدى.يوناني نوم وتي تاريخ پوه دميدي قبايلو د۶ قبيلو او اهمدا ارنګه دڅو کلمونومونه په خپلو آثاروکې راوړي دي.او روښانه کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ده چې ميدي قبايلو په آرياني لهجو او کړ دودونو خبرې کولې.دميديانو نومونه چې دآشور پاچاهانو په ځانګړې توګه (سارګون ۷۲۱-۷۰۵مخزېږد پورې) يادونه شوې ده په دې ادعا شاهدي ده ، دابه کاپي وي چې دلته يوازې دهغې ميدي قبيلې:آريازانتو aryazantu(آريا قبيله) او يا دهرودوت هغه لفظي ژباړه چې دسپي (سګ) کلمه راوړې يادونه وکړو(اسپاکا--spakaى ميدي سره پرتله شي په Śpan سپان Sran اوستايي اوساکي يې-Saka-ى ،لرغونې پاړسي داوسنۍ پاړسي سګ او په پښتوکې دسپي (spay) سره سمون لري.) دميدي او يا دجګړې دلوړپوړو مشرانويې چې په لرغوني پاړسي کې راغلې دي را اخلو(تخمسپاد tuxmaspada)چې لفظي معنايې دځواکمن لښکردرلودونکي دی.ميدي قبايلو دلرغوني ختيځ په تاريخ کې مهمه او اړينه ونډه ترسره کړې ده.داوومې مخزېږد پېړۍ په وروستيوکې کياکسار(هوخشتره) دميديانو پاچا دبابليانو سره په ګډه دلرغوني ختيځ دېر ځواکمن دولت يعني(آشور) تارومارکړ اوپلازمېنه (نينوا) يې ورانه ويجاړه کړه (۶۱۲ م.ز) او د ميدي پاچاهۍ او ټولواکۍ نفوذ او لمنې يې پراخو سيمو چ ي(د آريانا لويديځې برخې تر وروکې آسيا (کوچنۍ يا صغيره آسيا (کاپادوکيه) د لويديځ لور ته غځيدلې وه تر دليس سندونو (فزل اوسني ايرماق پورې) غځيدلې وه . (۱۴: ۵۷-۵۹ مخونه)

۱۲-ميدي ژبه

داژبه دميدي قبايلوژبه وه ،چې دمخزېږد لومړۍ زريزې په لومړۍ نيمايي کې دپارس شمالي سيمو اوخذر(کاسپي) سند سهيل لورته استوګنه درلوده.زموږمعلومات او اطلاعات ددې ژبې په اړه دساکي ژبې څخه هم لږدي.دميدي ژبې اړوند او ورسره پيوسته متون ياليکنې دپوهانو په واک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نه شته ،فقط یوڅو محدودې کلمې دمیدي ژبې اړوند دلرغوني یوناني نامتوتاریخ پوه په تألیفاتواولیکنو اوپه ځینو نورو یوناني متون لیکنو کې ساتلې پاتې دي.(۱۴: ۱۹مخ)

دمیدیانو په اړه هېڅ یوه آریاني ژبه کې یوه لیکنه نه ده راپاتې.ولې دیوناني تاریخ پوهانو په لیکنوکې دځینو داستانونو، کیسو اوشعرونوته نغوته په دې دوروکې شوې ده.(۲۰: ۱۷مخ)

ددې ژبې دځینو لغتونو نمونې چې په یوناني اوزړه پارسي په لیکنو کې راپاتې دي په لنډه توګه را اخلو:wazark لوی، سترا وبزرګ.xšāyaΘya ټولواک پاچا اوشاه، asanتیږه، ډبره-سنګ، miΘra مهر. د هخامنشیانو وروسته دمیدي ژبې هېڅ معلومات ، اطلاعات او اثرپه لاس کې نشته.(۱۲: ۱۵مخ)

د ژبپوهانو په څېړنو کې د میدي ژبې د غږونو انډول داسې ثبیت شوي دي۲.

اندو اروپايي	آریک	میدي	اوستا	زړه فارسي	سانسکریټ
*k	*č	č	s	θ	ś
*g,gh	*z	j/gh	Z	D	J
*ku	*sp	su	sp	s	Sv
*ghu	*zb	zh	bz	z	Hv
*tr,tl	*θr	θr	θr	ç	Tr
*ti	*θi	θi	θy	šl	-
*su	-	f	hv,xv	hu	-

څېړنپوډاکټرخلیل الله اورمړ، دآریانالرغونې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله:

د څېړنې د اصولو سره سم د دې ټولو بحثونو او سپړنو په پای کې دې پایلې ته رسیږو، چې آریا د نجیب، نومیالي، مېلمه پال او په ځینې حالاتو کې د بزګر، ښاغلي او د آریاورته او سېدونکي ته هم ویل شوي. همدارا ز آریانا د نجیبو او ښاغلو د ټاټوبي په معناده، چې د لرغوني آریا د اضافي حالت د جمع بڼه ده، او د آریایانو له خواره واره کېدو وروسته هم تراوسه زمونږ د هېواد افغانستان لرغوني نوم دی. په دې توګه آریایي یو نسبتي نوم دی، چې د آریا له پښته وي او په آریایي ژبو خبرې کوي. هدارنګه د آریاني کلمې او اصطلاح د آریانا د اوسېدونکو او د آریک ژبې څخه درامنځته شویو ژبو (باختري او پېرسیک) ویونکو په معنا ده، او د نورو ژبو د جغرافیایي سیمو په معنا هم ده. په همدې سره راځو د ژبې تعریف ته؛ ژبه د یو لړ معنا لرونکو او لېږدونکو ویېزو، او ریېزو غږونو یوه اسې سېستماتیکه ټولګه ده، چې انسانان خپل اندونه، خیالونه، فکرونه، عاطفې، احساسات، پوهې، تجربې، غوښتنې او هراړخیزې اړیکې د هغې په وسیله یو تر بله رسوي. چې وړتیا او استعداد د انسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنیز چاپېریال کې یوه اکتسابي، میثاقي او قراردادي پدیده ګڼل کېږي. ژبه د انسان د هویت تر ټولو مهم توکی دی. د ژبې او ور سره تړلو مسایلو د څېړنې له پاره اړینه ده چې فلالوژۍ پېژندنې ته سرور ښکاره کړو؛ فلالوژي یوناني کلمه ده، د فکر کولو، بحث او وینا سره د دوستۍ معنا لري. فیلوس (دوست) او لوکوس (فکر کولو او بحث) په معناده په عربي کې ورته (فقه اللغه) وایي. د ټولو هغو علوموبیانونکې ده چې د یو قوم او یا هم ټبرونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (د عام کلتور او ادبي اثارو) چې د هغې ژبې یا ژبو د وګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. د فلالوژۍ موخه او دنده یې د تاریخ په بېلابېلو پړاونو کې د یوې ژبې ادهغې اړوند اثار او د قوم کلتوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزونه او ثبېرل ده.آرياني فلالوژي (فقه اللغه)دآرياني ژبو او
ټبرونو اړوند کلتوري، ژبني او تاريخي مسايل ترڅېړني او پرتلني لاندې
نيسي او دختيځپوهنې په څانګوکې دتاريخ له نظره اهميت او د آريانا
پوهنې او اړوندو شرقي معلوماتو په اړه لوړمقام او دريځ لري.په اروپاکې
درنسانس له پيلېدو راوروسته دعلوموپه برخه کې د بېلا بېلو څانګو
درامنځته کېدو له امله دفلالوژۍ پوهې هغه پراخه معنامحدوده کړه .چې
بوه له مهموڅانګوڅخه يې ژبپوهنه ده؛هغه پوهه ده چې دژبې په اړه
هراړخيز ومعلوماتوڅخه بحث کوي.اودژبې داخلي جوړښت ،ډولونه،له
نوروژبوسره يې پرتلنه ،تاريخي تحولات ،ژبښونيزمسايل اوتشريحات په
علمي او سيستماتيکه توګه څېړي.ژبپوهنې دتاريخ په اوږدو کې بېلابېل
پړاونه تېرکړي په آريانا(ګندهارا-اټک ياورخېرمه سيمې)کې د پاڼيني له
خوا په علمي توګه بنسټ کېښوول شو.په يونان کې په هراړخيره توګه
نظريات اوڅېړنه پرې وشوه اودخپلوژبوپه برخه کې ورته کاروشو.عربانوله
پخواهم دسامي حامي آرامي تمدونونوپه وخت کې په ابتدايي اوداسلام
دسپېڅلي دين له راتګ سره سم يې دعلوموپه څلانده انقلاب سره
،ژبپوهنه په هره برخه کې په خپله ژبه عربي کې وځلوله.په پای کې
اروپايانواونورو په علمي توګه پياوړې کړه،چې په نظري اوتطبيقي
،همداراز تاريخي،پرتليزه ،تشريحي اودنوروپوهنوسره په تړاوکې
بېلابېل ډولونه اوبرخې رامنځته شوې.څرنګه ،چې ژبپوهنه ژبني
موضوعات څېړي ،نودڅېړنواوپرتلنوپه ترڅ کې دژبوبېلابېلې
کورنۍ،ډلې،څانګې اوښاخونه ،دجنېټکي اوشکلي ياګرامري
جوړښتونواوخپلوۍ دپرتلنې په پايله کې رامنځته شول. او د
ژبنيو کورنيوښودنه دژبپوهانوله خوا په څپه ييزواوشجريي نقشوکې را
څرګندې شوې. په ټوليزه توګه دنړۍ ژبې په اتوکورنيوډلبندي اوويشل
شوې دي چې وګړوشمېريې اټکلي اوتخميني ښوول شوي:۱-اندواروپايي
کورنۍ(۲۰۰۰۰۰۰۰۰وګړي) ،۲- دراوېډي کورنۍ(۱۲۰۰۰۰۰۰وګړي).دپورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادو ټولو ژبنیو کورنیو ژبې دنسبي (جینټکي) یا شکلي ګرامري هراړخیزو لغوي، ریښوي، ژبنیو جوړښتي، پرتلنو، پلټنو، سپړنو او څېړنو په پایله کې پېژندل شوي او په اړوندو کورنیو پورې تړاو ورکړل شوی.زموږ د هېواد ډېرې ژبې د اندو اروپایي کورنۍ، آریک ژبې (اندوآریاني) ډلې، آریاني څانګې او وراوروسته باختري ښاخ پورې اړه لري.چې له آریک ژبې هیڅ اثر او لاسوند نه دې راپاتې او لرغوني دورې دژبود لغوي یا ژبنۍ بیارغونې Linguistic Reconstruction له لارې ورته فرضي رسېږو آریک ژبه ژبپوهانو په لږ تو پېر سره په څلورو څانګو وېشلې: ۱-اندوآریایي(هندي او اړوندې)، ۲- داردی، ۳-نورستاني، ۴- آرایاني(باختري او پرسیک).دد بوله ډلې څخه دآریاني څانګې ژبې په درې دورو وېشل کېږي:لرغونې، منځنۍ او معاصره.چې هره دوره به یې په لنډه توګه څرګنده کړو: ۱- لرغونې دوره: اوستا ژبه (۱۰۰۰-۱۲۰۰مخزېږد)، لرغونې فرس(۵۵۰-۳۳۱م.ز)، مېدي (۵۵۰م.ز)، ساکي (سکیتي، سرماتي)(۹۰۰م.ز تر۲۰۰ زېږدیز). ۲-منځنۍ دوره:-ختیځ ښاخ (باختري): آلاني (دسکیتي او سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري. لوېدیځ ښاخ(پرسیک):پارتي)(پهلوی اشکاني)، منځنۍ پاړسي (پهلوی ساساني) دلرغوني پاړسي پاتې شونې. ۳- معاصره دوره: ختیځ ښاخ(باختري):پښتو، آسی(دآلانې ژبې پاتې شونې)څرنګه چې پښتو دآلاني او آلاني دسکیتي او سرماتي پاتې شونې دي نو په دې توګه دپښتو ژبې دشالید لړۍ د لرغونو آریاني ژبو ستې ته رسېږي، یغنوبي، اورمړي، پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي له:سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغه، شغني، سنګلیچي، ارشور، منجي، اشکاشمي، باجو او برتانګي. لوېدیځ ښاخ(پرسیک): دري، تاجکي، پاړسي (دمنځنۍ پاړسي ۹۰۰-۱۵۰۰.ز، پاتې شونې)، بلوڅي، تاتي، کردي، او داسې نورې ژبې .دپوته لنډو یا دنوسره سره اوستا ژبه په لرغونو آریاني ژبو کې ترټولو پخوانی او مهم اثر ګڼل کېږي، چې یادونه یې دلرغونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونانیانو ،ارمنیانو ،سریانو ،اوعربو پوهانو په لیکنو کې د یوزردشتي دیني کتاب په تو ګه شوې ده ،اوستاژبه ۲۰ توري لري چې ۴۸ راپاتې دي او نورې له اثارو سره د سکندر مقدوني له خوا سوځول شوي ،لیک یې د آرامي لیک څخه اختل شوی او د ښی ، خوا کیڼ لورته لیکل کېده ،د دې کتاب اصلي نسخه نه ده پاتې او په لاس راغلې نسخې د هغه وخت د دیني مویدانو له خوا د خپلو غوښتنو له مخې لیکل شوې دي.نو موړی اثر په متأخره (معاصره) ، کو چنۍ (خرده) اوستا نومول شوې او یشتونو او ګاتونو برخې جوړوي.د زړې فرس هم لږشمېر اثار په ډبرلیکونو راپاتې دي او په مېخي لیک لیکل شوې ده ،چې مشهوریې د بستونډبرلیک دی چې په علامې.و اکدي ،زړې فرس او د حبیبي د څېړنې پربنسټ په پښتو هم ځو کرښې لیکنه لري ،همدا ر از د ساکي او مېـــدي ژبو ځـــو کلمې او ځـــانګړي نو مونـــه را پـــاتې دي .چـــې د منځنیو او معاصـــرو ژبو ســـره د پرتلنـــې پـــه پایلـــه کـــې خپـــل د نیـــا او مورینتو دریځ ساتي.په پای کې د یاد ولو وړ بولم چې آریاني فلالوژۍ (فقه اللغه)تاریخچـــه د آریـــاني ټبرونو ،قو مونـــو د ژبو او پـــه دې ژبـــو لیکلي اثار او کلتور د اړوند و علو مو سره پـه تـړاو د تـاریخ پـه اوږدو کې ترعلمـي بحث، څېړنې او ارزونې لاندې نیسي

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناقشه

ځيني څېړونکيد څېړنې په وروستيو کې د خپلې موضوع اړوند مناقشه هم ليکي، چې ماهم دې اصل ته په کتو سره د لاندې مناقشې په راوړلو سره څېړنه د جوړښت له مخ د بشپړتيا لور ته نږدې کړه. څرنګه چې د څېړنې په اوږدو کې هم ورسره مخ شوم؛ د فلالوژستانو او ژبپوهانو، ځيني اصطلاحات (آرياني يا ايراني) په بېلا بېلو بڼو کارولي دي ، لکه (آرياني فلالوژي يا ايراني فلالوژي) او داسې نورې اړوندې اصطلاوې. اوس پوښتنه داده چې آرياني اصطلا به مناسبه وي که ايراني؟ البته د ټولو هغو امتيازاتو او ارزښتونو له پاره چې لرغوني آريانا ته ځانګړي دي ، په ځانګړې توګه د (باختر او پارسيک) ژبو ، لهجو ، تېرونو ، سيمو ، کلتورونو... او ګډو ارزښتونو د خونديتوب له پاره همدا راز د تاريخي ريښې او د لرغونو تاريخ پوهانو او ژبپوهانو د علمي يادونو پر بنسټ ، د بېلګې په توګه د (بېلو) يادونه کوم ، چې د خپل اثر په لومړي پاڼه (تجسسات نژادي در افغانستان) کې د اصفت په طبعي او مطلوبه بڼه (آرياني Ariani) کارولی. همدارنګه اکاډمېسن ډاکټر عبدالاحد (جاوېد) د (اوستانومي اثر ، ۱۹۹۹م) د اراتوستين او سترابون په حواله (آريانا او سېدونکو ته د آرياني ها Arianiens نوم ويل شوی دي. د همدې تاريخي شاليد پر بنسټ د افغان پوهانو پرېکړه د (آرياني) اصطلاح په کارنې شوې. بله پوښتنه دا ده چې فلالوژي څه معنا او له ژبپوهنې سره څه توپير لري ، له کوم ځای پيل شوې ده ؟ څرنګه چې د ډېرو علومو او فنونو سرلاري يونانيان ګڼل کېږي؛ د تاريخي څېړنو له مخې د فلالوژۍ په برخه کې هم دوی مخکښه ونډه لرلې فلالوژي په خپله يوناني کلمه ، چې (فيلوس) د د ست

(c) ketabton.com: The Digital Library

او (لوګوس) د فکر بحث په معناده. او عربي معنا (فقه اللغه) ده په اصطلاح کې د ټولو هغو علومو، پوهنو بیانونکې ده چې د یوه ملت د بوې ډلې ژبه خبرې او هغه فرهنګ، ادبي اثار چې د هغې ژبې د ویونکو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. چې د پوهنو د ببلو الي له امله یې مفهوم، فرهنګي او ژبپوهنیز تاریخ پورې محدود شو. همدارازپه دې برخه کې د عربوونډه هم درنه ده. ولې د ژبپوهنې په برخه کښکه څه هم خبرېنو ثابته کړې چې لومړني نظریات د ژبې په اړه یوناني پوهانو څرګند کړي دي؛ خو ددوی نظریات په فلسفي اندودونو ولاړ وه ؛ د ژبپوهنې په نوم یا دا چې د ژبې د سمون په اړه لومړني کوښښونه آریانا پورې تړاولري چې دګندهاراد (اټک او ورخېرمه سیمې...) او سېدونکي پاڼیني دا کار کړی دی. او د ساسګریت ژبې ګرامرلیکنه یې دهغه وخت شهکار ګڼل کېږي. د غربي یا اروپایي معاصرې ژبپوهنې بنسټ هغه وخت کېښودل شو چې د پاڼیني ګرامر یې ترلاسه کړ. او د نوبیا علمي ژبپوهنې (هغه ژبپوهنه چې د ژبنیو ټولیزو اصولو درلودونکې وي).د غه اصطلاحات هغه وخت دود شول چې د تاریخي اوپرتلیزې ژبپوهنې پر بنسټ د نړۍ ژبې ډلبندیاو وویشل شوې. دا چې د نړۍ ژبې د ښې خبرنې په موخه څه ډول ویشل شوي دي؟ ددې پوښتنې ځواب اوس ښکاره ده؛ د نړۍ ژبې دعمومي خبرنې په موخه په بېلابېلو ښو ویشل شوي. چې، مهمې دا دي: شکلي (ټیفیک) اونسبي (جنیټیک).شکلي وېشنه یې ژبې د جوړښت له مخې وېشي او نسبي ویشنه یې ژبې د کورنیو ګډو ځانګړنو له پلوه وېشي. چې په دې لړ کې د آریانا لرغونې، منځنۍ او سنۍ دورو ژبې، چې اوس یې لړۍ آن تر اروپا، هند، منځنۍ آسیا، پارس (ایران)، پاکستان، بنګلد ېش او چین ځینې سیمې او ډېرۍ ژبې رانغاړي. ولې د پورته خپلوۍ پربنسټ په یوه کورنۍ (اندواروپایي) کې راځي. پښتو ژبه هم د لرغونو، منځنیو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصرو آریایي او آریاني ژبو سره د نسبي او شکلي نږدېوالي پر بنسټ د(اندو اروپایي)کورنۍ ،آریاني ډلې، ختیځه څانګه کې یې موقعیت تثبیت شوی.بله دا چې،لرغونو ژبو ته ولې څنې ژبپوهان مړې ژبې وایي؟-
څنې ژبې لکه اوستا ،زړه پارسي، ساکي، میدي اونورې ژبې اوس د ویلو ،لیکلو او مفهوم څانګړتیا له لاسه ورکړې ،نو څکه یې مړې ژبې بولي.ولې تایخي ارزښت او اهمیت یې له لاسه نه ده ورکړی اونه یې ورکوي.د نویو ژبو په تاریخي بنسټونو بکې رغنده او مهمه ونډه هم لري.

پایيزه :(نتیجه ګیري)

آریا د نجیب او ښاغلي ،آریانا د نجیبو او ښاغلو د ټاټوبي په معنا ،آریایي نسبتي نومدی او د هغه چاله پاره کارول کېږي چې د آریاله پښته وي .آریاني د(باختري،پرسیک)ژبو او اړوندې سیمې ته یې ویل کېږي.په همدې توګه ژبه د بشري غړو نو د اسې تولګه ده چې د انساني اړیکو تر ټولو ستره وسیله ګڼل کېږي او د هویت مهم توکی ده.د ژبنیو علو په لړکې فلالوژي (فقه اللغه)سترځای لري اویوناني کلمه ده فیلوس (دوست) او لوګوس (فکرکولو ،بحث) معنا لري،چې د ټولو هغو علومو ښکارندویه ده چې د یوې ټبرژبه څېړي، فرهنګ او ادبي اثارچې په کې رامنځته شوي ارزوي.
ژبپوهنه یې یوه برخه ده .چې د ژبې په اړه هر اړخیزمعلومات وړاندې کوي.د لومړي څل له پاره په علمي توګه په لرغوني آریانا د ګندا هار (اټک یاشاوخوا)سیمه کې پاڼیني رامنځته کړې ده، چې په دوی پسې یونانیان دغې پوهې ته پام شوي دي او په فلسفي بڼه رامنځته شوې ده ، په عربو کې ژبپوهنه لومړی د حضرت علی کرم الله وجعه د خلافت په دوره کې د ده په سلا رامنځته شوه لومړنی عربي ژبپوه ابو الاسود دوئلي و...، .د ژبپوهنې په برخه کې نولسمه او شلمه پیړۍ د علمي ژبپوهنې د رامنځته کېدو پېړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.چې په ترڅ کې يې د نړۍ ژبې د شکلي(ټيپيک) او نسبي(جنټيک) نظريو له مخې په کورنيو ،ډلو ،څانګو او ښاخونو ،وو يشل شوې.د لرغونې آريانا او او سني افغانستان د ډېرې ژبې د اندواروپايي کورنۍ ،آريک ژبنۍ ډلې،آرياني (باختر،پرسيک)څانګې، باختري ښاخ کې راځي.دآريک ژبنۍ ډلې لاندې څانګې لري:اندوآريايي،داردي،نورستاني اوآرياني.چې آرياني څانګه په درې دورو ويشل شوې ده: لرغونې، منځنۍ او معاصره.اوستا ،زړه فرس ،ساکي او مېدي دلرغونې دورې راپاتې ژبې دي. چې پښتو ژبه د آرياني ژبو څانګې يوه شمال ختيځه ژبه ګڼل شوې ده. په پای کې د يادولو وړبولم چې آرياني فلالوژۍ(فقه اللغه)تاريخچه دآرياني ټبرونو ،قومونود ژبواوپه دې ژبوليکلي اثاراوکلتورداړوندوعلوموسره په تړاو د تاريخ په اوږدو کې ترعلمي بحث ،څېړنې اوارزونې لاندې نيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه:

دجوړښت له مخې مې د تېزس موضوع په لاندې وړاندیزونو رانغاړم، هیله لرم چې ورته پاملرنه وشي:

۱. دژبنیوڅېړنو په مرکزونو، اړوندو پوهنیزو، تدریسي پوهنتونونو اوزده کړیزو موسیسو کې، په تولیزه توګه دآریاني او په ځاګړې توګه دپښتوژبې دفلالوژۍ ،په برخه کې د برلږ. اودژبې،ژبپوهنې له پاره یې څه ناڅه مواد شته.چې د دې ژبې څومره چې دلرغونتوب، علمیت، رسمیت په برخه کې اړتیاورته لري ،په نشه حسابېږي.هیله ده چې د اړوندو ارګانونو مسوولین اومتخصص غړي ورته پاملرنه وکړي.

۲. دژبې دادبپوهنې اوژبپوهنې برخوته کارکول په خپل ځای دارزښت وړاواړین دي.خودعلوموا وفنونو په نورو برخو کې پرې څېړنې،لیکنې او په ځانګړې توګه ژباړې کول،دسیمې دځینې هېوادونو د ژبو د پرمختګونو ته په کتواو په تجربوا خستلو سره،څوڅوواره اړین او مناسب دي، چې د علوموا وفنونو داړوندو ځانګو مسوولین او مسلکي غړي په دې هکله چې ملي اودیني وجیبه یې هم ده ستراو عملي ګامونه پورته کړي.

۳. د ماسترۍ تحصلي دورې زده کړې او پرګرام د کابل پوهنتون په ځینې محدودو پوهنځیو او ځانګو کې له څولسیزوراپه دې خواروان دی، اودفارغو محصلینو تېزسونه کوم چې د منځپانګې او بڼې له مخې دښواونویو معلوماتو درلودونکي دي دامکان په صورت کې چاپ اویادکتابتوله لارې دیادو تېزسونو ته د محصلینو د لاس رسرې او لوستنې ،مناسبې لارې چارې برابرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴. دزدکړیزودوروپه پای اوپه ځانګړي توګه دتېزس دموضوعاتود څېړنو په اړدو کېجوته شوه چې لرغونی افغانستان داندوآریاني(آریک) ډلې او اوسنی افغانستان په تاریخي توګه دآریاني ځانګې د ژبو پخوانی ټاټوبی دی، یعنې د یادو ژبو ستې اونمونې دلته شتون لري. خو پورتهیادې ژبې ځنې مړې اوکومې ،چې ژوندۍ دي،هیله ده ،چې اړوند(په لومړي سرکې دافغانستان اوپه دویم قدم کې داړوندې سیمې)مسوول مرکزونه اوچارواکي ورته هراړخیزه پاملرنه وکړي

۵. وروستی وړاندیز د پښتو ژبې هغو ژبپوهانواواستادانو ته دی،چې په دې برخې کې په کاربوختدي.څرنګه چې داموضوع تاسوته په بشپړه توګه څرګنده ده،په اوسنیوشرایطوکې د نړۍ په ژبو کې هغه ژبې خپل ژوند ته دوام ورکوي، چې د پرمختګ له کاروان سره یوځای ځان عیارکړي ، دا دپښتوژبې د ژبپوهانواواستادانو مسولیت دی،خپله ژبه چې هم یې،مسلک اوهم یې ژبه ده په خپلوڅېړنیزواوعلمي هڅوسره له دې کاروان سره برابره اوعیاره کړي. که موږ اوس د ژبې طبیعي پرمختګ ته لاس تر زنې کېنو دا به مو یوه ستره تېروتنه وي .اوسنیوشرایطوکې د ژبې څېړنو ،دتولیداتو،سوداګرۍ اواقتصادي ...چاروسره سمدنویو،ویوکواولغتونوپه برخه کې ،رامنځته کولو او دودولو ته اړتیا لري.که چېرته موږ په دې تمه یوچې ډېری وکړي یو یا دا چې په نړۍ کې ۷۰ ملیونه یو ، دا ژبه نه مري دا هم یوه تېروتنه ده.چې له بده مرغه ځینېخولا خپلې ژبې ته مثبت کارکول هم اغېزمن نه ګڼي .هیله مې داده،چې په دې برخه کې ټول په ګډه خپلې هڅې نورې هم غښتلې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځليکونه

۱. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۵ ل). د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ، لومړی ټوک
۲. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۷ ل) ، د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ، دويم ټوک
۳. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۹ ل)،د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ، دريیم ټوک
۴. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۹ ل)،د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ،څلورم ټوک
۵. آر، اچ ، روبينز ،(۱۳۷۰ هـ ش).تاريخ مختصر زبانشناسي. ترجمه فارسي ، علي محمد حق شناس ، نشر مرکز ماد ، تهران ، ايران
۶. الهام ، محمد رحيم ،(۱۳۴۵ هـ ش).بخشهای در علم زبان. کابل پوهنتون ، کابل
۷. الهام ، محمد رحيم ،(۱۳۹۱ هـ ش).روشی جديد در تحقيق دستور زبان دری. تدوين: سيد علی محمد اشراقي ، انتشارات يوسف زاده ، کارته سخي ، کابل
۸. اورمړ ، داکتر خليل الله ، (۱۳۸۷ لمريز).کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۹. اورمړ ، داکتر خليل الله ،(۱۳۸۲ لمريز).کابل مجله.۵-۶ ګڼه ، د افغانستان د علوم داکادمي
۱۰. اورمړ ، داکتر خليل الله(۱۳۸۹ لمريز).کابل مجله.۱۲-۱۱ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکادمي
۱۱. اورمړ ، داکتر خليل الله ،(۱۳۸۵هـ ش).کابل مجله.۳-۴ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکاډمي ، کابل
۱۲. اورمړ ، داکتر خليل الله ،(۱۳۸۸هـ ش).مجله خراسان.دوره سوم ، سال ۱۳۸۸ هـ ش ، رياست نشرات اکادمي علوم افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۹۲هـ ش).مقدمه بر زبان اوستایي. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۱۴. ای، ام ، اُرانسکي ،-Oranskilosif- Mikhailvich،(۱۳۷۹هـ ش).مقدمه فقه اللغه ایراني. ترجمه فارسي: کریم کشاورز ، کتابخانه ملی ایران ، تهران ، ایران

۱۵. ارشاد ،اورنګزیب(۱۳۸۴ل.ل).افغانستان پېژندنه.دانش خپرندویه ټولنه، پېښور

۱۶. ابو القاسم،داکترمحسن،(۱۳۸۲هـ ش).تاریخ زبانفارسی.سمت،تهران

۱۷. باقري ، داکتر مهري ،(۱۳۷۸هـ ش).مقدمات زبانشناسي. نشر قطره ، ایران ، تهران

۱۸. پیتر ، آ، ام ، سورن ،(۱۳۸۸هـ ش).تاریخ زبان شناسي.بخشي از کتاب زبان شناسي در غرب)، سمت ، تهران ، ایران

۱۹. تربی، پوهاند ډاکټرحبیب الله،(۱۳۷۷ل.ل).پښتانه.دانش خپرندویه ټولنه، پېښور

۲۰. تفضلی،داکتراحمد ،(۱۳۸۲هـ ش).تاریخ ادبیاب ایران پیش از اسلام.انتشارات سخن،تهران

۲۱. ت، ن ، پاخالینه ،(۱۳۶۶هـ ش).زبانهاب پامیري. ترجمه دري : ماګل سلیمان دوست ، اکادمي علوم.ج.ا.کابل

۲۲. تنیوال ، مولاجان (۱۳۸۷لمریز). کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۲۳. تنیوال،مولاجان ،(۱۳۷۰ل.ل).ژبه او ټولنه.د افغانستان د علومو اکادمۍ ، کابل

۲۴. جاوید ، عبدالاحمد ،(۱۹۹۹م).اوستا. شورای فرهنګي افغانستان ، کابل

۲۵. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۸۳ل.ل).پښتو او پخوانۍ آریایي ژبې.شل مقالې شپږمه برخه ، نارنج خپرندویه ټولنه ، کندهار

۲۶. حبیبي ، پوهاند عبدالحی(۱۳۸۴ل.ل).د پښتو ادبیاتو تاریخ. لومړی ټوک ، دانش خپرندویه ټولنه. پېښور

۲۷. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۹۱ل.ل).د دري ژبې مور (مادر زبان دري). پښتوژباړه: څېړنیاره جمیله سروري ، همدرد کتاب پلورنځی ، ننګرهار

۲۸. چامسکي ، نوام (۱۳۸۰هـ ش) .دانش زبان - ماهیت ، منشاء و کاربرد آن. ترجمه فارسي ، علي درزي ،نی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹. دوست ، دوست محمد شینواری ،(۱۳۹۳ل.ل).د افغانستان ژبې او توکمونه.بیا کتنه: سر څیړونکی سید محی الدین هاشمي او پوهنمل ولي الله فاضل ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال آباد

۳۰. زاهد ، احمدزی ،(۱۳۸۵ل.ل).د اسلامي اندود له نظره د ژبې پیدا ایښت. سیرت خپرندویه ټولنه ، کابل

۳۱. ژړک،صادق،(۲۰۰۷ ز).په یویشتمه پېړۍ کې د پښتوژبې برخلیک.پښتوادبي غورځنګ،کوټه

۳۲. رشاد ، علامه عبدالشکور ،(۱۳۹۰ل.ل).لغوي څېړنه. رشاد اکادمي ، کابل

۳۳. زیار .داکتر مجاور احمد ، پښتو د یوې باختري ژبې په توګه.۱/ ۱۲/ ۲۰۰۴ ، www.zyar.net

۳۴. ریښتین زیور ، داکتر زرغونه ،(۱۳۹۰ل.ل).پښتو نحوه. د ساپي د پښتو خپرونو او پراختیا مرکز، کابل

۳۵. شپون ، وجیه الله ،(۱۳۸۹ل.ل) .د لرغونو ژبو سره د پښتو اړیکې. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۳۶. کهزاد ،احمدعلی،(۱۳۸۷ه- ش) .تاریخ افغانستان جلد اول،انتشارات میوند ، کابل

۳۷.کهزاد ،احمدعلی، (۱۳۵۳هـ ش) .افغانستان درشاهنامه اطلاعات او کلتور

۳۸. کهزاد ، علي احمد ،(۱۳۸۲هـ ش).آریانا. انتشارات امیري ، کابل

۳۹. ناتل خانلري ، پرویز ، (۱۳۴۷ هـ ش) .زبان شناسي و زبان فارسي. انتشارات بنیاد فرهنګ ایران ، چاپخانه محمد علي علمي

۴۰. واجد ، عبدالواجد ،(۱۳۹۱ل).د ژبپوهنې بنسټونه. د ښوونکو د روزنې لوی ریاست ، د پښتو څانګې درسي کتاب ، کابل

۴۱. ورور ، درک ، داکتر ګلجان،(۱۳۸۱هـ ش) .د آریانا موقعیت او د آریایانو ځینو جغرافیوي سیمې.ختیځ بیارغونې اداره ، کور

۴۲. ویلیام اُګریدی او مایلک دابروولسکي او مارک آرُنُف ،(۱۳۹۰هـ ش).درآمدې بر زبان شناسي معاصر. ترجمه فارسي: داکتر علي درزي ، تهران ، ایران

۴۳. هېوادمل ، زلمی ، (۱۳۸۹هـش) .د متن څېړنې مېتودولوژي. انتشارات امیري ، کابل

۴۴. هاشمي ، سید جعفر ،(۱۳۸۳لمریز).د پښتنو توکم او ژبه.د الفجر د اسلامي ثقافت مرکز، پاوکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۵. یول،جورج، (۱۳۷۹هـ ش).نگاهی به زبان(یک برسی زبان شناسی.مترجم:نسرین حیدر،سمت، تهران
۴۶. یمین ، پوهاند داکتر محمد حسین ، (۱۳۸۵ هـ ش).سرگذشت زبان فارسي دري.کابل
۴۷. https://commons.wikimedia.org/wiki/File..
Human_Language_Families.(wikicolors).png?uselang=fa
۴۸.خوبشکی ، پوهاند محمد صابر،(۱۳۹۲ل.ل) . پښتو غږ پوهنه او ویپپوهنه.ختیځ خپرندویه ټولنه،کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

سرليکونه مخګڼه
تقريز..ا
د پيل خبرې...ب
لنډيز..د
ســـريزه ۱
د خيړنې موخه او ارزښت : ۲
د خيړنې مېتود او کړنلاره: ۷
د سکالو(موضوع)شاليد : ۹
لومړی څپرکی.. ۱۳
۱-داړوندو مفاهيموتوضيح.. ۱۳
۱-۱اريا –آريا(Arya): ۱۳
۱-۲آريانا ـ اريانا Āryānā(اوسنی افغانستان): ۱۹
۱-۳آريايي(Aryaei): ۲۸
۱-۴آرياني(Ariani): ۳۰
۱-۵ژبه: ۳۳
۱-۶فلالوژي (Philology): ۳۸
۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې: ۴۰
دويم څپرکی.. ۴۴
۲-آرياني فلالوژۍ ارزښت او آريانا پوهنه ۴۴
۲-۱د ختيځ پوهنې په څانګو کې دآرياني فلالوژۍ ارزښت او مقام: ۴۸
۳-ژبپوهنه د تاريخ په بهير کې ۵۲
۳-۱ژبپوهنه په آريانا ،يونان...کې: ۵۲
۴-دنړۍ دژبو کورنۍ.. ۷۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ: ۷۸
۴-۲د اندو اروپايي ژبود کشف تقويم : ۸۲
۴-۳د اندو اروپايي پيلنۍ ژبې لنډ فونتيک سيستم: ۸۲
۴-۴چيني اوتبتي کورنۍ: ۸۲
۴-۵ دراويدي ژبو کورنۍ:... ۸۷
۴-۶حامي اوسامي ژبو کورنۍ:...................................... ۸۸
۴-۷الف -التای،اورال،يغوري اودفين ژبوکورنۍ : ۸۹
۴-۸» فنلنډي اوکريايي ژبې:... ۸۹
۴-۹ب -دترک او تاتارژبو کورنۍ:.................................... ۹۰
۴-۱۰داندونيزيايي ژبوکورنۍ اودماليزيايي- پولينزيايي ډلې ژبې:.........۹۱
۴-۱۱دتورې افريقا دژبوکورنۍ: ۹۳
۵-آريک ژبه Proto-Ārsan اوڅانګې يې ۹۲
۵-۱دآريک ژبې څانګوپه اړه نظريات:................................۱۰۳
۵-۲اندوآرياييIndoAryanGroup: ۱۰۵
۵-۳داردیک ژبوډله په درې څانګو وېشل شوې دي: ۱۰۶
۵-۴ آرياني ډلې ژبې:.. ۱۰۶
۵-۵دآريک ژبې دڅانګولنډه وېشنه:..................................۱۰۸
۵-۵-۱اندو آريايي څانګه ۱۰۸
۵-۵-۲داردیک څانګه: ۱۰۸
۵-۵-۳نورستاني ژبوڅانګهNuristani Languages......................۱۰۹
۵-۵-۴آرياني ژبوڅانګهAryanigroup: ۱۰۹
۶-په اندو آرياني ډله کې دژبوموقيعت: ۱۱۰
۷-آرياني ژبې اوڅانګې ۱۱۱
۷-۱الرغونې ژبې: ۱۱۵
۷-۲منځنۍ ژبې ۱۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-۳د معاصرې ژبې..۱۱۵
۸-دآریاني ژبو دورې ۱۱۶
۸-۱لرغونې دوره: ۱۱۶
۸-۲دآریاني ژبو منځنۍ دوره:..۱۱۷
۸-۲-۱پارتي Partian ژبه: ۱۱۸
۸-۲-۲سغدي ژبه:..۱۱۹
۸-۲-۳خوارزمي : ۱۲۰
۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria ۱۲۱
۸-۲-۵Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:.. ۱۲۳
۸-۳آریاني ژبو معاصره دوره:(..۱۲۴
۸-۳-۱د معاصرې دورې د ژبو ځانګړتیا وې: ۱۲۴
۸-۳-۲ پښتو ژبه:paştο (Pashto) ۱۲۸
۸-۳-۳پاميري ژبې:Pamirian Languages ۱۲۹
۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari ۱۳۵
۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi ۱۳۷
۹-دتاریخ په اوږدو کې دآریاني ژبو ځانګړتیاوې:..۱۳۹
دریيم څپرکی..۱۴۲
۱۰-لرغونې دوره ۱۴۲
۱۰-۱اوستاژبه(Awesta) ۱۴۲
۱۰-۲داوستا کشف، څېړنې او پېژندنې لنډه تاریخچه: ۱۴۵
۱۰-۳داوستا ابېڅي یا الفبا: ۱۵۳
۱۰-۴داوستايي لیک تاریخچه: ۱۵۵
۱۰-۵داوستا تدوین ۱۵۶
۱۰-۶داوستا منځپانګه.. ۱۵۹
۱۰-۷اوستاګاټونه ۱۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸معاصره اوستا ۱۲۱
۱۰-۸-۱یسنونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۲یشتونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۳ویسپرد: ۱۲۲
۱۰-۸-۴وندیداد: ۱۲۲
۱۰-۹کوچنۍ اوستا ۱۲۲
۱۱-زاړه فرس قبایل ۱۲۴
۱۲-زړه فرس ژبهOld Persian ۱۲۶
۱۲-۱دزړې فرس ژبې ابېځي(الفبا): ۱۷۰
۱۳-ساکانو قبایل ۱۷۳
۱۴-ساکي ژبه ۱۷۷
۱۵-میدي قبایل ۱۷۹
۱۲-میدي ژبه ۱۸۰
پایله: ۱۸۲
پاییزه :(نتیجه ګیري) ۱۸۸
وړاندیزونه: ۱۹۰
اخځلیکونه: ۱۹۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي خان محمد باز) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

دليکوال لنډه پېژندنه:

ښوويالی (دينارګل امين سهاند) د (محمد ګل) زوی په (۱۳۶۳) لمريزکـال د ميـدان وردګـو ولايت (جلريز) ولسوالۍ د (کوزو خروټو) سيمې د (خانخېلو) کلي کې زېږېدلی دی.

زده کړې: لومړنۍ،منځنۍ اوثانوي:دخواجه محمد ولي ښوونځي او د غـلام حضـرت شـهيد عالي لېسه کې ترسره کړي او په (۱۳۸۳) لمريزکال کې فارغ شوی دی.

لسانس: د کابل ښوونې او روزنې پوهنتون،ژبو او ادبيـاتو پوهنځی،پښـتو څـانګې څخـه پـه (۱۳۸۶) لمريز کال فارغ شوی دی.

ماسټري: د کابل پوهنتون،ژبو اوادبياتو پوهنځی،پښتو څانګې څخـه پـه (۱۳۹۰) لمريزکـال فارغ شوی دی.

ښـوونکو د روزنـې ماسـټر ترېنـري (Master Teacher Trainer): د ماليزيـا هېـواد پلازمېنـه کوالالمپورڅخه تر لاسه کړې ده.

دندې : دسيد جمالدين افغان عالي دارالمعلمين،پښـتوڅانګې اسـتاد، د يـاد دارالمعلمـين دڅلورمې داخل خدمت څانګې(الحاقيې) تدريسي او اداري مرستيال او د دعـوت خصوصـي پوهنتون،ژورناليزم پوهنځي استاد.

اثار: ناچاپ : د پښتني جرګو پيداښت اوپاښت،ادب او ادبيـاتو پېژندنـه رسـاله. لـومړنی چاپي اثر همدا کتاب چې ستاسو دسترګو په وړاندې دی ؛ همدا راز د پـوهنې وزارت د چټکـو زده کړو د پروګرام په چوکاټ کې د ځينې پښتو کتابونو يو لړ مقالې هم ليکلې دي.

د افغانستان ملي تحريک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړ: ۷۱

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library